

**एम.ए. शिक्षणशास्त्र
सत्र - I (CBCS)**

**अभ्यासपत्रिका क्र. ३
अभ्यासक्रम रचना आणि विकास**

विषय कोड: सि सि ३

डॉ. सुहास पेडणेकर कुलगुरु मुंबई विद्यापीठ, मुंबई	प्राध्यापक प्रकाश महानवर संचालक दूर व मुक्त अध्ययन संस्था मुंबई विद्यापीठ, मुंबई
प्राध्यापक रविन्द्र कुलकर्णी प्रभारी कुलगुरु मुंबई विद्यापीठ, मुंबई	

कार्यक्रम समन्वयक	: प्रा. डॉ. संतोष राठोड, प्राध्यापक दूर व मुक्त अध्ययन संस्था, मुंबई विद्यापीठ, मुंबई
अभ्यास समन्वयक	: श्रीमती. कोमल शिवाजी अंभोरे सहाय्यक प्राध्यापिका शिक्षणशास्त्र दूर व मुक्त अध्ययन संस्था, मुंबई विद्यापीठ, मुंबई
अभ्यासक्रम संपादन	: डॉ. सुनिता मगरे प्राध्यापिका आणि प्रमुख, शिक्षणशास्त्र विभाग, मुंबई विद्यापीठ.
अभ्यासक्रम लेखक आणि भाषांतर	: डॉ. विद्युल्लता नामदेवराव कोल्हे प्राचार्य, गुरुकृपा कॉलेज ऑफ एज्युकेशन अँड रिसर्च, कल्याण (पश्चिम). : डॉ. अंजली गिरीश किरकिंदे सहाय्यक प्राध्यापिका, गुरुकृपा कॉलेज ऑफ एज्युकेशन अँड रिसर्च, कल्याण (पश्चिम). : डॉ. विशाखा भालेराव सहाय्यक प्राध्यापिका, स्नेहवर्धक मंडळ सामाजिक आणि शैक्षणिक ट्रस्ट बी.एड. कॉलेज, तळेगाव-दाभाडे, पुणे. : डॉ. भाऊसाहेब सोपान आंधळे सहयोगी प्राध्यापक, श्री. संत तुकाराम शिक्षण प्रसारक मंडळ अध्यापक महाविद्यालय, एम.एड., वडगाव मावळ, पुणे-४१२१०६.

मार्च २०२२, मुद्रण - १

प्रकाशक :संचालक, दूर आणि मुक्त अध्ययन संस्था. मुंबई विद्यापीठ, विद्यानगरी, मुंबई- ४०० ०९८.

अक्षर जुळणी आणि मुद्रण मुंबई विद्यापीठ मुद्रणालय विद्यानगरी, मुंबई

अनुक्रमणिका

अध्याय क्र.	नाव	पृष्ठ क्र.
विभाग १: अभ्यासक्रम विकास: एक संकल्पनात्मक रचना		
१	अभ्यासक्रम विकसन संकल्पना, प्रक्रिया आणि कार्यनिती	1
२	अभ्यासक्रम विकासाचा पाया	14
३	अभ्यासक्रम रचना	27
विभाग २: अभ्यासक्रमाचे प्रवाह, सिद्धांत आणि मूल्यांकन		
४	अभ्यासक्रम विकसन आणि सिद्धांत	55
५	अभ्यासक्रम आकृतिबंधाची प्रतिमाने	66
६	अभ्यासक्रम विकासातील वर्तमान प्रवाह	75

एम.ए. शिक्षणशास्त्र
सत्र - I (CBCS)
अभ्यासपत्रिका क्र. - 3

अभ्यासक्रम रचना आणि विकास

SYLLABUS

Course Objectives

1. To explain the conceptual framework of Curriculum Development.
2. To analyse the bases of Curriculum Development.
3. To understand the conceptual framework and various Curriculum Design
4. To study the theories of Curriculum Development
5. To understand the Models of Curriculum Design
6. To analyse the current trends in Curriculum Development.

Module 1: Curriculum Development: A Conceptual Framework

Credits:2

Unit 1: Concept, Process and Strategies of Curriculum Development

- a) Concept, Need & Principles of Curriculum
- b) Process of Curriculum Development
- c) Elements and Strategies of Curriculum Development

Unit 2: Foundations of Curriculum Development

- a) Philosophical, Sociological and Psychological bases of Curriculum Development
- b) Changing role of the teachers in transacting curriculum
- c) Role of SCERT, NCTE, NCERT in Curriculum Development –

Unit 3: Curriculum Design

- a) Concept, Need and Significance of Curriculum Design
- b) Principles for Curriculum Design-Challenge and enjoyment, Breadth, Progression
Depth , Coherence ,Relevance , Personalization and choice
- c) Types of Curriculum Design- Subject centered, Learner centered, Problem centered

Module 2: Trends, Theories and Evaluation of Curriculum**Credits:2****Unit 4: Theories and Curriculum Development**

- a) Curriculum and Constructivism
- b) Curriculum and Critical Theory
- c) Curriculum and Poststructuralist Theory

Unit 5: Models of Curriculum Design

- a) Objectives model and the Process model,
- b) Tyler's model,
- c) Wheeler's model, Kerr's model

Unit 6: Current Trends in Curriculum Development

- a) Autonomy and Curriculum Development.
- b) Curriculum for Inclusion- Need, Importance and Challenges
- c) E-learning and Curriculum Development

Module 3: Internal Assignment:**Credits:2**

Sr. No.	Particulars	Marks
1.	Assignments (2*10)	30
2.	Case study/Projects/Posters and exhibits /Seminar/ Workshop/ Cooperative Learning /Blended Learning/Constructivism/Nai-Talim- Experiential Learning /Open Book Assignment/ Class test	10

References:

1. Bean, James A., Conrad F. Toepfer, Jr. and Samuel J. Alessi, Jr. (1986) Curriculum Planning and Development. Boston: Allyn and Bacon Inc.
2. Brady, Laurie (1992) Curriculum Development, New York, Prentice Hall
3. Dash, B. N. (2007) Curriculum planning and development. New Delhi, Dominant Publication
4. Diamond, Robert M. (1989) Designing and Improving Courses and Curricula in Higher Education : A Systematic Approach, California : Jossey – Bass Inc.
5. Khan, M.I. & Nigam, B.K. (1993) Evaluation and Research in Curriculum Construction. Delhi: Kanishka
6. Mamidi, M. R. and S. Ravishankar (1995), Curriculum Development and Educational Technology, New Delhi: Sterling Publishing Pvt. Ltd.
7. National Council of Educational Research and Training (1999). Special Issue on Curriculum Development. [Special issue]. Journal of Indian Education. 25(3)
8. NCTE (2009) National curriculum framework for teacher education. New Delhi: NCTE
9. NCTE. (2009). National curriculum framework for teacher education. New Delhi: NCTE
10. NCERT. (2005). National curriculum framework. New Delhi: NCERT.
11. NCERT. (2005). Position paper on teacher education for curricular renewal. New Delhi: NCERT.
12. National Education Policy 2020, MHRD, Government of India.
13. Reddy, B. (2007). Principles of curriculum Planning and development. New Delhi: Arise Publishers & Distributors.
14. Taba, Hilda (1962) Curriculum Development: Theory and Practice, New York, Harcourt Brace Jovanovich.
15. Tyler, Ralph W. (1974) Basic Principles of Curriculum and Instruction. Chicago, the University of Chicago Press.

Suggested Readings:

- Aggarwal, D. (2007). *Curriculum development: Concept, methods and techniques*. New Delhi: Book Enclave.
- MHRD. (1986/1992). National policy of education, 1992: Modification and their POA's. New Delhi: MHRD, Department of Education.
- MHRD. (1986/1992). National policy on education. New Delhi: MHRD
- Bhalla, N. : Curriculum Development
- Arora, G.L.: Curriculum and Quality in Education
- Biswas, N.B.: Curriculum studies

अभ्यासक्रम विकसन संकल्पना, प्रक्रिया आणि कार्यनिती

घटक रचना

- १.० उदिदष्टे
- १.१ प्रास्ताविक
- १.२ अभ्यासक्रमाची संकल्पना ,गरज आणि तत्वे
 - १.२.१ अभ्यासक्रमाचा अर्थ आणि संकल्पना
 - १.२.२ अभ्यासक्रम महत्वाचा का आहे?
 - १.२.३ अभ्यासक्रमाची तत्वे
- १.३ अभ्यासक्रम विकसनाची प्रक्रिया
 - १.३.१ अभ्यासक्रम विकसनाच्या प्रक्रियेतील टप्पे/अवस्था
- १.४ अभ्यासक्रम विकसनाचे घटक आणि कार्यनिती
 - १.४.१ अभ्यासक्रम विकसनाचे घटक
 - १.४.२ अभ्यासक्रम विकसनाच्या कार्यनिती
- १.५ सारांश
- १.६ प्रश्नावली
- १.७ संदर्भग्रंथ सूची

१.० उदिदष्टे

हया घटकाच्या अभ्यासानंतर तुम्हाला खालील गोष्टीशक्य होतील:

- अभ्यासक्रमाची संकल्पना स्पष्ट करा.
- अभ्यासक्रमाची तत्वे लिहा.
- अभ्यासक्रम विकसनाची प्रक्रिया स्पष्ट करा.
- अभ्यासक्रम विकसनाचे घटक आणि कार्यनितीचे वर्णन करा.

१.१ प्रास्ताविक

अभ्यासक्रम Curriculum हया शब्दाची व्युत्पत्ती मूळ लॅटिन currere पासून झाली आहे. 'currere' हया शब्दाचा अर्थ run असा आहे.त्यावरून Curriculum चा अर्थ run away a course which one runs to reach goal.म्हणजेच अभ्यासक्रम म्हणजे शर्यतीचे मैदान यामध्ये विषयाच्या मार्गावरून विद्यार्थी उदिदष्टाप्रत विकसित होतो. अशाप्रकारे

अभ्यासक्रम हा अनुदेशनात्मक आणि शैक्षणिक कार्यक्रम आहे की ज्याला अनुसरून विद्यार्थी त्यांची ध्येय, आदर्श आणि जीवनाच्या इच्छा-आकांक्षा साध्य करतात.

अभ्यासक्रमास अध्ययनाची योजना देखील म्हणता येईल ज्यामध्ये आपल्या समाजातील शिक्षणाच्या हेतूविषयी काही गृहितके असतील. त्याचीनिश्चित रचना देखील आहे. ज्याद्वारे नियोजकाची दृष्टी अध्ययनार्थीच्या अध्ययन अनुभवामध्ये अनुवादीत केली जाऊ शकते. त्यामुळे कोणत्याही अभ्याक्रमात दोन आयामांचा दृष्टी आणि रचना यांचा समावेश असतो.

सर्व प्रकारचे अध्ययन की जे शाळेमार्फत नियोजित आणि मार्गदर्शित असते आणि ते गटात किंवा वैयक्तिकरीत्या शाळेच्या आत किंवा शाळेबाहेर मिळते.

केर यांनी अभ्यासक्रमाची व्याख्या अशी केली आहे की, शाळेद्वारे नियोजित आणि मार्गदर्शन केले जाणारे सर्व प्रकारचे शिक्षण की जे गटात वैयक्तिकरीत्या, शाळेच्या आत किंवा बाहेर दिले जाते.

ब्रास्लावस्की यांच्या मते अभ्यासक्रम हा समुदाय, शैक्षणिक, व्यावसायिक आणि राज्य यांच्यातील एक प्रकारचा करार आहे. ज्यावर विद्यार्थ्यांनी त्यांच्या आयुष्याच्याविशिष्ट कालावधीत काय करावे. शालेय शिक्षणातून विद्यार्थ्यांनी शिकणे अपेक्षित आहे की ज्यामध्ये कौशल्ये, कामगिरी, दृष्टिकोन आणि मूल्ये यांची रूपरेशा मांडली जाते. ज्यामध्ये विद्यार्थ्यांच्या इच्छित परिणामांची विधाने, सामग्रीचे वर्णन आणि नियोजित कृतींचा समावेश असतो. या सर्वांचा उपयोग विद्यार्थ्यांना अध्ययन अपेक्षित अध्ययन निष्पत्ती प्राप्त करण्यासाठी होतो.

कॅम्बेल यांच्या मते अभ्यासक्रम म्हणजे अध्ययन कर्त्यांचे अनुभव.

Giles यांच्या मते अभ्यासक्रम ही एक अशी पध्दती आहे की जी व्यक्ति आणि प्रक्रिया यांच्याशी संबंधित आहे.

पारंपारिक अभ्यासक्रम हा विषयकेंद्री होता तर आधुनिक अभ्यासक्रम हा बालक आणि जीवनकेंद्री आहे. अभ्यासक्रमाच्या आधुनिक संकल्पनेनुसार याचा अर्थ केवळ शाळांमध्ये पारंपारिकपणे शिकवले जाणारे शैक्षणिक विषय असा नसून शाळा, वर्गखोली, ग्रंथालय, प्रयोगशाळेतील विविध उपक्रम, विविध प्रकारच्या कार्यशाळा, क्रिडांगणे, विद्यार्थी आणि शिक्षण यांच्यातील अनौपचारिक संपर्क या सर्व अनुभवांचा समावेश होतो. अभ्यासक्रम विद्यार्थ्यांच्या जीवनाच्या सर्व बिंदूंना स्पर्श करते आणि समतोल व्यक्तिमत्वाचे मूल्यमापन करण्यास मदत करते.

आधुनिक शिक्षण हे दोन गतिमान प्रक्रियांचे संयोजन आहे. एक वैयक्तिक विकासाची प्रक्रिया आहे आणि दुसरी सामाजिकीकरणाची प्रक्रिया आहे ज्याला सामान्यता सामाजिक वातावरणासह समायोजन म्हणून ओळखले जाते.

१.२ अभ्यासक्रमाची संकल्पना, गरज आणि तत्वे

१.२.१ अभ्यासक्रमाचा अर्थ आणि संकल्पना

कनिंगहॅम- शाळेमध्ये आपल्या विद्यार्थ्यांना आपल्या उद्दिष्टांनुसार घडविण्यासाठी अभ्यासक्रम हे शिक्षणाच्या हातातील साधन आहे.

मनोरोई यांच्या मते शैक्षणिक ध्येय साध्य करून घेण्यासाठी शाळेत उपयोगात आणलेल्या सर्व प्रकारच्या अनुभवांचा अभ्यासक्रमात समावेश होतो.

क्रो आणि क्रो - अभ्यासक्रमात सर्व विद्यार्थ्यांचा शाळेतील किंवा शाळेबाहेरील अनुभवांचा समावेश आहे ज्यात त्याला विकासात्मक, भावनिक, सामाजिक, अध्यात्मिक आणि नैतिकदृष्ट्या मदत करण्यासाठी तयार केलेल्या कार्यक्रमांचा समावेश आहे.

१.२.२ अभ्यासक्रम महत्वाचा का आहे?

१. एक स्थिर आणि संघटीत मार्ग

तुमचा अभ्यासक्रम मूलतः प्रत्येक विषयाशी संबंधित कृती आणि अध्ययन निष्पत्तीच्या ध्येयांची कोठे जायचे आहे आणि तिथे कसे जायचे आहे याची रूपरेषा देणारा हा एक उत्तम नकाशा आहे. अभ्यासक्रमाचे दस्तऐवज एका रात्रीत तयार केले जात नाहीत: त्यांच्या विकासामध्ये खूप विचार, वेळ, मेहनत आणि कौशल्ये जातात, त्यामुळे त्याच गोष्टीशोधण्याचा प्रयत्न करू नका.

तुमच्या शिकवणीवर तुमची स्वतःची खास क्षमता ठेवण्याबद्दल तुम्हाला उत्कट वाटत असल्यास, घाबरू नका! अभ्यासक्रम आपल्या अध्यापनास समर्थन देण्यासाठी मार्गाचा तक्ता आणि कल्पना प्रदान करत असताना, अर्थ लावण्यासाठी नेहमीच जागा असते. अभ्यासक्रमाला मार्गदर्शक मार्ग म्हणून काम करू द्या आणि तुम्ही जाताना तुमच्या स्वतःच्या शैलीत त्याचा उपयोग करा आणि अहो, चांगला बॅकलाइन मास्टर किंवा अभ्यासक्रम कृती कोणाला आवडत नाही? ते तुम्हाला आणि तुमच्या विद्यार्थ्यांना मदत करण्यासाठी तयार केले गेले आहेत, म्हणून पुढे जा आणि त्यांचा वापर करा.

संरचनेच्या स्थिर मार्गाचे उदाहरण जो अभ्यासक्रम प्रदान करतो त्याच्या चौकटीत आहे. मोठे शिक्षण उद्दिष्टे अधिक विशिष्ट आणि इच्छित परिणामांमध्ये विभागली जातात. अशा प्रकारे, तुम्ही मोठे चित्र पाहू शकता आणि लहान धडे तुम्हाला व्यापक संकल्पना शिकवण्यास कशी मदत करतात हे अधिक चांगल्या प्रकारे समजू शकता.

शारिरिक शिक्षण वर्गातील पाचव्या वर्गातील विद्यार्थ्यांला हालचाल शिकण्याची आवश्यकता असू शकते. ते बऱ्यापैकी अस्पष्ट आहे. परंतु जर तुम्ही थोडे खोलवर गेलात तर तुम्हाला दिसेल की तुमच्या विद्यार्थ्यांना हालचालीतील त्रुटी कशा शोधायच्या, हालचालींचा क्रम कसा पार पाडायचा आणि वाहतुक कौशल्ये कशी पार पाडायची हे कोडे इतर काही भागांसह शिकायचे आहे. एकदा तुम्ही परिणामांची रचना (किंवा संस्था) पाहिल्यानंतर, सर्वकाही स्पष्ट होते.

२. प्रगती

तुम्ही योग्य मार्गावर आहात याची खात्री करण्यासाठी एक चांगला तयार केलेला अभ्यासक्रम संदर्भ म्हणून काम करतो. त्याचे घटक मूलभूत स्तरापासून वाढत्या जटिल विषय किंवा कौशल्यांपर्यंत संकल्पना विकसित करण्यासाठी रचना केलेले आहेत.

हे लक्षात ठेवणे महत्वाचे आहेत की अभ्यासक्रम हा एका शालेय वर्षासाठी वेगळा संकेत नाही. त्याऐवजी, हा एका मोठ्या कोड्याचा (puzzle) एक भाग आहे जो इतर प्रत्येक इयत्तेसाठी अभ्यासक्रमाशी जोडलेले आहे. विद्यार्थी वर्षानुवर्षप्रगती करतात. तुमच्या विद्यार्थ्यांसोबत अभ्यासक्रमाचे अनुसरण करून, तुम्ही त्यांना पुढील वर्षी आणि त्यानंतर प्रत्येक वर्षी अधिक तार्किक आणि संघटित पध्दतीने त्यांचा प्रवास सुरू ठेवण्यासाठी तयार करत आहात.

महत्वाचे दृश्य शब्द कसे लिहायचे आणि मुलभूत मजकूर कसे वाचायचे हे शिकत असताना एका इयत्तेत सर्व भाग आहे, पुढच्या इयत्तेत, विद्यार्थी लहान कथांच्या स्वरूपात लांब परिच्छेद लिहित असतील आणि लांब मजकुरांसह अधिक स्वतंत्रपणे वाचत असतील. शाळेच्या पहिल्या काही वर्षात बेरीज आणि वजाबाकी ही महत्वाची कौशल्ये शिकण्यासाठी असली तरी, ते गुणाकार, भागाकार आणि शेवटी बीजगणित आणि कॅलक्युलसला मार्ग देतात कारण विद्यार्थी त्यांच्या पायावर तयार होतात.

प्रगती आवश्यक आहे आणि अभ्यासक्रमाचे दस्तऐवज हे अनुक्रमिक शिक्षण घेण्यास अनुमती देतात.

३. सामान्य ध्येय

प्रत्येक विषय क्षेत्राची उद्दिष्टे केवळ विद्यार्थ्यांसाठी नसतात शिक्षकांसाठीही असतात. दिलेल्या वर्षात आम्हाला काय शिकवायचे आहे यासाठी आमच्याकडे अभ्यासक्रमात उद्दिष्टे आहेत आणि आमच्या विद्यार्थ्यांना त्यांना काय शिकायचे आहे यासाठी ध्येय आहेत. स्पष्टपणे तेथे खूप over lapping आहे. सामायिक उद्दिष्टेशिक्षकांना त्यांच्या अध्यापन पध्दतींना विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक गरजांशी संरेखित करणे सोपे करतात जेणेकरून ते यशस्वी होतील.

शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांमध्ये सामायिक उद्दिष्टे निर्माण करण्यापलीकडे, अभ्यासक्रम संपूर्ण शाळेसाठी शिकण्याच्या उद्दिष्टांचे प्रमाणिकरण देखील करतो आणि विद्यार्थ्यांना एका इयत्तेतून दुस-या इयत्तेत प्रगती करण्याचा एक स्पष्टमार्ग प्रदान करतो. प्रगत विषयांकडे जाण्यापूर्वी विद्यार्थ्यांना काही मुलभूत क्षमता पूर्ण केल्या पाहिजेत जसे की कॅलक्युलसचा प्रयत्न करण्यापूर्वी बीजगणितावर प्रभुत्व मिळवणे. अशा प्रमाणित अभ्यासक्रमाशिवाय, शिक्षकांना त्यांची स्वतःची शिकण्याची उद्दिष्टे तयार करावी लागतील आणि त्यांचे विद्यार्थी योग्य मार्गावर आहेत याची खात्री करण्यासाठी एकमेकांशी समन्वय साधावा लागेल.

कदाचित अधिक महत्वाचे म्हणजे, जे विद्यार्थी (शालेय शिक्षण) पूर्ण करतात आणि त्यांच्यासाठी निर्धारित केलेली सर्व अध्ययन उद्दिष्टे साध्य करतात ते उत्तर माध्यमिक

शिक्षणासाठी किंवा समान कौशल्याच्या आधारित असलेल्या कर्मचा-यांसाठी तयार होतील, ज्यामुळे नियोक्त्यांना खरोखर पात्र उमेदवार ओळखणे सोपे होईल.

४. सतत बदलणारा

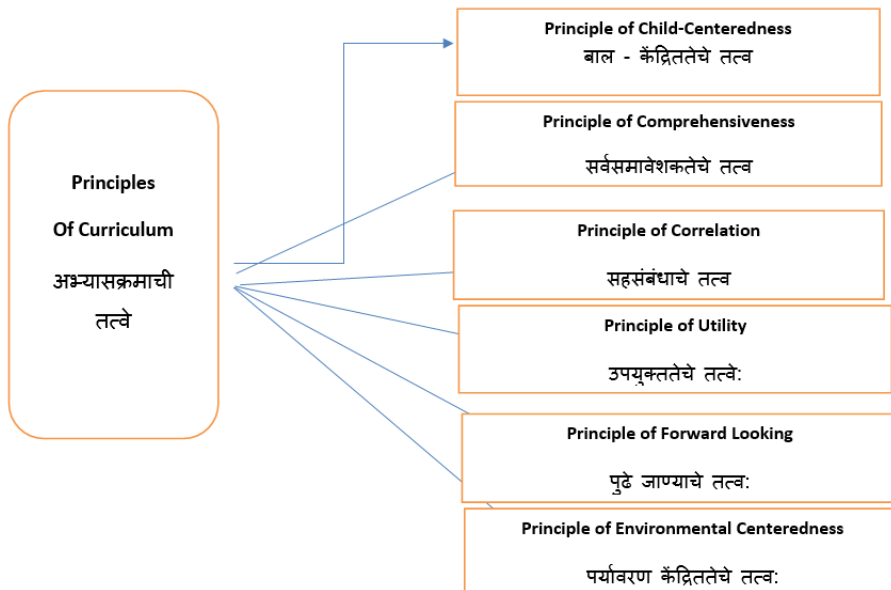
शेवटी, अभ्यासक्रम आत्मसात करणे आपल्यासाठी आणि आपल्या विद्यार्थ्यांसाठी फायदेशीर आहे कारण ते काही स्थिर नाही. विद्यार्थी आणि समाजाच्या सध्याच्या गरजा प्रतिबिंबित करण्यासाठी दस्तऐवजांचे नियमितपणे पुनरावलोकन आणि अद्ययावत केले जाते.

ही अद्ययावत आणि बदल हे सहकार्य आणि संशोधनाचे परिणाम आहेत. नविनतम माहितीचा आणि आजच्या जगात खरोखर आवश्यक असलेल्या कौशल्यांवर भर दिल्याने तुमच्या विद्यार्थ्यांना मोठा फायदा होईल.

काही कौशल्ये किंवा शिकण्याची उद्दिष्टे कालांतराने अनूकूल होऊ शकतात. कर्सिव लेखन आणि सामान्यतः अधिक समर्पक उद्दिष्टांनी बदलले जातात. शिक्षक या नात्याने, तुम्हाला माहित आहे की सर्व काही शिकण्यासाठी शालेय वर्षात पुरेसा वेळ नसतो. अशाप्रकारे विद्यार्थ्यांसाठी अत्यंत महत्वाच्या गरजा आणि उद्दिष्टांना शून्य करणे विशेषतः महत्वाचे आहे.

आजकाल, गरजांच्या यादीत तंत्रज्ञान कौशल्ये जास्त आहेत. आधुनिक जगात चांगले काम करण्यासाठी विद्यार्थ्यांना तंत्रज्ञानाची जाणीवजागृती असणे आवश्यक आहे आणि त्यासाठी त्यांना तयार करण्याची जबाबदारी शिक्षक आणि शाळांची आहे (जरी, माझा सहा वर्षाचा मुलगा कदाचित तंत्रज्ञान- जाणकार क्षेत्रात मला मागे टाकत आहे. हा मुददा ...ठीक आहे, त्यामळे कदाचित आम्हाला ही मुलभूत कौशल्ये शिकवण्याची गरज आहे जेणेकरून आमची मुले आणि विद्यार्थी आम्हाला काही वर्षात तंत्रज्ञानात मदत करू शकतील!)

१.२.३ अभ्यासक्रमाची तत्वे

बाल - केंद्रिततेचे तत्व: याचा अर्थ असा आहे की मुलांना विशिष्ट वय आणि इयत्तेमध्ये शिकण्याच्या अनुभवांच्या रूपात जे द्यायचे आहे ते त्यांच्या वय, क्षमता, आवडी, मानसिक विकास आणि मागील अनुभवांना अनुसरून अनुरूप असावे. त्यामुळे सर्व परिस्थितीत विद्यार्थ्यांच्या गरजा पूर्ण केल्या पाहिजेत.

सर्वसमावेशकतेचे तत्व: अभ्यासक्रमात आवश्यक तपशील असणे आवश्यक आहे कारण केवळ विषयांची यादी विद्यार्थ्यांचा किंवा शिक्षकांचा उद्देश साध्य करणार नाही. साहित्य सहाय, तंत्रे, जीवन परिस्थिती इत्यादी अभ्यासक्रमात सूचिबद्ध केल्या पाहिजेत, जेणेकरून ते शिक्षक आणि पाठ्यपुस्तकांच्या लेखकांना मार्गदर्शक म्हणून काम करू शकतील.

सहसंबंधाचे तत्व: अभ्यासक्रम असा असावा की सर्वविषय एकमेकांशी संबंधित असतील. सर्व विषय स्वतंत्रपणे शिकविणे हे मनोवैज्ञानिक असेल, त्यामुळे विविध विषयांच्या विषयांची एकमेकांशी काही ना काही आत्मियता/सहसंबंध असते हे लक्षात ठेवले पाहिजे.

उपयुक्ततेचे तत्व: या तत्वानुसार, अभ्यासक्रमात केवळ तेच विषय, विषय साहित्य आणि शिकण्याचे अनुभव समाविष्ट केले जावेत ज्यात विद्यार्थ्यांसाठी उपयुक्तता आहे.

पुढे जाण्याचे तत्व: केवळ तेच विषय, विषय साहित्य आणि शिकण्याचे अनुभव समाविष्ट केले पाहिजेत जे विद्यार्थ्यांला त्यांचे भावी जीवन योग्य मार्गाने जगण्यासाठी उपयुक्त ठरतील.

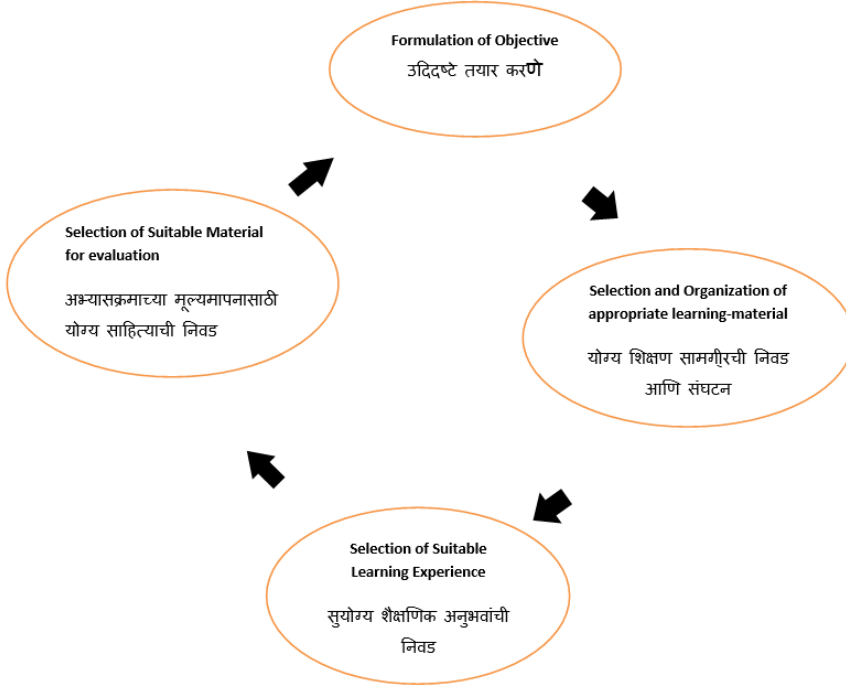
पर्यावरण केंद्रिततेचे तत्व: विद्यार्थ्यांचे शारिरिक आणि सामाजिक वातावरण लक्षात घेऊन अभ्यासक्रम तयार केला जातो. म्हणून विषय सामग्री आणि शिकण्याच्या अनुभवांची निवड त्यांच्या भौतिक आणि सामाजिक वातावरणात प्रचलित असलेल्या घटना, समस्या आणि परिस्थितिवर आधारित किंवा त्यांच्याशी जोडलेली असावी.

१.३ अभ्यासक्रम विकसनाची प्रक्रिया

अभ्यासक्रम विकास ही एक प्रक्रिया आहे ज्यामध्ये अभ्यासक्रमाचे धोरण तयार करणे, अभ्यासक्रम संशोधन, अभ्यासक्रम नियोजन, त्याची अंमलबजावणी आणि नंतर त्याचे मूल्यमापन यासारखे विविध घटक महत्वपूर्ण भूमिका बजावतात. अभ्यासक्रमाची चौकट राष्ट्रीय, राज्य प्रादेशिक आणि जिल्हा स्तरांसारख्या निर्णय घेण्याच्या विविध स्तरांवर सर्जनशील विचार निर्माण करते. हे स्थानिक विशिष्टता आणि संदर्भतील वास्तविकतेसाठी जागा प्रदान करण्यासाठी मोठ्या प्रमाणात लवचिकता प्रदान करते.

आंतरराष्ट्रीय अनुभवातून असे दिसून आले आहे की अभ्यासक्रमाच्या विकासासाठी पूर्णपणे केंद्रिकृत दृष्टीकोन किंवा पूर्णपणे विकेंद्रित दृष्टीकोन खरोखरच यशस्वी झालेला नाही.

१.३.१ अभ्यासक्रम विकसनाच्या प्रक्रियेतील टप्पे/अवस्था :

उद्दिष्टे तयार करणे :

उद्दिष्टे ही तत्काळ परिणाम सुचवण्यासाठी उद्देशाची विशिष्ट विधाने आहेत. (उद्दिष्टांचे सूत्रीकरण) आपल्या नियोजकांना उद्देशपूर्ण शिक्षण कार्यक्रम विकसित करण्यात मदत करतात. तुम्ही ते का करता हे जाणून घेतल्याशिवाय काय किंवा कसे शिकवायचे हे तुम्ही ठरवू शकत नाही.

शिक्षणाची संघटना (नियोजन) अभ्यासक्रमावर आधारित असते. शिक्षणाची उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी अभ्यासक्रमाचा विकास केला जातो. अशाप्रकारे अभ्यासक्रम हे शैक्षणिक उद्दिष्टे साध्य करण्याचे साधन आहे.

गणित शिकवण्याची उद्दिष्टे वर्तणूकीच्या दृष्टीने तयार केली आणि निर्धारित केली. उद्दिष्टे तयार करताना आणि निश्चित करताना खालील मुद्दे लक्षात घेतले पाहिजेत:

- तयार केलेल्या उद्दिष्टांच्या संचाने इच्छित वर्तन आणि ती कोणत्या प्रकारची परिस्थिती उदभवणार आहे हे दोन्ही सूचित केले पाहिजे.
- उद्दिष्टशिक्षकांच्या वर्तनाच्या ऐवजी इच्छित विद्यार्थ्यांच्या वर्तनाने व्यक्त केले पाहिजेत.
- एखादे उद्दिष्ट विशेषतः नमूद केले पाहिजे जेणेकरून काही योग्य शैक्षणिक कृतींचा अंदाज लावणे शक्य होईल.

योग्य शिक्षण सामग्रीची निवड आणि संघटन :

योग्य सामग्रीची निवड मोठ्या प्रमाणात उद्दिष्टांच्या निर्मितीमध्ये अंतर्भूत असलेल्या मूलभूत विचारांवर अवलंबून असते. उदा. उद्दिष्टे गणिताच्या शिक्षणाच्या चार महत्वाचे पैलू ओळखतात.

- सामग्री किंवा अर्थ
- संगणकीय कौशल्ये
- समस्या सोडवणे आणि
- गणिती वृत्ती

तर्कामध्ये संकल्पना महत्वाची भूमिका बजावतात आणि संगणकीय कौशल्ये शिकण्यास देखील सूलभ करतात. त्या मूलभूत संकल्पनांवर आणि गणिती विचार आणि समस्या सोडवण्याच्या कौशल्यांवर जास्त भर दिला गेला पाहिजे ज्या अनेक लोकांना समाजाचे सदस्य म्हणून हुषारीने कार्य करण्यासाठी माहित असणे आवश्यक आहे.

सुयोग्य शैक्षणिक अनुभवांची निवड

शिकण्याच्या - अनुभवाची संकल्पना शिकणा-या बदलत्या विचारातून उदभवते आणि उद्दिष्टांचा आधार म्हणून स्वीकारलेली शिकण्याची तत्वे, मुलांच्या मानसिक रचनेत इच्छित बदल म्हणून वर्णन केले जाऊ शकते आणि ते याद्वारे आणले जाऊ शकते. संबंध, नातेसंबंध आणि अर्थ शोधण्यासाठी नेणाऱ्या कृती ज्याचे आचरण निर्दिष्ट किंवा क्रमवारीत महत्त्व आहे. शिकण्याच्या अनुभवाची, येथे कल्पना केली आहे, सामग्रीच्या ऐवजी विद्यार्थी आणि शिकण्याच्या परिस्थितिला खूप महत्त्व द्या. सुयोग्य शैक्षणिक अनुभवांचे संघटन हे खालील घटकांवर अवलंबून आहे.

- शिकणाऱ्याचे वय, गरजा आणि मागील अनुभव
- विशिष्टसमाजाच्या गरजा
- मुलांची क्षमता
- शाळेत सुविधांची उपलब्धता
- मुलाची तयारी, परिपक्वता आणि क्षमता.
- विद्यार्थ्यांचे अवधान आणि आवड

प्रत्येक शिक्षकाने त्याच्या गरजेनुसार उद्दिष्टे, सामग्री आणि कृती समायोजित करण्यास मोकळेपणाने वागले पाहिजे. तथापि, शिक्षण अनुभव निवडताना आणि आयोजित करताना खालील निकष लक्षात घेतले पाहिजेत:

- उद्दिष्टांतर्गत परिभाषित केलेल्या वर्तनातील बदलांसाठी शिकण्याचे अनुभव योग्य असले पाहिजेत.
- ते सामग्री क्षेत्रासाठी योग्य असले पाहिजेत.
- ते व्यवहार्य असावेत.
- ते पुरेसे आणि प्रभावी असावेत.

म्हणून, ज्या शिक्षकांनी त्यांना तयार केले त्यांच्या निर्णयावर जास्त अवलंबून आहे.

अभ्यासक्रमाच्या मूल्यमापनासाठी योग्य साहित्याची निवड

मूल्यमापन आणि अभ्यासक्रम हे समान शैक्षणिक प्रक्रियेचे नजिकचे संबंधित भाग मानले जातात, भिन्न आणि वेगळे कार्य म्हणून नव्हे.

त्यामुळे कोणताही अभ्यासक्रम मूल्यमापनाची काही मूलभूत तत्वे मांडल्याशिवाय नियोजित केलेला नाही असे म्हणता येणार नाही. जेव्हा उद्दिष्टे ओळखली जातात तेव्हा मूल्यमापन नियोजनाच्या टप्प्यावर येते.

अभ्यासक्रमाच्या मूल्यमापनासाठी योग्य साहित्य निवडताना विद्यार्थ्यांच्या गरजा, आवडी, वृत्ती आणि क्षमता लक्षात ठेवल्या पाहिजेत.

नॅशनल कौन्सिल ऑफ एज्युकेशनल ऑर्गनायझेशन आणि कौन्सिल ऑफ बोर्ड ऑफ स्कूल एज्युकेशन यासारख्या राष्ट्रीयसंस्थांनी खालील कार्ये करणे आवश्यक आहे.

- शालेय शिक्षणाच्या सर्व टप्प्यातील प्रत्येक अभ्यासक्रमाच्या क्षेत्रात अपेक्षित प्राप्ती मांडणे.
- बाल-केंद्रित, कृती-केंद्रित आणि क्षमताधारित अध्यापन-शिक्षण सामग्रीवर संकल्पनात्मक साहित्य आणि प्रोटोटाइप करणे.
- विविध प्रकारच्या चाचण्या तयार करणे, ज्या बोधात्मक आणि अबोधात्मक अध्ययन निष्पत्तीचे मूल्यांकन करण्यासाठी अर्थपूर्णपणे वापरल्या जाऊ शकतात, त्या राज्य संस्थांना उपलब्ध करून देतात;
- विविध मंडळांच्या प्रशिक्षण-यांसाठी (paper Setter) प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित करणे.

१.४ अभ्यासक्रम विकसनाचे घटक आणि धोरणे

१.४.१ अभ्यासक्रम विकसनाचे घटक

येथे अभ्यासक्रम विकसनाचे पाच प्रमुख घटक आहेत, टायलरच्या मते, "संस्थेच्या सर्वसमावेशक सिध्दांताचा एक भाग म्हणून संघटन घटक म्हणून कोणते घटक

समाधानकारक असतील हे दर्शवणे आवश्यक आहे." हेरिक आणि टायलर यांच्या मते, अभ्यासक्रमात विकासाचे घटक खालीलप्रमाणे आहेत

१. परिस्थितिचे विश्लेषण
२. उद्दिष्टे तयार करणे
३. सामग्रीची निवड, व्याप्ती आणि क्रम
४. उपक्रम, कार्यनिती आणि शिकवण्याची पद्धत
५. मूल्यमापन

१. परिस्थितिचे विश्लेषण

परिस्थितिचे विश्लेषण म्हणजे एखाद्या देशाच्या भावनिक, राजकीय, सांस्कृतिक, धर्मिक आणि भौगोलिक स्थितिसारख्या विविध परिस्थितिचे विश्लेषण. हे अभ्यासक्रम नियोजकांना उद्दिष्टे निवडण्यासाठी, शिक्षण सामग्रीची संस्था निवडण्यात आणि योग्य मूल्यमापन प्रक्रिया सूचवण्यास मदत करेल.

२. उद्दिष्टे तयार करणे

शिक्षणाची उद्दिष्टे ठरवण्यासाठी चार मुख्य घटक हे आहेत

१. समाज
२. ज्ञान
३. अध्ययनकर्ता
४. अध्ययन प्रक्रिया

शैक्षणिक उद्दिष्टे निवडताना आणि तयार करताना या सर्व बाबींचा विचार केला पाहिजे.

३. सामग्रीची निवड

एक महत्वाचा घटक म्हणजे विषयासाठी सामग्रीची निवड. विषय निवडीच्या वेळी खालील बाबी लक्षात ठेवाव्यात.

१. उपलब्ध स्रोत आणि संसाधने
२. समाजाची मागणी
३. आंतरराष्ट्रीय गरजा
४. विद्यार्थी किंवा विद्यार्थ्यांची पातळी आणि वय
५. आशय संघटनाची पद्धती
६. नियुक्त केलेल्या अभ्यासक्रमांची संख्या
७. अध्यापन कर्मचा-यांचे प्रमाण आणि पात्रता
८. विषयाची व्याप्ती

९. परीक्षा प्रणाली

१०. समाज आणि संस्कृतीचा प्रकार

४. कार्यनिती आणि अध्यापन पद्धती

अध्ययन आणि अध्यापन अनुभवादरम्यान शिक्षकांनी अवलंबलेल्या या धोरणे आणि शिकवण्याच्या पद्धती आहेत. कोणतीही मार्गदर्शक तत्वे न देता काही उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी शिक्षकाला विचारणे हे नक्कीच योग्य होणार नाही. बहुतेक देशांमध्ये अभ्यासक्रम विकसन ही केंद्रिकृत प्रक्रिया आहे. या टप्प्यात शिक्षकांचा थेट सहभाग नाही. बहुतेक शिक्षकांना अपेक्षित उद्दिष्टे साध्य करण्याची प्रक्रिया माहित नसते. उद्दिष्टे साध्य केल्यानंतर पुढील समस्या म्हणजे शिक्षकांची रणनिती आणि पद्धती निवडणे. आपण आपल्या विद्यार्थ्यांना काय दिले पाहिजे. अभ्यासक्रम निश्चित किंवा लवचिक, स्थिर, सामान्य किंवा भिन्न असावा?

५. मूल्यमापन

मूल्यमापन ही एक गतिमान प्रक्रिया आहे, ज्याला समाजाच्या बदलत्या गरजांचा सामना करण्यासाठी आणि इच्छित बदल घडवून आणण्यासाठी त्याच्या सुधारणेसाठी सतत संशोधन आणि मूल्यमापन आवश्यक आहे. अभ्यासक्रमाचे मूल्यमापन हे विद्यार्थ्यांचे मूल्यमापन नाही. त्याची किंमत आणि परिणामकारकता याबद्दल निर्णय घेण्यासाठी वापरली जाणारी ही एक व्यापक संज्ञा आहे. मूल्यमापन टप्प्यांच्या मदतीने तज्ञ इष्ट बदल घडवून आणून अभ्यासक्रमात बदल घडवू शकतात.

१.४.२ अभ्यासक्रम विकसनाची कार्यनिती

काही धोरणे आहेत जी अभ्यासक्रमाच्या विकसनामध्ये भूमिका बजावतात.

- समस्या ओळख : प्रथमतः अभ्यासक्रम विकसित करताना, अभ्यासक्रमाच्या गरजा विकसित करण्यासाठी समस्या क्षेत्र ओळखणे आवश्यक आहे कारण ते सामग्री निर्मिती सुधारण्यास मदत करेल. हे अभ्यासक्रम विकसनातील महत्वाचे धोरण आहे कारण ते प्रासंगिकतेच्या मुदयांवर प्रकाश टाकते ज्यात प्रभावी अभ्यासक्रमासाठी सुधारणा करणे आवश्यक आहे.
- विद्यार्थ्यांच्या गरजांचे मूल्यांकन: अभ्यासक्रम विकसनाकडे अशी प्रक्रिया म्हणून पाहिले पाहिजे की ज्याद्वारे विद्यार्थ्यांच्या गरजा पूर्ण केल्याने विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणात सुधारणा होते. त्यात उच्च दर्जाच्या कार्यक्रमांचे अपेक्षित परिणाम किंवा अपेक्षा, मूल्यांकनाची भूमिका, विद्यार्थ्यांच्या कामगिरीची सद्यस्थिती आणि कार्यक्रमातील वास्तविक सामग्री यांचा समावेश असावा. एक प्रभावी अभ्यासक्रम विकास प्रक्रियेत सहसा माहिती गोळा करण्यासाठी आणि अभ्यासक्रम विकास प्रक्रियेचे मार्गदर्शन करण्यासाठी संरचित गरजांचे मूल्यांकन समाविष्ट असते.
- ध्येय आणि उद्दिष्टे अभ्यासक्रमाची ध्येय ही सामान्य आणि व्यापक विधाने आहेत जी दीर्घकालीन परिणामांकडे नेतात. विशेषतः, ध्येय नेहमीच उद्दिष्टांपर्यंत

पोहचण्यासाठी असतात आणि त्या कल्पनांवर आधारित असतात ज्यायोगे ते विद्यार्थ्यांना समाजाचे उत्पादक सदस्य बनवण्यास सक्षम बनवतात.

- शैक्षणिक धोरणे आणि अंमलबजावणी: शैक्षणिक धोरणे अभ्यासक्रमाच्या आवश्यकतेनुसार स्पष्ट असणे आवश्यक आहे. एक नाविन्यपूर्ण आणि उत्पादक दृष्टीकोन विद्यार्थ्यांना त्यांच्या शिक्षकांनी प्रदान केलेल्या स्रोतांकडून संबंधित माहिती एकत्रित करण्यास मदत करेल. शैक्षणिक धोरणांची योग्य अंमलबजावणी केल्यास अभ्यासक्रम विकासाच्या प्रक्रियेत जास्तीत जास्त उत्पादन मिळेल.
- अभिप्राय आणि मूल्यमापन: अभ्यासक्रम विकसनाची प्रक्रिया संपते आणि नंतर कार्यक्रमाची प्रभावितता आणि परिणाम यांचे काळजीपूर्वक मूल्यांकन करून पुन्हा सुरु होते. अभिप्राय शिक्षकांना अभ्यासक्रमाची चौकट सुधारण्यास आणि सुधारित करण्यास मदत करते कारण ते कार्यक्षमतेचे स्पष्टीकरण प्रदान करते.

१.५ सारांश

अभ्यासक्रम हा एक अनुदेशनात्मक शैक्षणिक कार्यक्रम आहे, ज्याचे अनुकरण करून विद्यार्थी त्यांचे ध्येय, आदर्श आणि जीवनाच्या आकांक्षा साध्य करतात. अभ्यासक्रमाने बोधात्मक, भावनिक आणि क्रियाकौशल्य उद्विष्ट आणि क्षमता एकत्रित केल्या पाहिजेत.

अभ्यासक्रम विकसनासाठी अभ्यासक्रमाच्या विविध पाय-या पूर्ण करणे आवश्यक आहे आणि त्याद्वारे ते बहु-सांस्कृतिक वर्ग वातावरण स्वीकारले जाऊ शकतात. त्यामुळे शिक्षणाच्या सर्व स्तरावर अध्यापनाची प्रक्रिया राबविण्यापूर्वी असा अभ्यासक्रम तयार करण्यासाठी खूप प्रयत्न केले पाहिजेत.

१.६ प्रश्नावली

- अभ्यासक्रम विकसन संकल्पना विशद करा.
- अभ्यासक्रम विकसन प्रक्रिया सोदाहरण स्पष्ट करा.
- अभ्यासक्रम विकसनाच्या कार्यनितितेचे वर्णन करा.

१.७ संदर्भग्रंथ सूची

1. Bean, James A., Conrad F. Toepfer, Jr. and Samuel J. Alessi, Jr. (1986) Curriculum Planning and Development. Boston: Allyn and Bacon Inc.
2. Brady, Laurie (1992) Curriculum Development, New York, Prentice Hall.
3. Khan, M.I & Nigam, B.K (1993) Evaluation and Research in Curriculum Construction. Delhi :Kanishka

4. Mamidi , M. R. and S. Ravishankar (1995), Curriculum Development and Educational Technology, New Delhi: Sterling Publishing Pvt. Ltd.
 5. National Council of Educational Research and Training (1999). Special Issue on
 6. Curriculum Development, [Special issue]. Journal of Indian Education. 25(3)
- AgarwalJ.c. : Curriculum Development
 - Biswas N.B : Curriculum Studies
 - Hooper and Richard : Curriculum Design
 - Kelly, A.V. : The Curriculum Theory and Practice
 - चव्हाण, संध्या: अभ्यासक्रम विकसन श्री. प्रकाशन, पुणे.

अभ्यासक्रम विकासाचा पाया

घटक रचना

- २.० उद्दिष्टे
- २.१ प्रास्ताविक
- २.२ विषय विवेचन
- २.३ अभ्यासक्रम विकासाचे तात्विक, समाजशास्त्रीय आणि मानसशास्त्रीय आधार
- २.४ अभ्यासक्रमाच्या व्यवहारात शिक्षकांच्या बदलत्या भूमिका
- २.५ अभ्यासक्रम विकासामध्ये SCERT, NCTE, NCERT च्या भूमिका
- २.६ स्वाध्याय
- २.७ संदर्भ

२.० उद्दिष्टे

या घटकाच्या अभ्यासानंतर

- अभ्यासक्रम विकासाचा तात्विक, समाजशास्त्रीय आणि मानसशास्त्रीय आधार समजून घ्याल.
- अभ्यासक्रम व्यवहारात शिक्षकांच्या बदलत्या भूमिकेची गरज स्पष्ट होईल.
- अभ्यासक्रम विकासामध्ये SCERT, NCTE, NCERT ची भूमिका समजेल.

२.१ प्रास्ताविक

अभ्यासक्रम: अभ्यासक्रम हा शब्द मूळ इंग्रजी Curriculam शब्दाला पर्यायी मराठी शब्द म्हणून वापरला जातो. अभ्यासक्रम हा शैक्षणिक व्यवस्थेचा गाभा आहे आणि लॅटिन शब्द 'Currere' पासून तयार झाला आहे ज्याचा अर्थ धावण्याची किंवा पुढे जाण्याची शर्यत असा होतो. व्युत्पत्तीशास्त्रानुसार, अभ्यासक्रमाचा अर्थ पाया असा आहे जो विद्यार्थी आणि शिक्षक ध्येय गाठण्यासाठी वापर करतात. अभ्यासक्रम हा एक 'शर्यतीचा कोर्स' म्हणून देखील गणला जातो जेथे व्यक्तींना त्या विशिष्ट कोर्सचे अनुसरण करावे लागते. हा नियोजित अनुभवांचा एक क्रम आहे ज्याचे विद्यार्थ्यांना सामग्री आणि कौशल्य-आधारित शिक्षण दोन्हीमध्ये त्यांचे लक्ष्य साध्य करण्यासाठी अनुसरण करावे लागेल. शिक्षकांसाठी, अभ्यासक्रम हा एक रेडी रेकनर आहे जो त्यांना शिकवण्याच्या शिकण्याच्या प्रक्रियेतील आवश्यक गोष्टींची माहिती देतो. अभ्यासक्रमानुसार, शिक्षक विविध आणि कठोर शिक्षण अनुभव प्रदान करतात. हे विद्यार्थ्यांचे शिक्षण आणि सूचना सुलभ करण्यासाठी एक संरचना प्रदान करते.

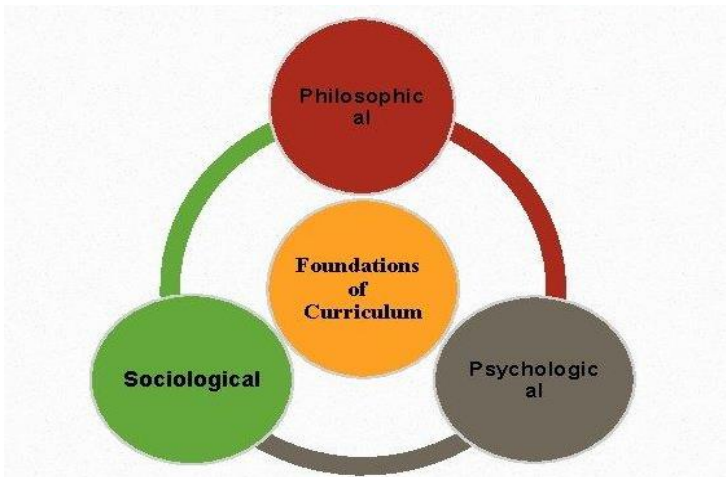
अभ्यासक्रमाचा अर्थ व स्वरूप : “Curriculum embodies all the experiences which are by the school to attain the aims of education.” - Manroe या वरून असे म्हणता येईल की, शैक्षणिक ध्येये साध्य करण्यासाठी शाळेत उपयोगात आणल्या जाणाऱ्या अनुभवांचा समुच्चय म्हणजेच अभ्यासक्रम होय . या व्याख्येत मनोरो शिक्षणाच्या ध्येयाचा थेट संबंध अभ्यासक्रमाशी लावतो . म्हणजेच अभ्यासक्रम हे शिक्षणाची ध्येये साध्य करण्याचे साधन होय.

अभ्यासक्रम म्हणजे केवळ पुस्तकी ज्ञान देणारे व रूढ पद्धतीने शिकवले जाणारे विषय नव्हेत, तर शाळेत मिळणाऱ्या सर्व प्रकारच्या अनुभवांचा त्यात अंतर्भाव होतो, या दृष्टीने, विद्यार्थ्यांच्या जीवनाला सर्व बाजूंनी स्पर्श करणारे व त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा समतोल स्वरूपात विकास करणारे संपूर्ण शालेय जीवन म्हणजे अभ्यासक्रम होय. - माध्यमिक शिक्षण आयोग अहवाल

अभ्यासक्रम विकास ही एक सतत चालणारी प्रक्रिया आहे, जी समाजाच्या गरजेनुसार बदलणे आवश्यक आहे. अभ्यासक्रम सुधारण्यासाठी ही बहु-चरण प्रक्रिया आहे जी शिकवली जाणे आवश्यक आहे. अभ्यासक्रम विकासाच्या एकूण चौकटीत विश्लेषण, इमारत, अंमलबजावणी, मूल्यांकन आणि मूल्यमापनाचा समावेश होतो. संस्थेच्या तत्त्वज्ञानानुसार नेमकी प्रक्रिया संस्थांपेक्षा वेगळी असेल. गरजेनुसार अभ्यासक्रम योजनांचे वारंवार पुनरावलोकन आणि सुधारणा करणे आवश्यक आहे.

२.२ विषय विवेचन

अभ्यासक्रम हा शिक्षणाचा पाया आहे, अभ्यासक्रमाच्या आधारस्तंभवर शैक्षणिक व्यवस्था अवलंबून आहे. अभ्यासक्रम विकास हा शैक्षणिक कार्यक्रमाचा महत्त्वाचा घटक आहे. काय शिकवायचे, ते का शिकवले पाहिजे आणि ते कसे शिकवले जाणे आवश्यक आहे याची उत्तरे अभ्यासक्रमात दिली आहेत. राष्ट्राचे तत्त्वज्ञान, संस्थेच्या तत्त्वज्ञानासह कोणत्याही अभ्यासक्रमाची मुळे प्रदान करण्यात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावते.

अभ्यासक्रमाची रचना करताना समाजाच्या गरजाही लक्षात घ्याव्या लागतात आणि विद्यार्थ्यांचे मानसशास्त्रही महत्वाचे असते. त्यामुळे अभ्यासक्रमाचा विकास अभ्यासक्रमाच्या विकासासाठी तीन आधार म्हत्वाचे आहे.

अभ्यासक्रम विकासाची तत्त्वे :

- अभ्यासक्रम हा उद्दिष्टाधिष्ठित असावा.
- अभ्यासक्रम हा मूल्याधिष्ठित व जीवनाभिमुख असावा.
- अभ्यासक्रम हा विविध गरजा पूर्ण करणारा असावा.
- अभ्यासक्रम हा कौशल्याधिष्ठित असावा.
- अभ्यासक्रम हा विद्यार्थी केंद्रित व कृती केंद्र येत असावा.
- अभ्यासक्रम हा व्यक्ती विकासाला समृद्ध करणारा असावा.
- अभ्यासक्रम हा व्यवसायाभिमुख असावा.
- अभ्यासक्रम हा लवचिक व गतिमान असावा.

अभ्यासक्रमाचे आधार

अभ्यासक्रमाचे आधार तात्त्विक, मानसशास्त्रीय आणि समाजशास्त्रीय

अभ्यासक्रम आधार अर्थ (Meaning of Bases of Curriculum) : अभ्यासक्रमाचे आधार म्हणजे अभ्यासक्रमाबाहेरचे अभ्यासाचे क्षेत्र जे त्या क्षेत्रावर परिणाम करतात . Bases are the areas of study outside of Curriculum that impart the field. दुसऱ्या शब्दात असे म्हणता येईल, आधार म्हणजे पाया, की ज्याचे अभ्यासक्रम विकसनामध्ये योगदान असते.

अभ्यासक्रम आधाराचे प्रकार :

शालेय अभ्यासक्रम - त्याची उद्दिष्टे, आशय अध्ययन अनुभव, अध्यापन पद्धती आणि मूल्यमापन पद्धती हे अभ्यासाच्या तीन क्षेत्रांमुळे प्रभावित झाले आहेत . ती तीन क्षेत्रे पुढीलप्रमाणे आहेत .

अभ्यासक्रमाचे आधार

- अ. अभ्यासक्रमाचा तात्त्विक आधार
- ब. अभ्यासक्रमाचा मानसशास्त्रीय आधार
- क. अभ्यासक्रमाचा समाजशास्त्रीय आधार

२.३ अभ्यासक्रमाच्या विकासाचे तात्विक, सामाजिक आणि मानसशास्त्रीय आधार

अ) अभ्यासक्रमाचे तात्विक आधार :

तत्वज्ञान हा अभ्यासक्रमाच्या मुख्य आधारांपैकी एक मानला जातो. राष्ट्राच्या तत्वज्ञानावर अवलंबून अभ्यासक्रमाचा तात्विक आधार असेल. त्यानंतर ते शैक्षणिक संस्थेच्या तत्वज्ञानात समाकलित केले जाते. अशा प्रकारे आधार हा अभ्यासक्रम नियोजकाच्या मूलभूत विक्षासांवर अवलंबून असतो. तात्विक निर्धारक शैक्षणिक तत्वज्ञान, राष्ट्रीय उद्दिष्टे, शैक्षणिक विचारांच्या शाळांच्या मूलभूत तत्वांवर आधारित आहेत.

तत्वज्ञान हे लोकांच्या स्वभावाविषयीच्या समजुती, सत्याचे स्रोत आणि जीवन प्रदान करणारे मूल्य, चांगल्या जीवनासाठी संविधान इत्यादींवर केंद्रीत आहे. राष्ट्र आणि संस्थात्मक तत्वज्ञान आत्मसात करणे आणि त्याचे मिश्रण करणे हे शिक्षकांचे कर्तव्य आहे. तात्विक आधाराचा अनेक विषयांच्या अभ्यासक्रमावर परिणाम होतो.

शिक्षणाचे ध्येय, ज्ञानाचे स्वरूप, कोणते ज्ञान प्राप्त करायचे हे तत्वज्ञान ठरविते . तत्वज्ञानाद्वारे सतत माहिते व ज्ञानाचे मूल्यमापन केले जाते. तत्वज्ञानाच्या आधारे कोणते ज्ञान संप्रमाण आणि श्रेष्ठ आहे ज्यामुळे ज्ञान से मानवी संस्कृतीचा भाग बनले आहे आणि अशा ज्ञानाने अभ्यासक्रमात स्थान मिळविले आहे.

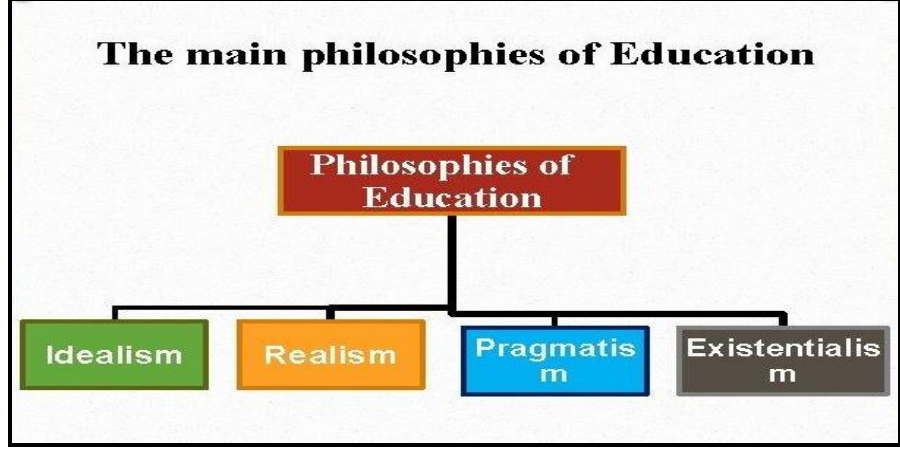
तत्वज्ञान आणि अभ्यासक्रम यांचा जवळचा संबंध आहे. तत्वज्ञान हे अभ्यासक्रमाचा सर्वात मोठा आधार आहे. तत्वज्ञान हे सत्य, ज्ञान आणि मूल्य यांच्याशी संबंधित आहे. तत्वज्ञान हे आपले निर्णय आणि कृती यांना अर्थ प्राप्त करून देते. आपल्या शालेय अभ्यासक्रमावर पाश्चिमात्य तत्वज्ञ आणि भारतीय तत्वज्ञ यांचा चांगला प्रभाव दिसून येतो. सर्व तत्वप्रणालीचा पुढील प्रयत्न असतो

- १) शैक्षणिक प्रक्रियेचा विकास करणे .
- २) अध्ययन कर्त्यांच्या संपादनामध्ये वृद्धी करणे .
- ३) चांगल्या आणि खूप उत्पादित नागरिकांची निर्मिती करणे .
- ४) समाजाचा विकास करणे .

तात्विक आधारात समाविष्ट घटक

- शैक्षणिक तत्वज्ञान
- स्कूल ऑफ थॉट
- राष्ट्रीय उद्दिष्टे आणि धोरणे

जीवनाची अनेक तत्त्वज्ञाने आहेत आणि आपल्याकडे शिक्षणाचीही भिन्न तत्त्वे आहेत.

शिक्षणाचे मुख्य तत्त्वज्ञान खाली वर्णन केले आहे:

अ) आदर्शवाद: प्लेटो, डेकार्टेस, हेगेल यांसारख्या तत्त्वज्ञांचा असा विश्वास होता की सत्य आणि मूल्ये शाश्वत आहेत आणि मानवजातीने त्यांचा शोध घेणे आवश्यक आहे. आदर्शवादाच्या तत्त्वज्ञानानुसार व्यक्तींमध्ये आधीपासूनच कल्पना असतात आणि शिक्षणाद्वारे या कल्पना बाहेर आणल्या जातात. आदर्शवादाचे तत्त्वज्ञान आपण शैक्षणिक तत्त्वज्ञानात लागू केले तर असे म्हणता येईल की, विद्यार्थ्यांमध्ये चांगले राहण्याची आणि स्वतःमध्ये योग्य गोष्टी करण्याची प्रवृत्ती असते. मात्र, चांगली राहण्याची आणि योग्य गोष्टी करण्याची ही प्रवृत्ती शिक्षणातून बाहेर आणावी लागेल.

शिक्षणाद्वारे, मुलांना आध्यात्मिक चांगुलपणा शोधण्यात आणि त्यांच्या जीवनात लागू करण्यास मदत केली पाहिजे. अभ्यासक्रमाने त्यांच्यामध्ये अशा बिंदूवर आणले पाहिजे जेथे नैसर्गिक आत्मा हा अलौकिक शक्ती किंवा देवाशी संबंधित आहे. अभ्यासक्रमाने संधी उपलब्ध करून दिल्या पाहिजेत जेणेकरून विद्यार्थ्यांच्या आंतरिक चांगुलपणाला आणखी बळ मिळावे आणि विद्यार्थी देवाला संतुष्ट करण्यासाठी काही गोष्टी करतो. शाळांमध्ये नैतिक, आध्यात्मिक आणि नैतिक मूल्ये असलेल्या कल्पनांचाच समावेश केला पाहिजे.

ब) वास्तववाद: वास्तविकता आणि पदार्थांच्या जगाचा अभ्यास करून सत्य शोधले जाऊ शकते असा विश्वास आहे. या तत्त्वज्ञानानुसार विज्ञान आणि तत्त्वज्ञान या दोन्ही गोष्टी एकत्र आल्याने महत्त्वाची भूमिका बजावतात कारण विज्ञान ही वास्तवाचा वस्तुनिष्ठ अभ्यास करण्याची पद्धत आहे. वास्तववादाच्या तत्त्वज्ञानानुसार मुले अज्ञानी जन्माला येतात. त्यांना जगाचे वास्तव माहित नव्हते आणि जगाच्या वास्तवाचा आनंद घेण्यासाठी त्यांना शिकवणे आवश्यक होते. जर आपण शिक्षणाच्या तत्त्वज्ञानात वास्तववाद लागू केला तर शिक्षकांची भूमिका महत्त्वाची आहे कारण मुले शिक्षकांकडून आणि त्यांचे स्वतःचे ज्ञान शिकतील. वास्तववादात विद्यार्थ्यांसाठी शिक्षकाचे ज्ञान अधिक महत्त्वाचे असते. शाळेने अशा प्रकारे प्रामाणिकपणा, परिश्रम यासारखे गुण विकसित केले पाहिजेत जे वास्तविक आणि कायमस्वरूपी आहेत. अशा प्रकारे शिक्षणाने मुलांना चांगल्या जीवनासाठी तयार केले पाहिजे.

क) कार्यवाद : या तत्त्वज्ञानाचा प्रसार जॉन ड्यूईने केला होता ज्याचा असा विश्वास होता की मुले चांगुलपणाने किंवा अज्ञानाने जन्माला येत नाहीत. तथापि, त्यांच्याकडे शारीरिक आणि मानसिक उपकरणे आहेत ज्यामध्ये ते त्यांच्या सभोवतालच्या जगात भाग घेऊ शकतात. ड्यूईच्या मते, समाज बदलत राहतो आणि त्याचप्रमाणे त्याची संस्कृतीही बदलत राहते आणि त्यामुळे कोणतीही निश्चित मूल्ये नाहीत. कल्पना तात्पुरत्या आहेत आणि त्यांना विकसित आणि परिष्कृत करावे लागेल. बदलते मानवी अनुभव सत्य आणि मूल्यही बदलतात. म्हणूनच हे तत्त्वज्ञान आपण शिक्षणात लागू केले तर मुले आजूबाजूच्या वातावरणातील संवादातून शिकतात. तथापि, हे शिक्षण निश्चित नाही आणि वेळोवेळी बदलत आणि परिष्कृत होत राहिल. शिकणाऱ्यांनी त्यांच्या इच्छेनुसार मूल्ये, श्रद्धा आणि ज्ञान यामध्ये अधिक प्रगतीशील आणि परिपक्व असणे आवश्यक आहे. तथापि, मागील अनुभव अप्रासंगिक नाहीत कारण ते नवीन शिकण्यासाठी आधार प्रदान करतात. वस्तू वातावरणात कसे बसतात किंवा कसे कार्य करतात यावर शिक्षणाने भर दिला पाहिजे मुले समाजातून वेळोवेळी योग्य व अयोग्य शोधत असतात त्यामुळे शिक्षकांनी माहिती न देता थेट संधी आणि अनुभव प्रदान केले पाहिजे जेणेकरून मुलांना अनुभवातून शिकता येईल असे शिकणे हे प्रौढ व्यक्तीचे जग न होता मुलांचे जग असावे.

ड) अस्तित्ववाद: विसाव्या शतकातील तत्त्वज्ञान हे मानव ज्या जगात राहतात त्या जगात स्वतःला कसे शोधतात यावर लक्ष केंद्रित करते आणि त्याचे अस्तित्व तपासते. या तत्त्वज्ञानानुसार, प्रथम मानव अस्तित्वात आहे आणि नंतर प्रत्येक मनुष्य त्यांचे स्वभाव किंवा सार बदलण्यात आपले जीवन व्यतीत करतो. दुसऱ्या शब्दांत, व्यक्ती त्यांच्या स्वतःच्या इच्छा, त्यांच्या स्वतःच्या निवडी आणि वैयक्तिक जबाबदाऱ्यांद्वारे स्वतःचा आणि जीवनाचा अर्थ शोधतात. या तत्त्वज्ञानाचे अनुयायी आयुष्यभर आणि त्यांच्या स्वतःचा अनुभव, श्रद्धा आणि दृष्टिकोनातून ते कोण आहेत याचा शोध घेतात. व्यक्ती त्यांच्या स्वतःच्या इच्छेच्या कृतींद्वारे त्यांचा स्वतःचा विकास निर्धारित करण्यासाठी स्वतंत्र आणि जबाबदार घटक आहेत. अस्तित्ववाद हा एक तात्विक सिद्धांत किंवा दृष्टीकोन आहे जो स्वतंत्र आणि जबाबदार घटक म्हणून वैयक्तिक व्यक्तीच्या अस्तित्वावर जोर देतो ज्यामुळे इच्छेच्या कृतींद्वारे स्वतःचा विकास होतो. जर अस्तित्ववाद शिक्षणावर लागू केला गेला, तर मूल एक व्यक्ती म्हणून या निरर्थक जगाचा अर्थ शोधत असतो. प्रत्येक मुलाने त्याच्या स्वतःच्या आवडी आणि अनुभवांवर अवलंबून स्वतःच्या कल्पना तयार केल्या पाहिजेत. मुलांच्या धारणा आणि भावनांवर लक्ष केंद्रित करणे हे शिक्षणाचे कर्तव्य आहे जेणेकरून तो त्याच्या प्रतिक्रिया समजून घेण्यास सक्षम असेल आणि त्याला जीवनात ज्या परिस्थितींना सामोरे जावे लागते त्यानुसार प्रतिसाद देऊ शकेल. हे त्याला जबाबदार बनवते आणि आवश्यक कृती करण्यास प्रोत्साहित करते जेणेकरून ते जीवनावर लागू होईल. त्यामुळे शिक्षकाचे कर्तव्य शिक्षकाचे नसून सुत्रधाराचे, मार्गदर्शकाचे असले पाहिजे.

शैक्षणिक उद्दिष्टे तयार करून अभ्यासक्रमाच्या उभारणीत तत्त्वज्ञानविषयक पाया अतिशय महत्त्वाची भूमिका बजावतात कारण ते तत्त्वज्ञानाच्या आधारे ठरवले जातात आणि ते स्वतःच अभ्यासक्रम ठरवतात.

अभ्यासक्रमाचे समाजशास्त्रीय आधार

समाजशास्त्रज्ञांच्या मते शाळा ह्या सामाजिक संस्था आहे. ज्याद्वारे संस्कृतीचे जतन आणि संक्रमण हे समाजाद्वारे होत असते. शाळा हे कार्य अभ्यासक्रमातून साध्य करतात म्हणून अभ्यासक्रमाचे अध्ययन अनुभवांचा समावेश होतो. अध्ययन अनुभव हे जीवनाचे मार्ग ज्ञानाचे प्रकार अभिवृत्ती आणि विश्वास यावर आधारित असतात. अभ्यासक्रमामध्ये केवळ संस्कृतीचा समावेश होत नाही तर विविध घटकांचा देखील समावेश असतो.

अभ्यासक्रम तयार करण्यासाठी समाजाचा अभ्यास अत्यंत महत्त्वाचा आहे. ते अभ्यासक्रमाच्या बांधणीचा एक अविभाज्य भाग आहे कारण विद्यार्थी ते राहत असलेल्या जगाचा भाग आहेत. शाळा हा ते राहत असलेल्या जगाचा एक छोटासा भाग आहे. अशा प्रकारे, शाळेने मुलाला जगाचा सामना करण्यासाठी तयार केले पाहिजे. शाळेने अशा प्रकारे समाजाच्या गरजा लक्षात ठेवल्या पाहिजेत आणि सामाजिक ध्येयानुसार मुलांना आकार द्यावा लागतो. त्यांना समाजाच्या आणि राष्ट्राच्या गरजेनुसार केवळ स्वतःला घडवायचे असते असे नाही तर जगाची मागणी लक्षात घेऊन त्यांना जीवनातील आव्हानांना तोंड देण्यासाठी तयार करायचे असते. विद्यार्थी हे भविष्य आहेत आणि समस्या सोडवण्याचे महत्त्वाचे साधन आहेत. अभ्यासक्रमाद्वारे, शाळेने मुलाला मोठ्या समाजात स्वतःला जुळवून घेण्यास तयार केले पाहिजे. त्यामुळे भविष्यात मुलांना कोणत्या समस्यांना सामोरे जावे लागेल याचा अभ्यासक्रम नियोजकाने विचार करावा ते खालीलप्रमाणे आहेत:

- राष्ट्राची उद्दिष्टे: प्रत्येक राष्ट्राची स्वतःची ध्येये असतात आणि राष्ट्राच्या उद्दिष्टांवर अवलंबून त्याचा अभ्यासक्रम असेल ही उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी अभ्यासक्रम हे एक प्रभावी साधन आहे.
- समाजाची रचना ती राष्ट्रा-राष्ट्रात आणि राष्ट्रातही वेगळी असते अभ्यासक्रमाची रचना करताना, समाजाची रचना अतिशय महत्त्वाची भूमिका बजावते.
- कौटुंबिक नमुने: कौटुंबिक नमुने संयुक्त किंवा विभक्त आहेत हे लक्षात ठेवणे महत्त्वाचे आहे ज्यातून कोणता अभ्यासक्रम तयार केला पाहिजे हो समजते.
- सामाजिक गरजा: समाजाच्या गरजा अत्यावश्यक आहेत कारण सामाजिक समस्या सोडवण्यासाठी शिक्षण हे एक शक्तिशाली साधन आहे.

अभ्यासक्रमाचा मानसशास्त्रीय आधार

अभ्यासक्रम तयार करताना, मानसशास्त्रीय पाया महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावतो. अभ्यासक्रम तयार करताना शिकणाऱ्यांच्या गरजा, त्यांची बुद्धिमत्ता, दिव्यांग व्यक्तींची पूर्तता, त्यांची वयाची पातळी या सर्व गोष्टी विचारात घेतल्या जातात.

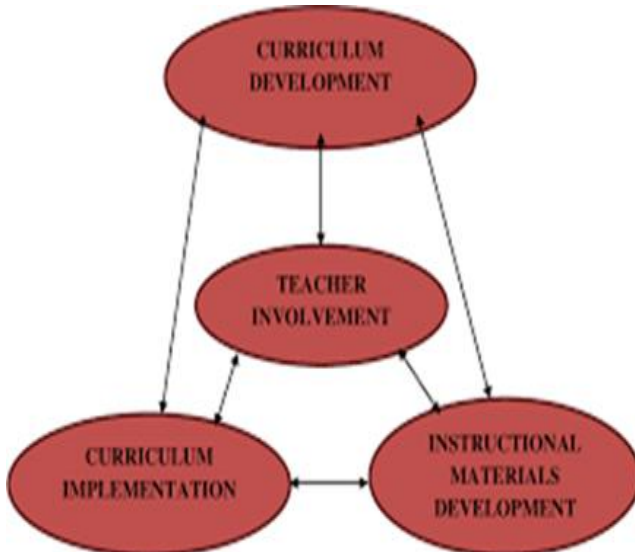
अभ्यासक्रमाचा मानसशास्त्रीय आधारात खालील घटकाचा समावेश होतो:

- विद्यार्थ्यांच्या क्षमता आणि आवडी: अभ्यासक्रम हा विद्यार्थ्यांच्या परिणामकारकता आणि कार्यक्षमतेसाठी विकसित केला जातो आणि म्हणूनच अभ्यासक्रम तयार करताना विद्यार्थ्यांच्या आवडीसह त्यांच्या क्षमतांना सर्वोपरि ठेवणे आवश्यक आहे.

- विकासाचे टप्पे: अभ्यासक्रम तयार करताना विद्यार्थ्यांच्या विकासाचे टप्पे लक्षात ठेवणे आवश्यक आहे जेणेकरून शिक्षक त्यांच्या वयानुसार मुलांच्या पातळीपर्यंत खाली येऊ शकतील जेणेकरून ते अधिक चांगल्या प्रकारे समजून घेऊ शकतील.
- मानसशास्त्राचे योगदान: मानसशास्त्राने शिकण्याची प्रक्रिया, शिकण्याचे सिद्धांत, प्रेरणा, व्यक्तिमत्व विकास, वैयक्तिक फरक आणि गट गतिशीलता याविषयीची आपली समज वाढविण्यात मदत केली आहे. अभ्यासक्रम तयार करताना हे लक्षात घेतले पाहिजे.
- मानसिक आरोग्याची तत्त्वे: शिक्षण शिकण्याच्या प्रक्रियेत मानसिक आरोग्य महत्त्वाची भूमिका बजावते. शिकणाऱ्यांच्या मानसिक आरोग्याची चांगली समज प्रभावी अभ्यासक्रम तयार करण्यास मदत करते जर अभ्यासक्रम अर्थपूर्ण असेल तर शिकणाऱ्यांमध्ये आपोआपच शिकण्याची निरोगी वृत्ती विकसित होईल.

२.४ अभ्यासक्रम व्यवहारात शिक्षकांच्या बदलत्या भूमिका

अभ्यासक्रमाच्या व्यवहारात शिक्षकांची भूमिका महत्त्वाची असते. अध्यापन शिकण्याच्या प्रक्रियेत शिक्षकांना सर्वात जाणकार मानले जाते आणि ते वर्गात अभ्यासक्रमाची ओळख करून देण्यासाठी जबाबदार असतात. त्यामुळे शिक्षकांच्या अभ्यासक्रमाच्या संघटना आणि व्यवहारात बहुआयामी भूमिका आणि जबाबदाऱ्या असतात. अभ्यासक्रमाचा विकास प्रभावी होण्यासाठी आणि शाळा यशस्वी होण्यासाठी शिक्षकांचा विकास प्रक्रियेत सहभाग असणे आवश्यक आहे. एका प्रभावी अभ्यासक्रमात तत्वज्ञान, उद्दिष्टे, शिकण्याचे अनुभव, शिक्षणविषयक संसाधने आणि विशिष्ट शैक्षणिक कार्यक्रमाचा समावेश असलेले मूल्यांकन प्रतिबिंबित केले पाहिजे. हे विषय विशिष्ट किंवा अपेक्षांचे सामान्यीकृत विषय विवेचन असू शकते. शिक्षकांना वैयक्तिक रणनीती आणि त्यांना यशस्वी होण्यासाठी आवश्यक पद्धती आणि साहित्य विकसित करण्यात मदत करण्यासाठी हे एक वापरण्यायोग्य साधन असणे आवश्यक आहे.

अभ्यासक्रम अंमलबजावणी प्रक्रियेतील सर्वात महत्त्वाची व्यक्ती म्हणजे शिक्षक. त्यांच्या ज्ञान, अनुभव आणि क्षमतांमुळे शिक्षक कोणत्याही अभ्यासक्रम विकासाच्या प्रयत्नांमध्ये केंद्रस्थानी असतात. जर दुसऱ्या पक्षाने आधीच अभ्यासक्रम विकसित केला असेल, तर तो जाणून घेण्यासाठी आणि समजून घेण्यासाठी शिक्षकांना प्रयत्न करावे लागतील. त्यामुळे शिक्षकांनी अभ्यासक्रम विकासात सहभागी व्हावे. उदाहरणार्थ, विकासासाठी शिक्षकाची मते आणि कल्पना अभ्यासक्रमात समाविष्ट केल्या पाहिजेत. दुसरीकडे, अभ्यासक्रम विकास संघाने शिक्षकाचा अभ्यासक्रमावर परिणाम करणाऱ्या वातावरणाचा भाग म्हणून विचार केला पाहिजे (Carl, २००९). म्हणूनच, यशस्वी आणि अर्थपूर्ण अभ्यासक्रम विकासासाठी शिक्षकांचा सहभाग महत्त्वाचा आहे. अभ्यासक्रम अंमलबजावणी करणारे शिक्षक हे अभ्यासक्रम विकास प्रक्रियेच्या टप्प्याचा शेवटचा भाग आहेत.

- शिक्षकांना शिकवण्याचा आनंद घ्यायचा आहे आणि त्यांच्या विद्यार्थ्यांना त्यांच्या आवडीच्या क्षेत्रात रुची आणि कौशल्ये विकसित होताना पहायची आहेत.
- शिक्षकाला दिलेल्या अभ्यासक्रमाच्या चौकटीत पाठ योजना आणि अभ्यासक्रम तयार करण्याची आवश्यकता असू शकते कारण शिक्षकांची जबाबदारी विद्यार्थ्यांच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी अभ्यासक्रमाची अंमलबजावणी करणे आवश्यक आहे.
- अभ्यासक्रम विकासाचे केंद्र म्हणून शिक्षकांच्या सहभागाच्या पातळीमुळे शैक्षणिक सुधारणा प्रभावीपणे साध्य होतात. म्हणून, अभ्यासक्रम विकासाच्या यशामध्ये शिक्षक हा महत्त्वाचा घटक आहे ज्यामध्ये अंतर्भूत आणि मूल्यमापनाच्या पायऱ्यांचा समावेश आहे.
- पाठ्यपुस्तके आणि सामग्रीची मांडणी आणि रचना करण्यासाठी अभ्यासक्रम विकास कार्यसंघ आणि तज्ञांसह सहयोगी आणि प्रभावीपणे कार्य करून शिक्षक योगदान देऊ शकतात. वर्गातील विद्यार्थ्यांच्या गरजेनुसार अभ्यासक्रमाची सामग्री संरेखित करण्यासाठी अभ्यासक्रम विकास प्रक्रियेत शिक्षकांचा सहभाग महत्त्वाचा आहे.

२.५ अभ्यासक्रम विकासात SCERT, NCTE, NCERT ची भूमिका

अभ्यासक्रमांसाठी अभ्यासक्रम, अभ्यासक्रम अभ्यास, शैक्षणिक दिनदर्शिका तयार करण्यासाठी एससीईआरटी जबाबदार आहे. एससीईआरटी मुलांसाठी भौतिक विकासासाठी आणि शिक्षकांसाठी आवश्यक साहित्य दोन्हीसाठी जबाबदार आहे

एससीईआरटी ही एक सर्वोच्च संस्था आहे, जी राज्यातील दर्जेदार शिक्षणासाठी जबाबदार आहे. एससीईआरटी शालेय शिक्षणाच्या शैक्षणिक पैलूंशी संबंधित आहे ज्यामध्ये अभ्यासक्रम तयार करणे, पाठ्यपुस्तके तयार करणे, शिक्षकांची हॅडबुक आणि शिक्षक प्रशिक्षण यांचा समावेश असतो.

ही एक स्वायत्त संस्था आहे जी प्री-स्कूल ते उच्च माध्यमिक स्तरापर्यंत सर्व शैक्षणिक कार्यक्रमांचे नियोजन, अंमलबजावणी आणि मूल्यमापन करते. एससीईआरटी शालेय शिक्षणाच्या शैक्षणिक पैलूंशी संबंधित आहे ज्यात अभ्यासक्रम तयार करणे, पाठ्यपुस्तके

तयार करणे, शिक्षकांची हस्तपुस्तिका आणि शिक्षक प्रशिक्षण यांचा समावेश आहे. हे शालेय शिक्षणाशी संबंधित धोरणात्मक बाबींवर सरकारला सल्ला देते.

अभ्यासक्रम विकासात एससीईआरटी ची भूमिका

- शालेय शिक्षण आणि शिक्षक शिक्षकांच्या गुणात्मक सुधारणेसाठी युनिसेफ, एनसीईआरटी आणि इतर एजन्सींनी प्रायोजित केलेल्या विशेष शैक्षणिक प्रकल्पांचे आयोजन आणि अंमलबजावणी करणे.
- शाळा आणि शिक्षक प्रशिक्षण संस्थांसाठी अभ्यासक्रम आणि पाठ्यपुस्तके लिहून देणे.
- शिक्षक-शिक्षकांच्या वापरासाठी उपदेशात्मक साहित्य तयार करणे.
- विविध श्रेणीतील शिक्षकांसाठी सेवांतर्गत प्रशिक्षणाची व्यवस्था करणे, अधिकारी आणि शिक्षक-शिक्षकांचे निरीक्षण करणे आणि राज्य स्तरावर कार्यरत इतर एजन्सींच्या कामात समन्वय साधणे.
- शिक्षक, शिक्षक-शिक्षक आणि तपासणी अधिकारी यांच्या व्यावसायिक विकासासाठी पत्रव्यवहार-सह-संपर्क अभ्यासक्रमांसह कार्यक्रम आयोजित करणे.
- शिक्षक-प्रशिक्षण महाविद्यालये, माध्यमिक प्रशिक्षण व प्राथमिक प्रशिक्षण कामकाजावर देखरेख करणे.
- राज्यातील सर्व स्तरावरील शिक्षक-प्रशिक्षण संस्थांना विस्तार सेवा प्रदान करणे.
- शिक्षणातील विविध समस्यांवर अभ्यास आणि तपासणी करणे.
- शासनाने सोपवलेल्या प्रौढ आणि अनौपचारिक शिक्षण कार्यक्रमांचे मूल्यमापन करणे.
- अशा परीक्षांद्वारे शिष्यवृत्तीसाठी उमेदवारांची निवड करण्याच्या उद्देशाने सार्वजनिक परीक्षा विशेषतः अंतिम टप्प्यांवर आयोजित करणे जसे की इयत्ता ४ वर्ग इ.

अभ्यासक्रम विकासात राष्ट्रीय शिक्षक शिक्षण परिषदेची भूमिका

राष्ट्रीय शिक्षक शिक्षण परिषद (NCTE):

NCTE चे मुख्य उद्दिष्ट देशभरातील शिक्षक शिक्षण व्यवस्थेचा नियोजनबद्ध आणि समन्वित विकास साधणे, शिक्षक शिक्षण व्यवस्थेतील निकष आणि मानकांचे नियमन आणि योग्य देखभाल आणि त्यांच्याशी संबंधित बाबींसाठी आहे.

NCTE ला दिलेला आदेश खूप व्यापक आहे आणि त्यात शिक्षक शिक्षण कार्यक्रमांचा संपूर्ण भाग समाविष्ट आहे ज्यामध्ये व्यक्तींना पूर्व-प्राथमिक, प्राथमिक, माध्यमिक आणि वरिष्ठ माध्यमिक स्तरांवर शाळांमध्ये शिकवण्यासाठी सुसज्ज करण्यासाठी संशोधन आणि प्रशिक्षण आणि अनौपचारिक शिक्षण, अर्धवेळ शिक्षण, प्रौढ शिक्षण आणि अंतर (पत्रव्यवहार) शिक्षण अभ्यासक्रम.

राष्ट्रीय शिक्षक शिक्षण परिषद

- शिक्षक शिक्षणाच्या सर्व पैलूंशी संबंधित सर्वेक्षण आणि अभ्यास हाती घ्या आणि संबंधित परिणाम प्रकाशित करा.
- शिक्षक शिक्षणाच्या क्षेत्रासंबंधी योग्य योजना आणि कार्यक्रम तयार करण्यासाठी, ते राज्य आणि केंद्र सरकार, विद्यापीठे, विद्यापीठ अनुदान आयोग (UGC) आणि इतर मान्यताप्राप्त संस्थांना शिफारसी करते.
- ते देशभरातील शिक्षक शिक्षण प्रणालीचे समन्वय आणि निरीक्षण करते.
- हे एखाद्या व्यक्तीला शाळा आणि मान्यताप्राप्त संस्थांमध्ये शिक्षक होण्यासाठी आवश्यक असलेल्या किमान पात्रतेसाठी मार्गदर्शक तत्त्वे देते.
- हे मान्यताप्राप्त संस्थांद्वारे अनुपालनासाठी भौतिक आणि पायाभूत सुविधांच्या तरतुदी, स्टाफिंग पॅटर्न इत्यादीसाठी मार्गदर्शक तत्त्वे मांडते.
- हे परीक्षांच्या संदर्भात मानके, अशा प्रवेशासाठीचे प्रमुख निकष तसेच अभ्यासक्रम किंवा प्रशिक्षणासाठीच्या योजनांची मांडणी करते.
- ते शाळा आणि मान्यताप्राप्त संस्थांमध्ये संशोधन आणि नवकल्पना प्रोत्साहन देते आणि आयोजित करते आणि नंतर त्याचे परिणाम प्रसारित करते.
- ते सुधारणेसाठी स्वतःची निर्धारित मार्गदर्शक तत्त्वे, मानदंड आणि मानकांचे परीक्षण करते.
- हे मान्यताप्राप्त संस्थांना ओळखते आणि शिक्षक शिक्षण प्रणालीच्या विकासात्मक कार्यक्रमासाठी नवीन संस्था स्थापन करते.
- हे शिक्षक शिक्षणाचे व्यापारीकरण रोखण्यासाठी आवश्यक पावले उचलते.
- ते केंद्र सरकारद्वारे सोपवलेले इतर कार्य देखील करते.

अभ्यासक्रम विकासात एनसीइआरटी ची भूमिका

नॅशनल कौन्सिल ऑफ एज्युकेशनल रिसर्च अँड ट्रेनिंग (NCERT) ही एक स्वायत्त संस्था आहे जी १९६१ मध्ये केंद्र आणि राज्य सरकारांना शालेय शिक्षणातील गुणात्मक सुधारणेसाठी धोरणे आणि कार्यक्रमांवर मदत आणि सल्ला देण्यासाठी भारत सरकारने स्थापन केली होती.

एनसीइआरटी शैक्षणिक संशोधनाची महत्त्वाची कार्ये पार पाडते आणि शैक्षणिक संशोधनाला चालना देते, शैक्षणिक तंत्रे, पद्धती आणि संशोधन निष्कर्ष सुधारते, अभ्यासक्रमातील सूचना आणि अनुकरणीय साहित्य, शिकवण्याच्या पद्धती, मूल्यमापनाचे तंत्र, अध्यापन सहाय्य इ. विकसित करते. एनसीइआरटी कडे प्रकाशन गृह आहे. .

एनसीइआरटी आणि त्याच्या घटकांची प्रमुख उद्दिष्टे खालील प्रमाणे आहेत: प्रोत्साहन देणे आणि समन्वय साधणे; मॉडेल पाठ्यपुस्तके, पूरक साहित्य, वृत्तपत्रे, जर्नल्स तयार करणे

आणि प्रकाशित करणे आणि शैक्षणिक किट, मल्टीमीडिया डिजिटल साहित्य विकसित करणे.

अभ्यासक्रम विकासातील एनसीईआरटीची प्रमुख उद्दिष्टे :

- शालेय शिक्षणाशी संबंधित क्षेत्रात संशोधन हाती घेणे, मदत करणे, प्रोत्साहन देणे आणि समन्वय साधणे;
- मॉडेल पाठ्यपुस्तके, पूरक साहित्य, वृत्तपत्रे, जर्नल्स आणि इतर संबंधित साहित्य तयार करणे आणि प्रकाशित करणे.
- शिक्षकांचे सेवापूर्व आणि सेवांतर्गत प्रशिक्षण आयोजित करणे.
- नाविन्यपूर्ण शैक्षणिक तंत्रे आणि पद्धती विकसित आणि प्रसारित करणे.
- राज्य शैक्षणिक विभाग, विद्यापीठे, स्वयंसेवी संस्था आणि इतर शैक्षणिक संस्थांशी सहयोग आणि नेटवर्क ठेवणे.
- शालेय शिक्षणाशी संबंधित बाबींमध्ये कल्पना आणि माहितीसाठी क्लिअरिंग हाऊस म्हणून काम करणे.
- प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणाची उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी नोडल एजन्सी म्हणून काम करा.

संशोधन, विकास, प्रशिक्षण, विस्तार, प्रकाशन आणि प्रसार क्रियाकलापांव्यतिरिक्त, एनसीईआरटी ही शालेय शिक्षणाच्या क्षेत्रातील इतर देशांसोबत द्विपक्षीय सांस्कृतिक देवाणघेवाण कार्यक्रमांसाठी अंमलबजावणी करणारी संस्था आहे. एनसीईआरटी आंतरराष्ट्रीय संस्थांच्या सहकार्याने संवाद साधते आणि कार्य करते, परदेशी शिष्टमंडळांना भेटी देते आणि विकसनशील देशांतील शैक्षणिक कर्मचाऱ्यांना विविध प्रशिक्षण सुविधा देते.

२.६ स्वाध्याय

सविस्तर उत्तर लिहा:

- १) अभ्यासक्रमातील मूलभूत गोष्टी स्पष्ट करा.
- २) अभ्यासक्रम विकासात NCERT ची भूमिका स्पष्ट करा.
- ३) अभ्यासक्रम विकासात NCTE ची भूमिका स्पष्ट करा.
- ४) अभ्यासक्रम विकासात SCERT ची भूमिका स्पष्ट करा.

थोडक्यात उत्तर लिहा:

- १) अभ्यासक्रमाचे तात्विक आधार
- २) अभ्यासक्रमाचे समाजशास्त्रीय आधार
- ३) अभ्यासक्रमाचे मानसशास्त्रीय आधार

२.७ संदर्भ

1. NCERT (1988), National Curriculum for Elementary and Secondary Education - A Framework, New Delhi.
2. NCERT (2000), National Curriculum Framework for School Education, New Delhi. GOI (1992),
3. Report of the CAGE Committee on Policy. Ministry of Human Resource Development, Department of Education.
4. NCERT (1986), Evaluation of Textbooks from the Standpoint of National Integration Guidelines. National Council of Educational Research and Training, New Delhi
5. डॉ. ह. ना. जगताप डॉ. अश्विन बोंदार्डे (२०१६) ज्ञान व अभ्यासक्रम : सुविचार प्रकाशन पुणे.
6. डॉ. चित्रा सोहनी व डॉ. संगीता शिरोडे (२०१६) समावेशक शिक्षण : सुविचार प्रकाशन पुणे.
7. डॉ. संध्या विजय चव्हाण (२०१६) अभ्यासक्रम विकसन : श्री प्रकाशन पुणे.
8. <https://ncert.nic.in/pdf/notice/ecm104presentation.pdf>
9. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1095725.pdf>
10. <http://uafulucknow.ac.in/wp-content/uploads/2020/03/CURRICULUM-DEVELOPMENT-MA-education-2nd-sem.pdf>

अभ्यासक्रम रचना

घटक रचना

- ३.० उद्दिष्टे
- ३.१ परिचय
- ३.२ अभ्यासक्रम रचनेची संकल्पना, गरज आणि महत्त्व
 - ३.२.१ अभ्यासक्रम रचनेची संकल्पना
 - ३.२.२ अभ्यासक्रम रचनेची आवश्यकता आणि महत्त्व
 - ३.२.३ अभ्यासक्रम विकासाचे महत्त्व
- ३.३ अभ्यासक्रमाची रचना - आव्हान आणि आनंद, रुंदी, प्रगतीची खोली, सुसंगतता, प्रासंगिकता, वैयक्तिकरण आणि निवड:
 - ३.३.१ अभ्यासक्रम विकासाची तत्त्वे:
 - ३.३.२ अध्ययनार्थीच्या मर्यादा आणि शिकण्याची उच्छुकता यांची चाचणी
 - ३.३.३ ज्ञानाचा कालावधी
 - ३.३.४ बिल्डिंगब्लॉक्ससारखी रचना
 - ३.३.५ शिकण्याच्या अनुभवाचा प्रत्येक तपशीलवार पैलू
 - ३.३.६ संपूर्ण अनुभवाचा ताळमेळ घालणे
 - ३.३.७ अध्ययनार्थीची मूल्ये
- ३.४ अभ्यासक्रम रचनेचे प्रकार
 - ३.४.१ विषयकेंद्रीत अभ्यासक्रमरचनेचा परिचय
 - ३.४.२ विषयकेंद्रित अभ्यासक्रम रचनेचे उद्दिष्ट
 - ३.४.३ विषयकेंद्रीत अभ्यासक्रमाची वैशिष्ट्ये
 - ३.४.५ विषयकेंद्रीत अभ्यासक्रमाचे तोटे
 - ३.४.६ अध्ययनकेंद्रीत अभ्यासक्रम रचनेचा परिचय
 - ३.४.७ अध्ययनकेंद्रीत वर्ग कसेतयार करायचे?
 - ३.४.८ प्रोग्राम डिझाइन सपोर्ट
 - ३.४.९ अध्ययनकेंद्रीत अभ्यासक्रमाची वैशिष्ट्ये
 - ३.४.१० अध्ययनकेंद्रीत अभ्यासक्रमाचे फायदे
 - ३.४.११ अध्ययनकेंद्रीत अभ्यासक्रमाचे तोटे
 - ३.४.१२ समस्याकेंद्रीत अभ्यासक्रम रचना
 - ३.४.१३ समस्याकेंद्रीत अभ्यासक्रम रचनेचे फायदे
 - ३.४.१४ समस्याकेंद्रीत अभ्यासक्रमाचे तोटे
- ३.५ सारांश
- ३.६ प्रश्नावली
- ३.७ संदर्भ सूची

३.० उद्दिष्टे

या घटकातून, तुम्ही हे शिकाल:

- अभ्यासक्रम रचनेची संकल्पना परिभाषित करणे
- अभ्यासक्रम रचनेचे महत्त्व सांगणे
- अभ्यासक्रम विकासाची तत्त्वे स्पष्ट करणे
- विविधप्रकारच्या अभ्यासक्रम रचनांमध्ये फरक करणे

३.१ प्रस्तावना

अभ्यासक्रम हा कोणत्याही शिक्षण संस्थेचा "आत्मा" मानला जातो, याचा अर्थ शाळा किंवा विद्यापीठे अभ्यासक्रमाशिवाय अस्तित्वात असू शकत नाहीत.

अभ्यासक्रमाची नवीन संकल्पना खूप व्यापक आहे. शाळेमध्ये, वर्गात, ग्रंथालयात, प्रयोगशाळा, कार्यशाळा आणि खेळाच्या मैदानात आणि शिक्षक आणि विद्यार्थी यांच्यातील असंख्य संपर्कांमधून विद्यार्थ्यांला प्राप्त होणारा संपूर्ण अनुभवांचा समावेश होतो. ते त्याच्या स्वरूपात आणि संरचनेत क्लिष्ट नाही.

अभ्यासक्रम रचना हा शब्द अभ्यासक्रमाची संपूर्ण आराखडा तयार करण्याच्या कालावधीला सूचित करतो. या टप्प्यात, शिक्षक त्यांच्या अभ्यासक्रमासाठी शिकवण्याच्या घटकांचे आयोजन करतात. नेहमीच्या अभ्यासक्रमात शैक्षणिक उद्दिष्टे साध्य करणारे वाचन, क्रियाकलाप, धडे आणि मूल्यांकन यांचा समावेश असतो. ही अभ्यासक्रमाची जाणीवपूर्वक, उद्देशपूर्ण आणि पद्धतशीर संघटना आहे. विद्यार्थ्यांचे शिक्षण सुधारणे हे रचनेचे अंतिम ध्येय आहे. म्हणूनच प्रशिक्षक प्रत्येक अभ्यासक्रमाची रचना विशिष्ट शैक्षणिक उद्देशाने करतात.

३.२ अभ्यासक्रम रचनेची संकल्पना, गरज आणि महत्त्व

३.२.१ अभ्यासक्रम रचनेची संकल्पना

अभ्यासक्रमाच्या व्याख्ये इतकेच अभ्यासक्रम रचनेचे अनेक अर्थ आहेत. हिल्डा ताबाने विकसित केलेला रचनेचा अर्थ सर्वात व्यापक आहे. "अभ्यासक्रम रचना हे एक विधान आहे जे अभ्यासक्रमाच्या घटकांची ओळख करून देते, त्यांचे एकमेकांशी काय संबंध आहेत ते सांगते आणि संस्थेची तत्त्वे आणि त्या संस्थेच्या ज्या प्रशासकीय परिस्थितीमध्ये ते कार्यरत आहे त्या आवश्यकता सूचित करते. एखाद्या रचनेला अभ्यासक्रमाच्या सिद्धांताचे समर्थन करणे आणि स्पष्ट करणे आवश्यक आहे जे विचारात घेण्यासाठी स्रोत आणि लागू करण्यासाठी तत्त्वे स्थापित करते.

वरील व्याख्येमध्ये खालील घटकांचा समावेश होतो

१. उद्दिष्टे

२. आशय

३. अध्ययन अनुभव

४. अध्यापन संबंधित धोरण

५. मूल्यमापन

हिल्डा ताबा द्वारे नमूद केलेले घटक ज्या प्रकारे एकमेकांशी संबंधित आहेत जे सहसा चित्रित केलेल्या अभ्यासक्रमाच्या रचनेचे प्रकार निर्दिष्ट करतात. उदाहरणार्थ, मुख्यत्वे तथ्यात्मक माहिती असलेल्या सामग्रीचे वर्चस्व असलेल्या रचनेचे प्रकार बहुतेक वेळा शिकवण्याच्या धोरणांद्वारे वैशिष्ट्यीकृत केले जातात जे मोठ्या प्रमाणात स्पष्टीकरणात्मक असतात, शिकण्याचे अनुभव जे अध्ययनकर्त्याला निष्क्रिय दर्शवतात, उद्दिष्टे जी संकुचित संज्ञानात्मक दृष्टीकोनावर जोर देतात आणि मूल्यमापन प्रक्रिया ज्या औपचारिक चाचणी प्रक्रिया आहेत.

अशा प्रकारच्या रचनेला विषय केंद्रित रचना म्हणून संबोधले जाते. दुसरीकडे, मूल-केंद्रित रचना-घटकांमधील संबंध वेगळ्या, आणि विशिष्ट पद्धतीने चित्रित करते. मूल-केंद्रितता किंवा विषय-केंद्रितता यासारख्या एकाच तत्वाच्या दृष्टीने अभ्यासक्रमाच्या नमुन्याला तर्कसंगत बनवण्याची प्रवृत्ती हे अति सरलीकरण आहे. हा ताण देण्यासारखा मुद्दा आहे. एखाद्या निकषावर किंवा तत्वावर एखाद्या रचनेसाठी तर्कशास्त्र प्रविष्ट करणे पुरेसे नाही कारण अभ्यासक्रमाचा संबंध एखाद्या व्यक्तीपर्यंत काहीतरी पोहोचण्याशी असतो. शिक्षणाचे स्वरूप किंवा आशयाचे स्वरूप याकडे दुर्लक्ष करण्याच्या अर्थाने ते पूर्णपणे आशय केंद्रीत किंवा मूल केंद्रीत असू शकत नाही.

३.२.२ अभ्यासक्रमाच्या रचनेची गरज आणि महत्त्व:

१. **शैक्षणिक उद्दिष्टांची प्राप्ती:** शिक्षणाचीरचना अभ्यासक्रमावर आधारित असते. शिक्षणाची उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी अभ्यासक्रमाचा विकास केला जातो. अशा प्रकारे अभ्यासक्रम हे शैक्षणिक उद्दिष्टे साध्य करण्याचे साधन आहे.
२. **वेळेचा आणि ऊर्जेचा योग्य वापर:** अभ्यासक्रमाची रचना शिक्षकाने काय शिकवावे आणि विद्यार्थ्यांनी काय शिकावे? यासंदर्भात शिक्षकांना तसेच विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करते.
३. **ज्ञान संपादन:** अभ्यासक्रम हे ज्ञान प्राप्त करण्यासाठी माध्यम आहे. वास्तविक मानवी ज्ञान एक आहे परंतु सोयीसाठी आणि संस्थेच्या दृष्टिकोनातून विषयानुसार विभागले गेले आहे. अशा प्रकारे विविध विषयांसाठी अभ्यासक्रमाची रचना करण्यात आली आहे.
४. **आशयाची रचना निश्चित करणे:** प्रत्येक विषयाच्या आशयाची विस्तृत रचना अशीअसते जी खालच्या स्तरापासून उच्च स्तरावर शिकवली जाते. अशा प्रकारे अभ्यासक्रमाच्या विकासाचे मुख्य कार्य म्हणजे विशिष्ट टप्प्यातील अध्यापनासाठी आशयाची रचना निश्चित करणे. अशा प्रकारे प्राथमिक स्तरापासून ते विद्यापीठ स्तरापर्यंत विविध विषयांच्या अभ्यासक्रमाची रचना केली जाते.

5. **व्यक्तिमत्व विकास:** विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्व विकासासाठी अभ्यासक्रम देखील महत्वाचा आहे. विद्यार्थ्यांमध्ये चांगले गुण विकसित होण्यास मदत करणारा अभ्यासक्रम तयार करण्यात येतो. अभ्यासक्रम विद्यार्थ्यांचे शारीरिक, सामाजिक आणि नैतिक गुण विकसित करण्यास मदत करतो.
6. **पाठ्यपुस्तक तयार करणे:** अभ्यासक्रम विद्यार्थ्यांना आणि विषय शिक्षकांच्या वापरासाठी पाठ्यपुस्तक तयार करण्यासाठी मार्गदर्शन आणि आधार प्रदान करतो. जर अभ्यासक्रम बदलला किंवा संहिताबद्ध केला तर चाचणी पुस्तके देखील बदलली जातात.
7. **परीक्षा आयोजित करणे:** आपले शिक्षण हे परीक्षा केंद्रित आहे. विद्यार्थ्यांनी परीक्षेत चांगले गुण मिळवणे अपेक्षित असते. अशा प्रकारे परीक्षेचा पेपर विषयाच्या अभ्यासक्रमानुसार तयार केला जातो आणि विद्यार्थी परीक्षेची सामग्री देखील तयार करतात. अशा प्रकारे, अभ्यासक्रम हा शिकवण्याचा, शिकण्याचा आणि चाचणीचा आधार आहे.
8. **अध्ययन अध्यापनाची परिस्थिती आयोजित करणे:** अभ्यासक्रमाच्या सहाय्याने अध्यापनाचे कार्य देखील अभ्यासक्रमाच्या सहाय्याने नियुक्त केले जाते हे लक्षात घेऊन अध्यापन आणि शिकण्याची परिस्थिती आयोजित केली जाते.
9. **शिक्षण पद्धतीबाबत निर्णय:** अभ्यासक्रम लक्षात घेऊन शिक्षण पद्धती निवडली जाते आणि वापरली जाते. समान सामग्री स्मृती स्वरूपात प्रतिबिंबित स्तरावर शिकवली जाते. ते शिक्षक केंद्रीत किंवा विद्यार्थी केंद्रीत असू शकते.
10. **ज्ञान, कौशल्य आणि वृत्तीचा विकास:** अभ्यासक्रमाचे स्वरूप ज्ञान, कौशल्ये, वृत्ती आणि सर्जनशील क्षमता विकसित करण्यासाठी आधार प्रदान करते. तसेच नेतृत्वगुण विकसित होण्यास मदत होते.

३.२.३ अभ्यासक्रम विकासाचे महत्त्व

अभ्यासक्रम विकासाला व्यापक व्याप्ती आहे कारण ती केवळ शाळा, विद्यार्थी आणि शिक्षक यांच्यासाठीच नाही तर त्याचा संबंध सर्वसाधारणपणे समाजाच्या विकासाशी देखील असतो. आजच्या ज्ञानाच्या अर्थव्यवस्थेत, देशाच्या अर्थव्यवस्थेत सुधारणा करण्यासाठी अभ्यासक्रमाचा विकास महत्वाची भूमिका बजावतो. हे जगातील गंभीर परिस्थिती आणि समस्या, जसे की पर्यावरणाला धोका, राजकारणातील समस्या, सामाजिक-आर्थिक समस्या आणि गरिबी, हवामान बदल आणि शाश्वत विकासाशी संबंधित इतर समस्यांची उत्तरे किंवा उपाय देखील प्रदान करते. समाजाचा विकास करण्यासाठी विकास प्रक्रियेची साखळी असायला हवी. प्रथम, शालेय अभ्यासक्रम, विशेषतः उच्च शिक्षणात, त्याची राष्ट्रीय ओळख जपण्यासाठी आणि अर्थव्यवस्थेची वाढ आणि स्थिरता सुनिश्चित करण्यासाठी संरचितकेलेले असणे आवश्यक आहे. अशा प्रकारे, एखाद्या देशाच्या राष्ट्रपतीकडे त्याच्या लोकांसाठी आणि राष्ट्रासाठी स्पष्ट दृष्टी असणे आवश्यक आहे.

उदाहरणार्थ, फिलीपिन्समध्ये, जर राष्ट्राध्यक्ष अक्विनो यांना देश आशिया-पॅसिफिकचे पर्यटन केंद्र बनवायचे असेल, तर शालेय अभ्यासक्रम त्या उद्दिष्टानुसार विकसित करणे आवश्यक आहे. उच्च शिक्षणासाठी अभ्यासक्रमाचे कार्यक्रम अशा प्रकारे तयार केले जाऊ शकतात ज्यामुळे देशातील पर्यटन उद्योगाला चालना मिळेल.

शिक्षण-पर्यटन, इको-टुरिझम, सांस्कृतिकपर्यटन, मेडो-टुरिझम, बिझ-टुरिझम, टेक्नो-टुरिझम, कृषी-पर्यटन, आर्ची-पर्यटन, यासारखीभिन्नमॉडेल्सविकसितकरतायेतील

विद्यापीठांमध्ये नाविन्यपूर्ण अभ्यासक्रम असल्यास आणि स्थानिक किंवा जागतिक बाजार पेठेत मागणी असल्यास, बरेच विद्यार्थी, अगदी परदेशातूनही, प्रवेश घेतील. नोंदणी करणाऱ्यांची जास्त संख्या म्हणजे विद्यापीठांचे उत्पन्न. परिणामी, उत्पन्न जास्त असल्यास, ते शिक्षकांच्या पदोन्नती, शिष्यवृत्ती आणि मोबदला यासाठी वापरले जाऊ शकते. याचा उपयोग संशोधन आणि विकासाच्या प्रयत्नांना निधी देण्यासाठी आणि शालेय सुविधा, ग्रंथालये आणि प्रयोग शाळा उभारण्यासाठी देखील केला जाऊ शकतो.

देशाची अर्थव्यवस्था अभ्यासक्रमाच्या विकासाद्वारे लोकांची जीवनशैली सुधारू शकते. आणि ते विकसित करण्यासाठी, अभ्यासक्रम तज्ञ किंवा तज्ञांनी सिनेटर्स आणि कॉॅंग्रेस सदस्य, स्थानिक सरकारी अधिकारी, राज्यपाल आणि महापौर यांसारख्या कायदेकर्त्यांसोबत हातमिळवणी करून काम केले पाहिजे. त्याचप्रमाणे, व्यापारी समुदाय आणि उद्योग आणि समाजातील इतर आर्थिकदृष्ट्या उन्मुख खेळाडू नियम आणि शैक्षणिक सुधारणा धोरणे ठरवण्यात आणि त्यांची अंमलबजावणी करण्यात गुंतलेले असू शकतात.

म्हणूनच सर्वस्तरांवर संस्थेतील बदलाची दिशा ठरवण्यासाठी अभ्यासक्रम विकास खूप महत्त्वाचा आहे. जोपर्यंत अभ्यासक्रम विकासाची उद्दिष्टे आणि उद्दिष्टे नियोजकाच्या मनात स्पष्ट असतात, तोपर्यंत विविध बाबींमध्ये अत्याधुनिक यश प्राप्त होऊ शकते.

थोडक्यात अभ्यासक्रम नियोजन सु-समन्वित, दर्जेदार अध्यापन, शिक्षण आणि मूल्यमापन कार्यक्रम विकसित करतात जे विद्यार्थ्यांचे ज्ञान, कौशल्ये आणि वर्तन, तसेच त्यांची आंतरशाखीय आणि किंवा शारीरिक, वैयक्तिक आणि सामाजिक क्षमता तयार करतात. शाळांमध्ये चांगल्या अभ्यासक्रमाच्या नियोजनासाठी अनेकदा अनेक अडथळ्यांवर मात करावी लागते. अभ्यासक्रमाच्या अंमलबजावणीबद्दल एकच खात्री आहे की सर्व शाळेतील सर्वशिक्षकांसाठी त्याबद्दल जाण्याचा कोणताही एक योग्य मार्ग नाही. अभ्यासक्रम नियोजनाचे तीन स्तर आहेत: धोरणांचे नियोजन, कार्यक्रमांचे नियोजन आणि धड्यांचे नियोजन. यात 'छुपा अभ्यासक्रम' देखील समाविष्ट आहे – ज्या पद्धतीने मुलं वागतात आणि वागण्याची अपेक्षा करतात त्यावरून ते काय शिकतात. त्याचवेळी त्यांची खरीक्षमता साध्यकरण्यासाठी त्यांचे ज्ञान आणि कौशल्ये विकसित करू शकतात. एखाद्या शाळेत जी मूल्ये जोपासली जातात त्यावरून ते अधोरेखित होते. अभ्यासक्रम हे एक माध्यम आहे ज्याद्वारे शाळा मुलांना ज्ञान, कौशल्ये आणि समजूतदारपणाचे जीवन जगण्यासाठी आवश्यक असलेले ज्ञान शिक्षित करण्याचे उद्दिष्ट साध्य करते.

३.३ अभ्यासक्रमाची रचना - आव्हान आणि आनंद, रुंदी, प्रगतीची खोली, सुसंगतता, प्रासंगिकता, वैयक्तिकरण आणि निवड:

३.३.१ अभ्यासक्रम विकासाची तत्त्वे:

तत्त्वे ही अभ्यासक्रम विकासातील पैलू आहेत. पैलू अभ्यासक्रमातील सुधारणेची कारणे दाखवतात – ज्यामध्ये वैयक्तिक, सामाजिक, शैक्षणिक, व्यावसायिक आणि राष्ट्रीय गरजा समाविष्ट आहेत

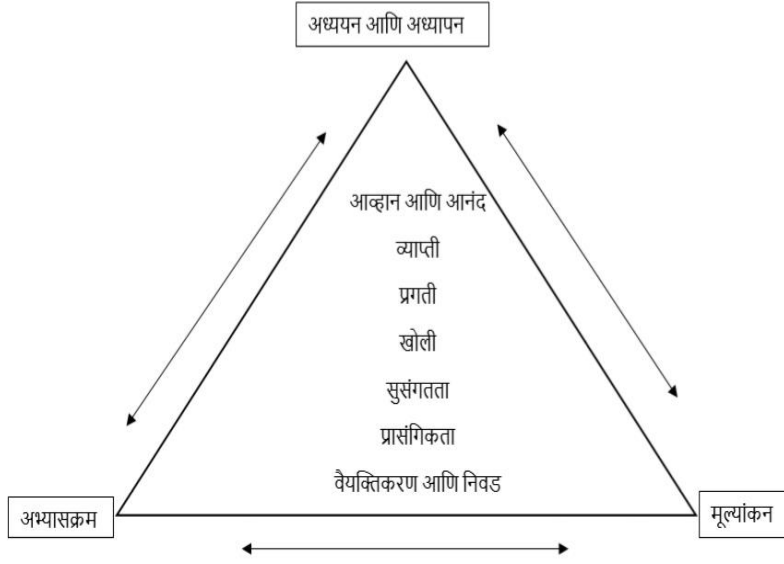
एकात्मता आणि परस्परसंबंधाची तत्त्वे लक्षात घेऊन प्रत्येक स्तरावर शिकण्याच्या अनुभवाचे क्षेत्रविस्तृत करण्यासाठी पद्धतशीर आणि अनुक्रमिक नियोजन आवश्यक आहे.

अभ्यासक्रमात विज्ञान, भाषा आणि साक्षरता, गणित आणि अंक, सामाजिक अभ्यास, अभिव्यक्त कला, आरोग्य आणि कल्याण, धार्मिक आणि नैतिक शिक्षण आणि तंत्रज्ञान यांचा समावेश असणे आवश्यक आहे. हे सर्व घटक सुरुवातीच्या वर्षांपासून प्रत्येक विद्यार्थ्यांच्या व्यापक सामान्य शिक्षणाचा भाग असले पाहिजेत.

सर्व मुले आणि तरुण लोकांसाठी तत्त्वे विचारात घेणे आवश्यक आहे. तत्त्वे शिक्षक आणि शाळांना त्यांच्या सरावात आणि अभ्यास आणि अध्यापनाचे पुनरावलोकन, मूल्यमापन आणि सुधारणा करण्यासाठी आधार म्हणून मदत करतील. जरी सर्व कोणत्याही एका टप्प्यावर लागू झाले पाहिजेत, परंतु मूल किंवा तरुण जसे शिकते आणि विकसित होते तसतसे तत्त्वांवर भिन्नभर असू शकेल.

अभ्यासक्रमाची रचना खालील तत्त्वांच्या आधारे केली जावी:

- आव्हान आणि आनंद
- व्याप्ती
- प्रगती
- खोली
- सुसंगतता
- प्रासंगिकता
- वैयक्तिकरण आणि निवड

३.३.२ अध्ययनार्थीच्या मर्यादा आणि शिकण्याची उच्चकतायांची चाचणी

सर्व टप्प्यांवर, प्रत्येक व्यक्तीला त्याची क्षमता साध्य करण्यासाठी सक्षम करण्यासाठी, सर्वयोग्यता आणि क्षमतांच्या शिकणाऱ्यांनी योग्य स्तरावरील आव्हान अनुभवले पाहिजे." आव्हानांचे व्यावहारिक स्वरूप जे शैक्षणिकदृष्ट्या सक्षम नसतील त्यांच्या क्षमता दर्शविण्यासाठी आणि परिचित विषयक्षेत्रांमध्ये नवीन, परस्परसंवादी मार्ग उपलब्ध करून शिकण्यासाठी प्रवृत्त करते.

प्रत्येक आव्हान हे सर्व अभ्यासक्रमाचे असले पाहिजे आणि त्यात समाविष्ट असलेल्या कठोर आणि मृदूकौशल्यांची (Soft Skills) श्रेणी तरुणांना शैक्षणिक संदर्भात आणि इतरांसोबत प्रभावीपणे काम करताना सकारात्मक योगदान देण्याच्या क्षमतेमध्ये अधिक आत्मविश्वास देण्यासाठी रचना केलेली असावी.

मुले आणि तरुणांना त्यांचे शिक्षण आव्हानात्मक, आकर्षक आणि प्रेरणादायी वाटले पाहिजे. अभ्यासक्रमाने सर्वांसाठी उच्च आकांक्षा आणि महत्वाकांक्षा प्रोत्साहित केल्या पाहिजेत. ते त्यांच्या शिकण्यात सक्रिय असले पाहिजेत आणि त्यांना त्यांची सर्जनशीलता विकसित करण्याची आणि प्रदर्शित करण्याची संधी मिळाली पाहिजे. मुले आणि तरुणांना त्यांचे प्रयत्न टिकवून ठेवता यावेत यासाठी पाठिंबा असावा.

३.३.३ ज्ञानाचा कालावधी

सर्व मुलांना आणि तरुणांना अनुभवांच्या विस्तृत श्रेणीची संधी मिळायला हवी. त्यांचे शिक्षण नियोजित आणि व्यवस्थित केले पाहिजे जेणे करून ते वर्गात आणि शालेय जीवनातील इतर पैलूंमध्ये विविध संदर्भाद्वारे शिकतील आणि विकसित होतील.

शिकण्याची व्याप्ती- एखाद्या विषयाच्या संपूर्ण ज्ञानाचा संदर्भ देते. शिक्षणाची खोली म्हणजे विशिष्ट विषयांवर किती प्रमाणात लक्षकेंद्रित केले जाते, विस्तारित केले जाते आणि शोधले जाते.

अभ्यासक्रमाची व्याप्ती विरुद्ध खोली

	अभ्यासक्रमाची व्याप्ती	अभ्यासक्रमाची खोली
व्याख्या	संपूर्ण अभ्यासक्रमात शिकवल्या जाणाऱ्या विषयांची श्रेणी आणि प्रत्येक विषयातील ज्ञानाचा कालावधी	प्रत्येक विषयातील विशिष्ट विषयाचा किती खोलवर अभ्यास केला जातो हे शिकवले जाते
उदाहरणे	<ul style="list-style-type: none"> ● एक विस्तृत अभ्यासक्रम फक्त मुख्यविषयांवर नाही (इंग्रजी, गणित विज्ञान) सर्व अभ्यासक्रमाच्या विषयांवर लक्षकेंद्रित करतो (उदाहरणार्थ कला, PE, PSHE) 	<ul style="list-style-type: none"> ● विद्यार्थी मुख्य संकल्पना किती खोलवर समजून घेतात (उदाहरणार्थ ते संकल्पना त्यांच्या स्वतःच्या शब्दात समजावून सांगू शकतात किंवा इतर कोणाला शिकवू शकतात का?)

३.३.४ बिल्डिंगब्लॉक्स सारखी रचना

मुलांनी ३ ते १८ वर्षांपर्यंत त्यांच्या शिकण्यात सतत प्रगती अनुभवली पाहिजे. प्रत्येक टप्पापूर्वीच्या ज्ञानावर आणि उपलब्धींवर आधारित असावा. मुले आणि तरुणांनी त्यांच्या वैयक्तिक गरजा आणि योग्यता पूर्ण होईल अशा गतीने प्रगती केली पाहिजे.

३.३.५ शिकण्याच्या अनुभवाचा प्रत्येक तपशीलवार पैलू

मुलांसाठी आणि तरुणांना विविध प्रकारचे विचार आणि शिकण्याची, अन्वेषण करण्यासाठी आणि समजून घेण्याच्या अधिक प्रगत स्तरांवर त्यांची पूर्णक्षमता विकसित करण्याच्या संधी उपलब्ध झाल्या पाहिजेत.

बदलत्या काळानुसार आधुनिक पद्धतीने शिकण्यासाठी विद्यार्थ्यांना तयार करता आले पाहिजे. याचा उपयोग त्यांना रोजच्या जीवनातील समस्या सोडवण्यासाठी आणि नवीन आवाहने यशस्वीपणे पेलण्यासाठी झाला पाहिजे. विद्यार्थ्यांमध्ये विविध कौशल्ये विकसित होणे गरजेचे आहे.

३.३.६ संपूर्ण अनुभवाचा ताळमेळ घालणे

औपचारिक आणि अनौपचारिक अभ्यासक्रमातून विद्यार्थ्यांला मिळणाऱ्या एकूण अनुभवाशी सुसंगतता, संतुलन, प्रासंगिकता, प्रतिबद्धता आणि वैयक्तिकवाढ यासह अंतर्भूत संकल्पनांचा संबंध असतो.

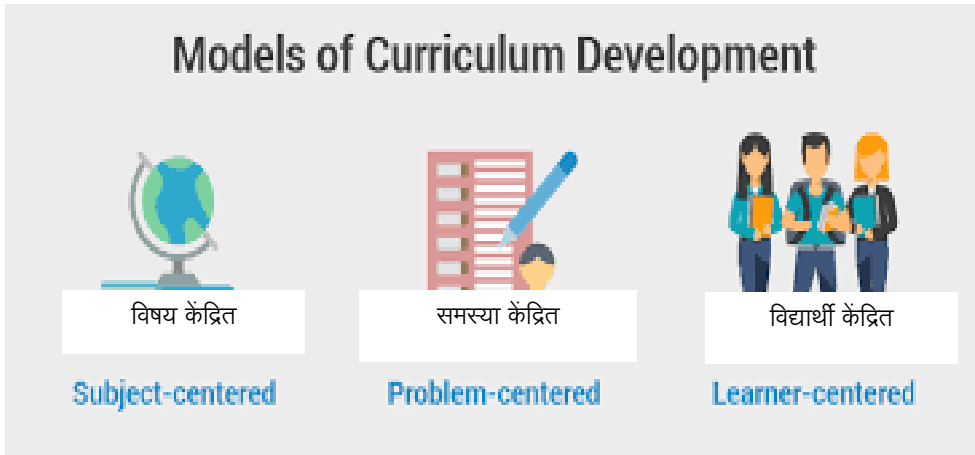
एक सुसंगत अनुभव तयार करण्यासाठी मुले आणि तरुण लोकांच्या शैक्षणिक उपक्रमांना एकत्र केले पाहिजे. शिकण्याच्या विविध पैलूंमध्ये स्पष्ट दुवे असावेत. अशा दुव्यांबद्दल मुलांशी आणि तरुणांशी चर्चा केली पाहिजे.

अभ्यासक्रमातील सुसंगतता राष्ट्रीय, शाळा आणि वर्गस्तरावरून पाहिली जाऊ शकते. शाळा आणि राष्ट्रीय स्तरावर अभ्यासक्रम मान्य झाल्यावर शिक्षकांनी वर्गात त्याची अंमलबजावणी करणे आवश्यक आहे. अभ्यासक्रम रचनेत सुसंगतता आणण्यासाठी एकमार्ग म्हणजे राष्ट्रीय अभ्यासक्रमाच्या चौकटीत असलेली समान शिक्षण उद्दिष्टे, मान्यताप्राप्त पाठ्यपुस्तके, रचनात्मक आणि सारांशात्मक मूल्यांकन यांचा उपयोग करणे.

३.३.७ जे शिकत आहेत त्याचे मूल्य

अभ्यासक्रम हा सामाजिक, सांस्कृतिक, वैयक्तिकदृष्ट्या संबंधित असावा. याचा अर्थ काय शिकले जात आहे आणि विद्यार्थ्यांच्या वैयक्तिक अनुभवांशी त्याचा संबंध यावर भर दिला पाहिजे. याने विद्यार्थी आणि शिक्षक यांच्यात विश्वासाचे नाते निर्माण केले पाहिजे त्यामुळे सशक्त वातावरण आणि सरावाने शिकण्याच्या भरपूर संधी निर्माण होतात. मुले आणि तरुणांनी त्यांच्या शिक्षणाचा आणि संबंधित उपक्रमांचा उद्देश समजून घेतला पाहिजे. ते जे शिकत आहेत त्याचे मूल्य आणि त्यांच्या जीवनात, वर्तमान आणि भविष्याशी त्याचा संबंध त्यांनी पाहिली पाहिजे.

३.४ अभ्यासक्रम रचनेचे प्रकार: अध्ययन केंद्रित आणि समस्याकेंद्रीत

३.४.१ विषयकेंद्रीत अभ्यासक्रम रचना:

या रचनेमध्ये अभ्यासक्रम विषय क्षेत्रांमध्ये विभागलेला असतो. या रचनेमध्ये लक्षात ठेवणे, तथ्ये आणि कल्पनांच्या पुनरावृत्ती करणे यावर भर दिला जातो. पारंपारिकपणे, या अभ्यासक्रमांतर्गत विद्यार्थ्यांनी काय अभ्यास केला याबद्दल विद्यार्थ्यांना फारसा पर्याय नव्हता. आता यात विद्यार्थ्यांना निवडक विषय निवडण्यात काही प्रमाणात स्वातंत्र्य दिले जाते.

वैयक्तिक प्रकल्प कार्यासाठी मुख्य विषयांपैकी निवडण्यासाठी त्यांना अधिक स्वातंत्र्य देखील दिले जाते.

दिलेल्या विषय क्षेत्राभोवती आयोजित केलेला अभ्यासक्रम (उदाहरणार्थ, दुसरे महायुद्ध) त्या विषयातील सत्यता, माहिती सर्वापुढे ठेवतो. त्यानंतर ती माहिती व सत्यता लक्षात ठेवण्याच्या दृष्टीने आणि त्या संदर्भातील कौशल्ये आत्मसात करण्यासाठी शैक्षणिक उपक्रमांचे नियोजन केले जाते.

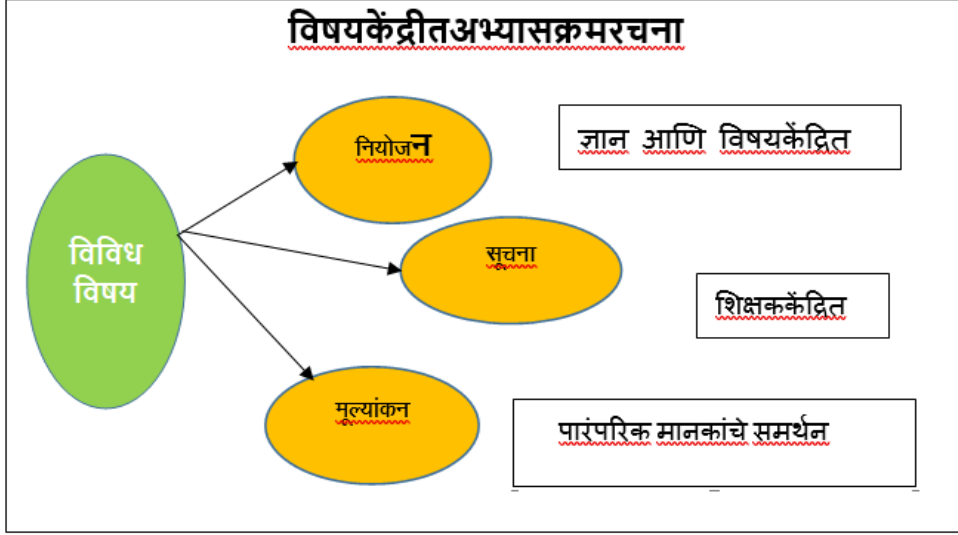
विषय-केंद्रित अभ्यासक्रमाचे उदाहरण म्हणजे सर्पिल अभ्यासक्रम. सर्पिल अभ्यासक्रम हा शिकवल्या जाणाऱ्या साहित्याभोवती आयोजित केला जातो, ज्यामध्ये शिस्तीच्या रचनेवरच कमी भर दिला जातो आणि संकल्पना आणि कल्पनांवर जास्त भर दिला जातो. हे तपशीलवार माहितीवर लक्षकेंद्रित करण्याऐवजी ज्ञानाच्या संरचनेवर भर दिला जातो.

सर्पिल अभ्यासक्रम विशिष्ट वेळेच्या मर्यादेत विशिष्ट विषय किंवा माहितीचे तुकडे शिकण्यावर भर देतो. त्याऐवजी, विद्यार्थ्यांना विविध प्रकारच्या कल्पना पुन्हापुन्हा उघड करणे हे त्याचे उद्दिष्ट आहे. एक सर्पिल अभ्यासक्रम, एका गोलाकार पॅटर्नमध्ये एका विषयावरून दुसऱ्या विषयात फिरून, विद्यार्थी जेव्हा एखादी संकल्पना समजून घेण्यासाठी प्रथम तयार होतात तेव्हा त्यांना पकडण्याचे उद्दिष्ट ठेवते. त्याच वेळी, एक सर्पिल अभ्यासक्रम या संकल्पनेच्या मूलभूत गोष्टींना सतत बळकट करण्यासाठी, या मूलभूत गोष्टी विद्यार्थ्यांच्या ज्ञान मेंदूत रुजवण्यासाठी आणि नवीन धड्यासाठी तयार नसलेले विद्यार्थी गमावू नयेत यासाठी कार्य करतो.

या तंत्राने, विद्यार्थी त्याच कौशल्यावर काम करण्याची पुनरावृत्ती करतात, परंतु संकल्पनांची काठिण्यपातळी वाढवली जाते. याला सर्पिल असे म्हणतात. याचा अर्थ असा की एका विशिष्ट विषयाच्या प्रत्येक मुख्यविषयावर संपूर्ण शालेय वर्षभर भर दिला जातो आणि वरील वर्गामध्ये त्याची पुनरावृत्ती अतिरिक्त काठिण्यपातळीसह केली जाते. उदाहरणार्थ, गणिताच्या वर्गाच्या पहिल्या सेमिस्टरमध्ये “भागाकार”चे कौशल्य शिकवण्या ऐवजी, पहिल्या सेमिस्टरमध्ये आणि पुन्हा दुसऱ्या सेमिस्टरमध्ये, परंतु जोडलेल्या दुहेरी आकड्यांसह साधे विभाजन पाहिले जाऊ शकते.

३.४.२ विषय केंद्रीत अभ्यासक्रम रचनेचे ध्येय

अभ्यासक्रमाच्या कोणत्याही विषय-केंद्रित दृष्टीकोनाचा मुख्य उद्देश म्हणजे सामग्री ज्ञानावर विद्यार्थी प्रभुत्व. शिक्षक तार्किक क्रमाने विद्यार्थ्यांना सामग्री आणि कौशल्ये सादर करतात. हा दृष्टीकोन विद्यार्थ्यांना या सामग्री क्षेत्रामध्ये प्रभुत्व मिळवण्यासाठी आवश्यक असलेली सर्व माहिती आणि कौशल्ये प्राप्त करतात याची खात्री करते.

३.४.३ विषयकेंद्रीत अभ्यासक्रमाची वैशिष्ट्ये

फक्त विषय शिकणे:

व्याख्याने ऐकणे, पाठ्यपुस्तकांचा अभ्यास करणे आणि परीक्षेसाठी अभ्यास करणे यासर्व पद्धती या विषयकेंद्रीत अभ्यासक्रमाच्या दृष्टिकोनाचा प्रभाव दर्शवतात. विषय शिक्षक विहित पाठ्यपुस्तक कव्हर करणे खूप महत्वाचे मानतात. ठराविक वेळेत ठराविक प्रमाणात विषय शिकायचा असतो. विषय शिकला तर शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांना समाधान वाटते.

ज्ञानाचे एक पूर्वनिर्धारित एक समान मानक आहे

जे विषयकेंद्रीत दृष्टिकोनाचे पालन करतात ते किमान मानकांचे जोरदार समर्थन करतात. ते परीक्षेत पात्र होण्यासाठी सर्व विद्यार्थ्यांनी मिळवल्या जाणाऱ्या वर्गासाठी मानक ठरवण्याची वकिली करतात. दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे तर, कृत्यांवर एक कालमर्यादा ठेवली जाते आणि विद्यार्थी अयशस्वी झाल्यास, अभ्यासक्रमाची पुनरावृत्ती करणे आवश्यक आहे. शिक्षक विद्यार्थ्यांना निर्धारित इयत्तेपर्यंत आणण्याचा प्रयत्न करतो. अशाप्रकारे अयशस्वी झालेल्यांना ग्रेडची पुनरावृत्ती करणे आवश्यक असते किंवा त्यांना त्यांच्या संस्थांमधून बाहेर काढले जाते.

कौशल्याच्या सरावावर भर दिला जातो

विशिष्ट कौशल्यांमध्ये ड्रिल हे विषय अभ्यासक्रमाच्या वैशिष्ट्यपूर्ण वैशिष्ट्यांपैकी एक आहे. ड्रिलेशन, उपचारात्मक काम, रिव्ह्यू वर्क, कोचिंग क्लासेस हे सहसा अशाप्रकारच्या ड्रिलसाठी वाहिलेले असतात. हे ड्रिल गटातील सर्व विद्यार्थ्यांना समान प्रमाणात दिले जाते.

भविष्यातील वापरासाठी माहिती मिळवण्यावर भर दिला जातो

एखाद्या अभ्यासक्रमासाठी निवडलेला विषय, मुलांच्या तात्काळ गरजांपेक्षा प्रौढ जीवनात महत्वाचा मानला जातो. अशाप्रकारे तरुणांमधील मुलांच्या समस्यांपेक्षा प्रौढांच्या समस्यांना अधिक वजन दिले जाते.

विद्यार्थ्यांने किती विषय शिकला यावरून प्रगती मोजली जाते

विषय वस्तूही शिकण्याची महत्त्वाची गोष्ट असल्याने, त्या विषयावर किती चांगले प्रभुत्व मिळवले आहे यावरून शिक्षणाचे मोजमाप केले जाते. विद्यार्थ्यांच्या यशाची व्याप्ती तपासण्यासाठी वारंवार चाचण्या दिल्या जातात.

३.४.४ विषय केंद्रीत अभ्यासक्रमाच्या रचनेतील त्रुटी

१. विषयांचे पृथक्करण

विषय-केंद्रीत अभ्यासक्रम विद्यार्थ्यांना ते काय शिकत आहेत याचा व्यापक संदर्भ समजून घेण्यापासून प्रतिबंधित करतो. पारंपारिक शिक्षण पद्धतीत, विद्यार्थी एका कालखंडात गणित शिकतात, दुसऱ्या काळात वाचतात, दुसऱ्या काळात विज्ञान आणि दुसऱ्या वर्गात सामाजिक अभ्यास शिकतात. एका विषयाचा दुसऱ्या विषयावर कसा परिणाम होतो याची पर्वा न करता प्रत्येक विषय तो स्वतःमध्येच आहे असे शिकवले जाते. शिक्षक गणित कार्यपत्रिका देतात, ज्या पूर्ण करण्यासाठी विद्यार्थी काम करतात. गणित समस्या वास्तविक-जगातील अनुप्रयोगांपासून रहित आहेत. अभ्यास केलेल्या इतर विषयांसाठीही हेच आहे. विद्यार्थी मूळ अमेरिकन लोकांचा इतिहास शिकू शकतात परंतु भूतकाळ आणि वर्तमान दोन्ही इतिहासाचा अमेरिकन लोकसंख्येच्या या भागावर त्यांची संस्कृती, अमेरिकन संस्कृती आणि संपूर्ण जगावर कसा प्रभाव पडतो हे शिकू शकत नाही.

२. एकात्मतेचा अभाव

जीवन ही स्वतंत्र घटनांची मालिका नाही. कोणी निर्णय कसा घेते हे वय, स्थान, राजकीय वातावरण आणि दृश्य आणि आदल्या रात्री तुम्ही किती झोपले होते यासह अनेक घटकांवर अवलंबून असतात. कोणतीही व्यक्ती बेट नसून ती व्यक्ती कोण आहे आणि त्याच्या सभोवतालच्या वातावरणाचा प्रभाव पडतो. पारंपारिक विषय-केंद्रीत अभ्यासक्रम प्रत्येक विषयावर वैयक्तिक संदर्भात लक्ष केंद्रीत करतो, विद्यार्थ्यांना समजत नाही की एका विषयाचा दुसऱ्या विषयावर कसा परिणाम होतो किंवा प्रत्येकजण एकत्र कसे कार्य करतो. संपूर्ण विषयाच्या सखोल आकलनाकडे एकत्रितपणे प्रवाहित होण्याऐवजी शिकणे लहान चौकटीत विभागले जाते. विद्यार्थ्यांना त्यांच्या ज्ञानाच्या विविध पैलूंचा एकात्मिक पद्धतीने वापर करण्यास शिकवले जात नाही.

३. निष्क्रिय अध्ययन

पारंपारिक किंवा विषय-केंद्रीत अभ्यासक्रमात, पाठ्यपुस्तक किंवा शिक्षक जे सादर करतात त्यापेक्षा वेगळ्या दृष्टिकोनातून मनोरंजन करण्यापासून विद्यार्थ्यांना परावृत्त केले जाते. विविध विषयांतील तज्ज्ञांनी, शालेय मंडळांनी आणि शिक्षकांनी या विषयाची निवड आधीच केलेली असते. विषयाला महत्त्व आहे, तर विद्यार्थी विचार करण्याऐवजी, तर्कसंगत व्यक्ती बनतात ज्यांना शिक्षण प्रक्रियेचा भाग बनण्याची आवश्यकता असते. विषय-केंद्रीत अभ्यासक्रम शिकण्याबद्दल आणि ज्ञानाबद्दल उत्साह नाही तर निष्क्रियता वाढवतो.

४. अधिकाराची प्रणाली

पारंपारिक विषय-केंद्रित अभ्यासक्रम अधिकार प्रणालीवर अवलंबून असतो. विद्यार्थ्यांच्या गरजा केवळ सामग्रीच्या प्रकार आणि अडचण पातळीच्या संयोगाने विचारात घेतल्या जातात. विषय-केंद्रित शिक्षणामध्ये नैतिक पार्श्वभूमी, शिक्षणावर परिणाम करणाऱ्या कौटुंबिक परिस्थिती किंवा विद्यार्थ्यांच्या विविध शिक्षण शैली विचारात घेणारे विस्तृत पर्याय उपलब्ध नाहीत. साहित्य तयार करताना विद्यार्थ्यांच्या किंवा वर्गाच्या गरजा लक्षात घेतल्या जात नाही किंवा त्यानुसार त्यात बदल केले जात नाही. साहित्य शिकवलेच पाहिजे आणि विद्यार्थ्यांनी दिलेल्या वेळेत साहित्य आत्मसात करणे अपेक्षित आहे. चाचणी, तर, बहुतेकदा केवळ पुनर्गठित सामग्रीवर आधारित असते आणि समस्या सोडवण्यासाठी एकंदर आकलन किंवा दैनंदिन जीवनात सामग्रीच्या व्यावहारिक वापरावर आधारित नसते.

३.४.५ अध्ययनकेंद्रीत अभ्यासक्रमाची रचना

परिचय

अध्ययनकेंद्रीत अभ्यास क्रमाची रचना प्रत्येक व्यक्तीच्या गरजा, स्वारस्ये आणि उद्दिष्टे विचारात घेते. दुसऱ्या शब्दांत, हे मान्य करते की विद्यार्थी एक समान नसतात आणि त्या विद्यार्थ्यांच्या गरजांशी जुळवून घेतात. अध्ययनकेंद्रित अभ्यासक्रमाची रचना म्हणजे विद्यार्थ्यांना सक्षम करणे आणि त्यांना त्यांच्या शिक्षणाला निवडीद्वारे आकार देण्याची परवानगी देणे होय. अध्ययनकेंद्रीत अभ्यासक्रमातील शिकवण्याच्या योजनांमध्ये फरक केला जातो, ज्यामुळे विद्यार्थ्यांना स्वाध्याय, अध्ययन अनुभव निवडण्याची संधी मिळते. हे विद्यार्थ्यांना प्रेरित करू शकते.

अध्ययनकेंद्रित अध्ययनामुळे विद्यार्थी कोणते साहित्य शिकतात आणि ते कसे शिकतात हे ठरवू शकतो. (काही शिक्षक याच मूलभूत कल्पनेला वैयक्तिकृत शिक्षण म्हणून संबोधतात.) हा शिकण्याचा दृष्टिकोन पारंपारिक वर्गातील सूचनांपेक्षा वेगळा आहे, ज्याला शिक्षक-केंद्रित शिक्षण म्हणून ओळखले जाते, कारण विद्यार्थी-केंद्रित शिक्षण विद्यार्थ्यांच्या निर्णयक्षमतेवर मार्गदर्शक शक्ती म्हणून दृढ लक्षकेंद्रित करते. विद्यार्थ्यांची निर्णयक्षमता वाढविणे विविध प्रकारचे असू शकते. तरीही सर्व अध्ययनकेंद्रित अध्ययन कार्यक्रमांची काही सामाईक वैशिष्ट्ये असतात. उदाहरणार्थ, ते आजच्या विद्यार्थ्यांसाठी शैक्षणिक प्रक्रिया

अधिक अर्थपूर्ण बनविण्यावर भर देतात. मूल्यांकन प्रक्रियेत शिक्षक आणि विद्यार्थी या दोघांचा समावेश करून विद्यार्थ्यांच्या कामगिरीचे मापन करण्यासाठी कठोर मूल्यमापन वापरण्यावही हे कार्यक्रमभर देतात.

विद्यार्थी-केंद्रित शिक्षण लहान गटांमध्ये काम करण्यासाठी किंवा दूरस्थपणे शिकण्यासाठी अधिक लवचिक असते, आणि अध्ययनकेंद्रित कार्यक्रमांसह येणारी ही लवचिकता

सध्याच्या परिस्थितीत जास्त महत्वाची आहे कारण शाळा कोरोना व्हायरससारख्या साथीच्या आजाराशी जुळवून घेतात आणि दूरस्थ शिक्षणाकडे वळतात.

आज, शिक्षकांना ऑनलाईन विद्यार्थी-केंद्रित शिक्षण विद्यार्थ्यांना देण्याचे विविध मार्ग शोधण्याची गरज आहे. दूरस्थ शिक्षणासाठी अध्ययन अनुभवाची निर्मिती करणे कठीण काम आहे तरीही आपण हे लक्षात घेतले पाहिजे कि दूरस्थ क्लासेसची रचना विद्यार्थी-केंद्रित शिक्षणाचा प्रभावी पद्धतीने समावेश करण्यासाठी केली जाऊ शकते.

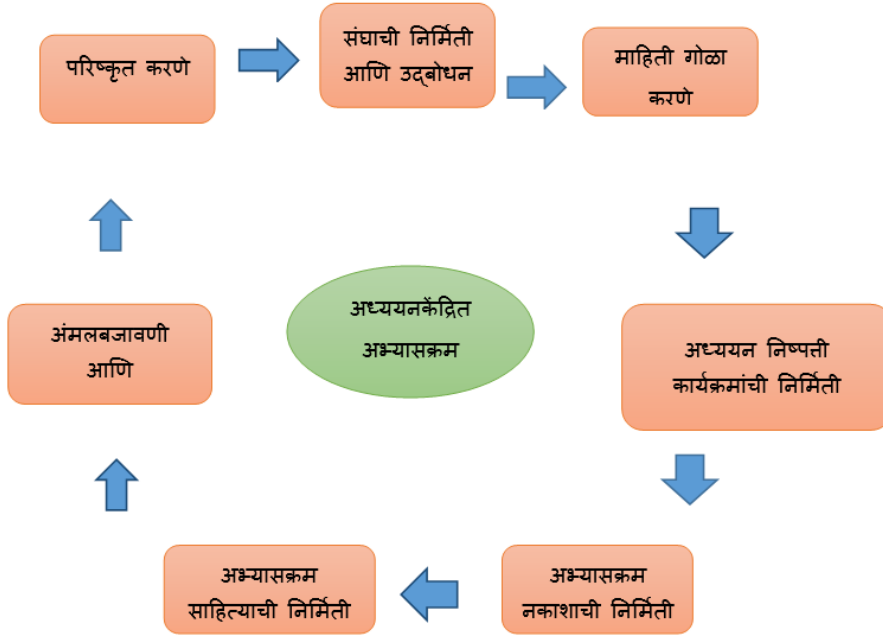
शिक्षणप्रक्रियेत शिक्षकांची भूमिका महत्वाची असते. समर्पित शिक्षक त्यांच्या विद्यार्थ्यांसाठी सकारात्मक परिणाम घडवून आणण्यासाठी सर्व काही करतात. विद्यार्थी-केंद्रित शिक्षणामुळे शिक्षकांची भूमिका बाजूला होत नाही किंवा कमी होत नाही. त्याऐवजी, ते विद्यार्थ्यांची व्यस्तता वाढवण्यासाठी शिक्षकांचे कौशल्य वेगवेगळ्या प्रकारे वापरण्याचा प्रयत्न करते.

३.४.६ अध्ययनकेंद्रीत वर्ग कसे तयार करावे?

- विद्यार्थ्यांना प्रास्ताविक स्वतंत्र स्वाध्याय देणे आणि त्या स्वाध्यायांसाठी त्यांचे ध्येय निश्चित करण्यात त्यांना मदत करणे.
- विद्यार्थ्यांना नवीन साहित्य शिकण्याच्या त्यांच्या पसंतीच्या पद्धतीशी परिचित होण्यास मदत करणे.
- विद्यार्थ्यांच्या आवडीच्या क्षेत्रांसाठी त्यांना अधिक प्रतिसादशील बनणे.
- हळुहळू नियंत्रित विद्यार्थ्यांची संख्या वाढल्यावर त्यांचे स्वाध्याय आणि अध्ययनयांचे वेळापत्रक तयार करणे.
- शिक्षकांना हळूहळू प्रमुख भूमिकेतून विद्यार्थ्यांने निवडलेल्या उपक्रमांसाठी सुविधा आणि संसाधने पुरविणाऱ्याच्या भूमिकेकडे वळवणे.
- भौतिक किंवा आभासी (Virtual) वर्गाचा आराखडा तयार करणे ज्यात विद्यार्थ्यांना सहयोग करणे सोपे जाईल.
- विद्यार्थ्यांना केवळ प्रमाणित चाचण्यांच्या निकालांवर अवलंबून न राहता त्यांच्या शिक्षणातील गुणवत्ता मोजण्यास सांगणे.

३.४.७ प्रोग्राम डिझाइनस पोर्ट

शिकारू-केंद्रित अभ्यासक्रमाची रचना करण्याची प्रक्रिया सुलभ करण्यासाठी आम्ही खालील प्रोग्राम(पुन्हा) डिझाइन मॉडेल वापरतो (Fowler, et al., 2016). विद्याशाखा-नेतृत्वाखालील हे प्रक्रिया अध्यापनशास्त्रीय तज्ञ आणि अनुशासनात्मक तज्ञ तसेच शैक्षणिक तंत्रज्ञान तज्ञांना एकत्र आणते आणि डेटा-माहितीपूर्ण अभ्यासक्रम तयार करते जे विद्यार्थ्यांना केंद्रस्थानी ठेवते. या सर्वसमावेशक मॉडेलचा वापर करून डिझाइन केलेले कार्यक्रम मान्यता प्रक्रियेसाठी योग्य स्थितीत आहे

१. संघाची निर्मिती आणि उद्बोधन:

- प्राध्यापक आणि इतर विषयतज्ज्ञांना मदत किंवा समर्थन देतील असा संघ विकसित करा, उदा., निर्देशात्मक डिझाइनर, शिक्षणतंत्रज्ञ, विद्यार्थी शैक्षणिक समर्थन व्यावसायिक, माध्यमतज्ञ, मूल्यांकनतज्ञ, ग्रंथपाल.
- कालमर्यादा ठरविणे

२. माहिती गोळा करणे

पुरावे देणारे डेटा स्रोत

- अंतर्गत: विद्यार्थी सर्वेक्षण; प्रशिक्षक सर्वेक्षण; लक्षगट; शिस्तीचा दृष्टीकोन परिभाषित करा
- बाह्य: समवयस्क संस्थांचे पुनरावलोकन; माजी विद्यार्थ्यांचा अभिप्राय; नियोक्ता फोकस गट आणि सर्वेक्षण; कामाचे वर्णन; मान्यता/प्रमाणीकरण आवश्यकता
- लक्षित प्रेक्षक ओळखा
- कोर्स प्रकार निश्चित करा: क्रेडिट/नॉन-क्रेडिट, प्रमाणपत्र, मायक्रो-मास्टर, मास्टर, स्टॅक करण्या योग्य अभ्यासक्रम.

३. अध्ययन निष्पत्ती कार्यक्रमांची निर्मिती

कार्यक्रमाची उद्दिष्टे हे शिकण्याचे मापदंड, सामग्री आणि सामग्री क्षेत्रांमधील संबंध ओळखणारी विस्तृत विधाने असतात. – विद्यार्थ्यांनी एखादा कार्यक्रम किंवा प्रमुख कार्यसंपेपर्यंत त्यांच्या अभ्यासाच्या परिणामी काय शिकले पाहिजे, समजून घेतले पाहिजे

किंवा त्यांचे कौतुक केले पाहिजे. उद्दिष्टांचा अर्थ काय असावायाचे वर्णन विद्यार्थी अध्ययन निष्पत्ती कार्यक्रम करतात. विधाने ओळखतात की विद्यार्थी कार्यक्रमात काय आणि कसे शिकले याचा परिणाम म्हणून काय प्रात्यक्षिक, निर्मिती किंवा प्रतिनिधित्व करू शकतील. कार्यक्रमांच्या उद्दिष्टांप्रमाणे विद्यार्थी अध्ययन निष्पत्ती कायमस्वरूपी नसतात. मूल्यमापन परिणामांचा वापरनंतर अभ्यासक्रम, अध्यापनशास्त्र, प्राध्यापक व्यावसायिक विकास, विद्यार्थी समर्थन किंवा संसाधन वाटप यामध्ये आवश्यक बदल करण्यासाठी केला जातो. शिकण्याचे परिणामदेखील नंतरच्या मूल्यांकन चक्रासाठी सुधारित किंवा बदलले जाऊ शकतात.

४. सक्षम रुब्रिक तयार करणे

एकदा अध्ययन निष्पत्ती कार्यक्रम तयार झाल्यानंतर, पुढील पायरी म्हणजे रुब्रिक तयार करणे जे प्रत्येक निकालासाठी कार्यक्षमतेचे निकष दर्शवितात. रुब्रिक्स संपूर्ण पदवीकार्यक्रमात प्रत्येक निकालासाठी विद्यार्थ्यांच्या विकासात्मक प्रगतीची व्याख्या करतात. ते व्यापक कार्यक्रम स्तरावर विद्यार्थी उत्पादनांचे मूल्यमापन करण्याचे साधन म्हणून देखील काम करतात.

५. अभ्यासक्रम नकाशाची निर्मिती

अभ्यासक्रम मॅपिंग हे ओळखते की प्रोग्राम शिकण्याचे परिणाम कोठे सादर केले जातात. (I), प्रबलित (R), मजबूत (S) आणि/किंवा प्रात्यक्षिक (D). अभ्यासक्रम नकाशाच्या शीर्षस्थानी सूचीबद्ध आहेत आणि बाजूने निकाल आहेत. प्रत्येक प्रोग्राम शिकण्याच्या निकालाच्या I,R,S आणि/किंवा D ला कोणते अभ्यासक्रम/अनुभव समर्थन देतील हे निर्धारित करून नकाशाचे केंद्र पूर्ण केले जाते.

६. अभ्यासक्रम साहित्याची निर्मिती

- शिकण्याची उद्दिष्टे पूर्ण करण्यासाठी सर्वात योग्य अध्यापनपद्धती ओळखणे.
- विद्यार्थी अध्ययनासाठी सर्वात उत्कृष्ट वैशिष्ट्य अध्ययन धोरणे विकसित करणे (शिक्षण तंत्रज्ञान साधने, मीडियासाधने इ.)
- खालील तीन प्रश्नांची उत्तरे देणारी मूल्यांकन योजना विकसित करणे.
 - i. तुम्ही कोणत्या विद्यार्थ्यांच्या शिकण्याच्या परिणामांचे मूल्यांकन करणार आहात?
 - ii. शिकण्याची परिणामकारकता आणि अंतरनिश्चित करण्यासाठी तुम्ही कोणते पुरावे गोळा करणार आहात?
 - iii. तुमचा कार्यक्रम सुधारण्यासाठी तुम्ही माहिती कशी वापरणार आहात ?

७. अंमलबजावणी आणि मूल्यांकन

- रचनात्मक मूल्यांकनासाठी शिक्षणडेटा (शिकण्याच्या विश्लेषणासह) गोळा करणे

- मूल्यमापन अभिप्रायावर आधारित समायोजित करा आणि सुरेख करणे

८. परिष्कृत करणे

अभ्यासक्रमातील निर्णयांची प्रभावीपणे अंमलबजावणी कशी केली जाईल हे सततचे मूल्यमापन सुनिश्चित करेल.

३.४.८ अध्ययनकेंद्रीत अभ्यासक्रमाची वैशिष्ट्ये

- 1) अध्ययन –केंद्रित अध्यापन विद्यार्थ्यांना गुंतवून ठेवते. वर्गामध्ये शिक्षक विद्यार्थ्यांपेक्षा खूप मेहनत घेतात.
- 2) अध्ययन –केंद्रित अभ्यासक्रमात, शिक्षक विद्यार्थ्यांना विचार कसा करावा, समस्या कश्या सोडवाव्यात, पुराव्याचे मूल्यमापन कसे करावे, युक्तिवादांचे विश्लेषण कसे करावे, गृहीतके निर्माण करावी हे शिकवतात.
- 3) अध्ययन –केंद्रित अध्यापन विद्यार्थ्यांना ते काय शिकत आहेत आणि ते कसे शिकत आहेत यावर विचार करण्यास प्रोत्साहित करते आणि त्यांना शिकण्याबाबत घेतलेल्या निर्णयांची जबाबदारी स्वीकारण्यास प्रोत्साहित करते जसे की ते परीक्षेचा अभ्यास कसा करतात, नेमून दिलेले वाचन कधी करतात, ते त्यांच्या लेखनाची उजळणी करतात किंवा त्यांची उत्तरे तपासतात.
- 4) अध्ययन –केंद्रित अध्यापन विद्यार्थ्यांना शिकण्याच्या प्रक्रियेवर काही नियंत्रण देऊन प्रेरित करते.
- 5) अध्ययन –केंद्रित शिक्षण सहकार्याला प्रोत्साहन देते.

अभ्यासक्रम आणि त्याचे अध्ययनकेंद्रित दृष्टिकोनामध्ये महत्त्व:

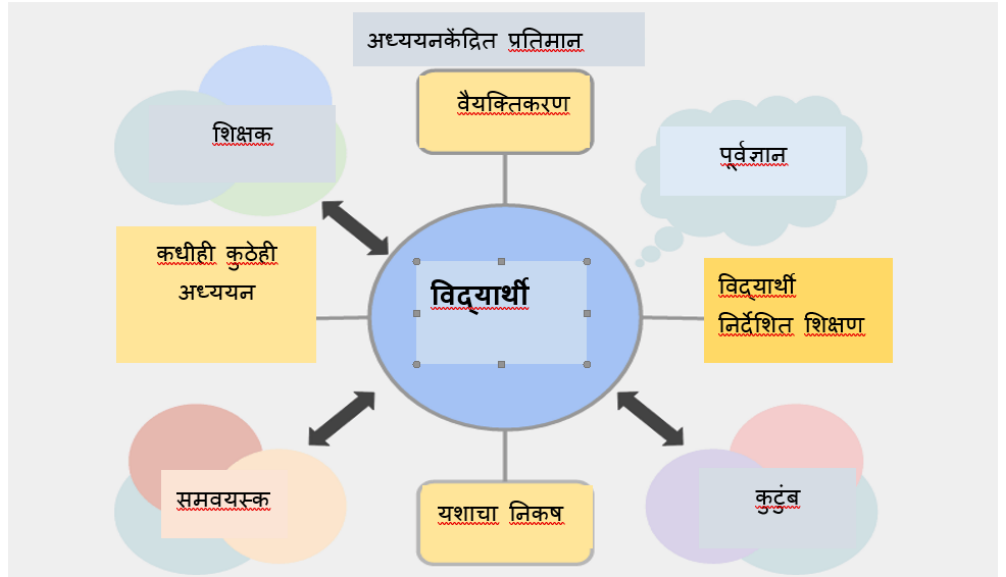
अभ्यासक्रमाची विद्यार्थ्यांना खूप मदत होते.

- अभ्यासक्रम विद्यार्थ्यांना अपेक्षित शैक्षणिक उद्दिष्टे पूर्ण करण्यासाठी त्यांना कोणत्या प्रकारच्या शिकण्याच्या अनुभवांची आवश्यकता आहे या बदल लिखित तपशील देतो.
- अभ्यासक्रम त्यांना शिकण्याच्या उद्दिष्टांशी परिचित करून देतो. त्यामुळे शिक्षण उद्देशपूर्ण आणि ध्येयाभिमुख बनते. विद्यार्थ्यांना एखाद्या विशिष्ट विषयाच्या अभ्यासातून किंवा शिक्षणाला पूरक ठरण्यासाठी विशिष्ट क्रियाकलाप केल्याने अपेक्षित असलेल्या वर्तनातील बदलांची त्यांना जाणीव होते.
- योग्यरित्या विकसित केलेला अभ्यासक्रम त्याला पूरक करण्यासाठी आवश्यक संसाधन सामग्रीसह असतो. या संसाधनांमध्ये सुचवलेले प्रयोग, शिकण्याचे उपक्रम, प्रकल्प, स्वाध्याय, संदर्भ इत्यादींचा समावेश होतो. हे साहित्य शिक्षक आणि विद्यार्थी दोघांसाठी हे तितकेच महत्त्वाचे आहे.
- एक अभ्यासक्रम हा अध्यापन-अध्ययन प्रक्रियेचा योग्यरित्या विकसित केलेला आराखडा आहे. यामध्ये शिकणाऱ्यांना माहीत असायला हवे अशा शिकण्याच्या

उद्दिष्टांचा समावेश होतो. जेव्हा शिकणाऱ्यांना शिकण्याच्या उद्दिष्टांची जाणीव असते तेव्हा ते अभ्यास करत असलेल्या अभ्यासक्रमाच्या शैक्षणिक परिणामांच्या प्राप्तीसाठी त्यांची योजना, अंमलबजावणी आणि मूल्यमापन करू शकतात.

- योग्यरित्या विकसित केलेला अभ्यासक्रम शिकणाऱ्याला त्यांच्या शिकण्याच्या प्रक्रियेत सुरुवातीपासून शेवटपर्यंत मदत करू शकतो.
- शैक्षणिक उद्दिष्टांच्या प्राप्तीमुळे त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या सर्व पैलू आणि परिमाणांमध्ये सर्वांगीण वाढ आणि विकास होतो.

३.४.९ अध्ययन-केंद्रीत अभ्यास क्रमाचे फायदे:

- अध्ययनकेंद्रीत अभ्यासक्रम अध्ययन केंद्रीत शिक्षणपद्धतीचा अवलंब करतो.
- अध्ययनकेंद्रीत अभ्यासक्रमात अध्यापन हे अध्ययनात गुंतलेल्या विद्यार्थ्यां भोवती फिरते.
- विद्यार्थी-विद्यार्थीमध्ये परस्परसंवाद प्रस्थापित होतात, केवळ अनौपचारिकच नव्हे, तर विद्यार्थ्यांना प्रकल्प, अध्ययन उपक्रम आणि संरचित गटकार्यावर एकत्र काम करण्यास प्रवृत्त करण्याच्या दृष्टीने मदत होते.
- विद्यार्थ्यांना वाटाघाटी कौशल्ये विकसित करून अभ्यासक्रमाच्या सामग्रीवर चर्चा करण्याची आणि वापरण्याजोगी मूल्यमापन रणनीतींच्या प्रकारांवर सहमती दर्शविण्याची संधी उपलब्ध करून देतील, ज्यामधून विद्यार्थी विषय निवडू शकतात.
- विद्यार्थी शिक्षण आणि इतर कौशल्ये विकसित करतात आणि अर्थ पूर्ण ज्ञान प्राप्त करतात जे त्यांना आयुष्यभर मदत करेल.
- अध्ययनकेंद्रीत अभ्यासक्रम सामाजिक कौशल्ये आणि स्वाभिमान निर्माण करण्यास मदत करतो.

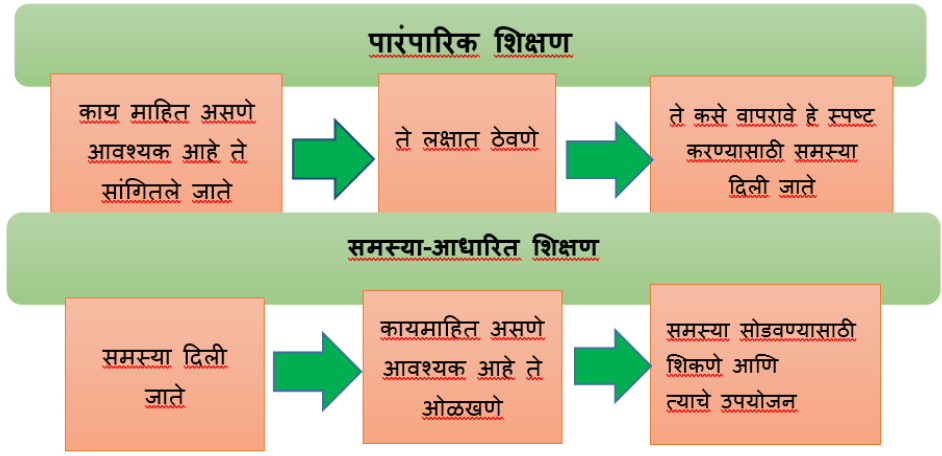
- त्यामुळे विद्यार्थ्यांना त्यांच्या समवयस्कांकडून अधिक भावनिक आणि संज्ञानात्मक समर्थन देखील मिळण्यास मदत होते.
- अधिकार आणि जबाबदाऱ्या यांच्यातील संबंध शिकला जातो.
- शिकणे मनोरंजक आणि मजेदार आहे हे विद्यार्थ्यांना कळते
- विद्यार्थी अधिक लक्षपूर्वक आणि वर्गात सहभागी होण्यास इच्छुक होतात.
- असंबद्धता आणि अन्यायाबाबत तक्रारी कमी होतात.
- विद्यार्थ्यांची त्यांच्या शिकण्यात अधिक सक्रिय भूमिका तयार होते आणि विद्यार्थी त्यांचा अभ्यास अधिक प्रभावीकरण्यासाठी शिकण्याच्या पद्धतीशी जुळवून घेतात.
- विद्यार्थी संकल्पनात्मक समजून घेण्यासाठी वैयक्तिक आणि सांघिक उत्तरदायित्व असलेल्या संघामध्ये प्रकल्प किंवा समस्यांवर काम करतात
- विद्यार्थी समूहाच्या नियमांचे पालन करून उद्दिष्टे साध्यकरण्यासाठी एकत्र काम करतात.
- यशस्वी होण्यासाठी विद्यार्थी एकमेकांना प्रेरित करतात व मदत करतात.

३.४.१० अध्ययन-केंद्रीत अभ्यासक्रमाचे तोटे:

- यासाठी विद्यार्थ्यांना जास्त वेळ लागतो त्यामुळे अभ्यासक्रमाचे लक्ष्य साध्य करणे कठीण जाते.
- सर्वसाधारणपणे शिक्षक सहकारी शिक्षण वापरू इच्छित नाही कारण याला बराच वेळ लागतो. यासाठी शिक्षकांची विशेष कौशल्ये आवश्यक आहेत.

३.४.११ समस्याकेंद्रीत अभ्यासक्रम रचना:

Savery (2006) च्यामते, समस्याकेंद्रीत अभ्यासक्रम डिझाइन हे एक अभ्यासक्रमरचना आहे जी “शिक्षकांना संशोधन करण्यासाठी, सिद्धांत आणि सराव एकत्रित करण्यासाठी आणि परिभाषित समस्येवर व्यवहार्य समाधान विकसित करण्यासाठी ज्ञान आणि कौशल्ये लागू करण्यास सक्षम करते.” विद्यार्थी गुंतलेले आणि स्वयं-निर्देशित समस्या सोडवणारे म्हणून पाहिले जातात तर शिक्षकांना सुविधा देणारे म्हणून ठेवले जाते.या अभ्यासक्रमांतर्गत, शिक्षणाला सामाजिक आणि संदर्भ घटकांनी प्रभावित असलेली सक्रिय, एकात्मिक आणि रचनात्मक प्रक्रिया म्हणून पाहिले जाते. वास्तविक जीवनातील समस्यांशी संबंधित त्यांचे शिक्षण आयोजित करून विद्यार्थ्यांना सामाजिक सेटिंग्जमध्ये ठेवले जाते. या अभ्यासक्रमाची रचना मूलतः शिकाऊ-केंद्रीत दृष्टीकोनाखाली आहे आणि प्रगतीवादाच्या सैद्धांतिक प्रभावाखाली येते ज्याद्वारे विद्यार्थी सध्याच्या समुदायात वास्तविक जीवनातील क्रियाकलाप करून आणि इतरांसोबत काम करताना सर्वोत्तम शिकतात.

समस्याकेंद्रीत अभ्यासक्रम रचनेत विद्यार्थी यांना एक समस्या सादर केली जाते जिला समजण्यासाठी सुरुवातीला उपलब्ध असल्यापेक्षा अधिक माहितीची आवश्यकता असते. समस्या क्लिष्ट असते आणि विद्यार्थ्यांना चौकशी आणि उच्चक्रमाच्या विचार कौशल्याकडे नेण्यासाठी पुरेशी वेधक असते. दुसरे म्हणजे, यामध्ये सहयोग आवश्यक असतो जेथे प्रत्येक विद्यार्थ्याला संबंधित माहिती शोधण्याची आणि समूहाला एक व्यवहार्य उपाय विकसित करण्यासाठी सूचित करण्याची जबाबदारी दिली जाते. सहकार्याद्वारे, विद्यार्थ्यांना नवीन कल्पना विकसित करता येतात, प्रश्नांमंडता येतात आणि परस्परसंवाद साधून एकमेकांची समज दृढ होते. तिसरे म्हणजे, पीसीसी अस्सल आणि बहुविद्याशाखीय सामग्री वापरते. शिकणाऱ्यांना त्यांच्या पर्यावरणाशी संबंधित समस्या मांडल्या जातात आणि विविधक्षेत्रांमधून एकत्रित केलेल्या माहितीचा वापरदेखील आवश्यक असतो. हे अप्रत्यक्षपणे ICT ची गरज समीकरणात आणते कारण विविधशाखा, क्षेत्रे आणि स्रोतांकडून माहिती केवळ इंटरनेटद्वारे कार्यक्षमतेने मिळवता येते.

समस्याकेंद्रीत अभ्यासक्रम रचनेचा फायदा असा आहे की ते विद्यार्थ्यांमध्ये उच्च क्रमाने विचार करण्याचे कौशल्य विकसित करते. याचे कारण असे की जटिल समस्यांचे विश्लेषण आणि निराकरण करण्यासाठी योग्य शिक्षण संसाधने शोधणे, मूल्यमापन करणे आणि त्यांचा वापर करणे यामध्ये विचार कौशल्याची संपूर्णश्रेणी गुंतलेली आहे. शिवाय, समस्याकेंद्रीत अभ्यासक्रम रचना विद्यार्थ्यांना वास्तविक-जागतिक कार्यबलाचा भाग होण्यासाठी आवश्यक कौशल्यांसह सुसज्ज करते. सर्वकामाच्या ठिकाणी प्रभावी संवाद, सहकार्य आणि सहकार्याशी संबंधित कौशल्ये आवश्यक आहेत. दुसरीकडे, पीसीसीचा तोटा असा आहे की खरोखर अस्सल समस्या तयार करणे कठीण आहे. शिकण्यासाठी वास्तविक जीवनातील संदर्भांचे अनुकरण करण्यासाठी बऱ्याचदा सु-विकसित संसाधने आवश्यक असतात जी महाग आणि वेळ घेणारी असतात. याशिवाय, शिक्षकांसाठी प्रत्येक विद्यार्थ्यांच्या कामाच्या प्रक्रियेचे आणि त्यांच्या सहयोगी गटांमधील आउटपुटचे निरीक्षण करणे हे एक आव्हानात्मक काम असेल. यामुळे स्व-मूल्यांकन, समवयस्क मूल्यमापन आणि पोर्टफोलिओ मूल्यांकन यांसारख्या बहुविध मूल्यांकन पद्धतींची गरज भासते जी कंटाळवाणी असू शकते.

३.४.१२ समस्याकेंद्रीत अभ्यासक्रमाचे फायदे

- **समस्याकेंद्रीत अभ्यासक्रम उच्चक्रमाने विचार करण्याचे कौशल्य विकसित करते**

UNESCO (2005) नुसार नॉलेज सोसायटी हे माहिती सोसायट्यांपुरती मर्यादित नसून माहिती हे एक कमोडिटी आहे परंतु ज्ञान हे ज्ञानाशी संवाद साधण्यासाठी आणि ज्ञानाचा हेतु पुरस्सर वापर करण्यासाठी आवश्यक असलेल्या संज्ञानात्मक कौशल्यांचा सराव करण्यास सक्षम असलेल्या व्यक्तींचे आहे. येथेच पीसीसीची भूमिका येते. आधी सांगितल्याप्रमाणे, पीसीसी चुकीच्या संरचित समस्या मांडते ज्या गुंतागुंतीच्या आणि खुल्या आहेत, ज्यामुळे विद्यार्थ्यांना उच्च क्रमाच्या विचारकौशल्याकडे नेले जाते. मूळ समस्या आणि चांगल्या समाधानासाठी आवश्यक परिस्थिती ओळखण्यासाठी, विद्यार्थ्यांनी गंभीर निर्णयासह उपलब्ध माहितीवर प्रभुत्व मिळवणे आवश्यक आहे आणि एका उद्देशासाठी त्यांचे विश्लेषण, क्रमवारी आणि अंतर्भूत करण्याचा विचार करणे आवश्यक आहे. शिकण्याची हे प्रक्रिया उच्चक्रमाची विचारकौशल्ये विकसित करते जसे की विश्लेषण करणे, मूल्यमापन करणे आणि तयार करणे जे ज्ञानाच्या समाजात सर्जनशील आणि गंभीर विचार कौशल्ये आहेत.

- **समस्याकेंद्रीत अभ्यासक्रम तांत्रिक आणि व्यावहारिक ज्ञान विकसित करते**

विकासासाठी व्यापक सामाजिक शिक्षण आवश्यक आहे. याचा अर्थ नॉलेज सोसायटी केवळ तांत्रिक ज्ञानावरच नव्हे तर व्यावहारिक ज्ञानावरही भर देते. तांत्रिक ज्ञानामध्ये संकल्पना-आधारित माहिती असते

बुचर (2011) च्यामते ज्ञान समाजातील शिक्षण हे “पारंपारिक संरचनांमधील औपचारिक शिक्षणापुरते मर्यादित नाही, तर व्यावहारिक ज्ञानात संदर्भ-आधारित माहितीचा समावेश आहे. पीसीसीअस्सल आणि बहुआयामी शिक्षणाच्या वापराद्वारे विद्यार्थ्यांमध्ये विकसित होते. उदाहरणार्थ, गणितातील बेरीज आणि वजाबाकी यासारख्या मूलभूत ऑपरेशन्स शिकवण्यासाठी, विद्यार्थ्यांना एक समस्या दिली जाते जिथे त्यांना खरेदी करायच्या गोष्टींची यादी असते परंतु ती सर्व खरेदी करण्यासाठी अपुरे पैसे असतात. विद्यार्थी समस्याचे विश्लेषण करतील खरेदी करायच्या गोष्टींच्या यादीचा विचार करून आणि प्रत्येक वस्तूचे 'गरज' आणि 'इच्छा' म्हणून मूल्यांकन करा. त्यानंतर विद्यार्थी त्यांच्या खर्चासाठी पैशाचा वापर अनुकूल करण्यासाठी बजेट तयार करतील. विद्यार्थ्यांना आवश्यक वाटणाऱ्या वस्तूंची खरी किंवा सिम्युलेटेड खरेदी करणेदेखील आवश्यक असू शकते. शेवटी, विद्यार्थीत्यांची बजेट योजना वर्गासमोर सादर करतात आणि योजनेमागील विश्लेषण आणि निर्णय स्पष्ट करतात.

- **समस्याकेंद्रीत अभ्यासक्रम सहयोगाला प्रोत्साहन देते**

युनेस्को (2005) नुसार एक ज्ञानी समाज एकात्मतेच्या या गरजेच्या उद्देशाने सक्षम असावा. प्रथम, कारण बदलत्या जगात लोकांना घर बसल्या अनुभवता याव्यात यासाठी सांस्कृतिक आणि भाषिक विविधतेचा पुरेसा विचार करण्यासाठी ज्ञानी समाजामध्ये सामाजिक आणि

नैतिक परिमाणांचा समावेश होतो. दुसरे म्हणजे, ज्ञानसमाज ज्ञानाच्या देवाणघेवाणीला चालना देतो आणि ज्ञानाच्या प्रकारांना जोडण्याच्या दिशेने कार्य करतो जे समाजात आधीपासून आहे; अशाप्रकारे ज्ञान म्हणजे सार्वजनिक हितापासून कोणालाही वगळले जाऊ नये.

समस्याकेंद्रीत अभ्यासक्रम समूहकार्याद्वारे सहयोगाला प्रोत्साहन देऊन सामाजिक-सांस्कृतिक एकात्मतेसाठी ज्ञानसमाजाची मागणी पूर्ण करते. आधी सांगितल्याप्रमाणे, गटातील कार्य हे समस्याकेंद्रीत अभ्यासक्रमाचा एक महत्त्वाचा भाग आहे ज्यायोगे समुहातील योगदानासाठी आणि उत्पादक शिक्षण समुदाय तयार करण्याची जबाबदारी विद्यार्थ्यांची असते.

हे ज्ञान समाजाच्या एकत्रिकरणाच्या मागणीच्या दोन उद्देशांची पूर्तता करण्यासाठी दोन गोष्टी करते. प्रथमतः, समस्याकेंद्रीत अभ्यासक्रम विद्यार्थ्यांचे संवादकौशल्य, सॉफ्टस्किल्स, सहानुभूती आणि सामाजिक-सांस्कृतिक विविधतेबद्दल स्वीकृती वाढवणे यासारख्या सामूहिक कार्याद्वारे विद्यार्थ्यांचे परस्पर डोमेन विकसित करते. जसजसे विद्यार्थी माहिती सामायिक करतात आणि व्यवहार्य उपायांवर चर्चा करतात, त्यांना प्रभावीपणे संवाद साधावा लागतो, त्यांच्या सदस्यांचे मत ऐकायला शिकावे लागते, मतभेद सहन करणे आणि त्यांचा आदर करणे आणि मतभेद व्यवस्थापित करणे आवश्यक आहे. म्हणूनच, बहुसांस्कृतिक समाजाला आलिंगन देण्यासाठी आणि कार्य करण्यास अधिक सुसज्ज असलेल्या व्यक्ती ज्ञानसमाजाच्या फायद्यासाठी तयार केल्या जातात. दुसरे म्हणजे, समस्याकेंद्रीत अभ्यासक्रमासाठी विद्यार्थ्यांनी संबंधित माहिती संकलित करणे, गोळा केलेली माहिती एकमेकांसोबत शेअर करणे आणि चर्चेद्वारे माहितीचे संश्लेषण करणे या गोष्टींची जबाबदारी स्वीकारणे आवश्यक आहे. हे संपूर्ण प्रक्रिया आधीच ज्ञानसमाजातील ज्ञान-वाटप संस्कृतीची प्रतिकृती आहे. विद्यार्थी एकसमान हेतूने एकत्र काम करण्याचा सराव करत असल्याने, ते ज्ञान समाजासाठी त्यांच्या भविष्यातील कामाच्या ठिकाणी तेच करतील.

● समस्याकेंद्रीत अभ्यासक्रम आजीवन अध्ययनकर्ते तयार करते

ज्ञान हे गरज मानली जाते कारण ती व्यक्तींच्या क्षमता विकसित करते UNESCO (2005) नुसार, एक ज्ञान समाज सतत बदलत्या जागतिक रोजगार बाजार आणि तंत्रज्ञानाशी जुळवून घेण्यासाठी आजीवन शिक्षणाची आवश्यकता मानते. नवीन अनुभव समाकलित करण्याचा आणि नवीन परिस्थितींशी जुळवून घेण्याचा चालू, स्वैच्छिक आणि स्वयं-प्रेरित प्रयत्न. आयुष्यभर शिकण्याच्या तयारीमध्ये सामान्यकौशल्ये आणि क्षमता तसेच इतर विषय शिकण्यासाठी आवश्यक कौशल्ये शिकणे समाविष्ट असते. येथेच समस्याकेंद्रीत अभ्यासक्रम उपयुक्त आहे कारण ते स्वयं-दिग्दर्शित आणि मेटा-संज्ञानात्मक दृष्ट्या जागरूक असलेल्या शिकणाऱ्यांना विकसित करते.

समस्याकेंद्रीत अभ्यासक्रम विद्यार्थ्यांना त्यांच्या स्वतःच्या शिक्षणावर जबाबदारी देऊन विद्यार्थ्यांना स्वयं-निर्देशित शिकणाऱ्यांमध्ये विकसित करते (नॉल्टन, 2003). याचे कारण असे की विद्यार्थी त्यांचे सध्याचे ज्ञान आणि अनुभव जे काही परवडतात त्यासह समस्या हाताळतात. समस्येचे निराकरण करण्यासाठी अधिक ज्ञान आवश्यक आहे असे त्यांना

वाटत असल्यास, हे त्यांची स्वतःची जाणीव आहे जी त्यांना अधिक माहितीसाठी संबंधित संसाधने शोधण्यास प्रवृत्त करते कारण समाधानाची जबाबदारी आणि समस्या सोडवण्याची प्रक्रिया शिकणाऱ्यांवर अवलंबून असते. शिकण्यावरील विद्यार्थ्यांची मालकी जसजशी वाढत जाते, तसतसे ते PCC द्वारे विकसित केलेल्या वैयक्तिक आणि बौद्धिक कौशल्यांद्वारे ज्ञान प्राप्त करण्यास सक्षम स्वतंत्र आणि स्वायत्त विद्यार्थी बनतात. जेव्हा विद्यार्थी प्रौढ होतात, तेव्हा त्यांच्या शिक्षणाचे मार्गदर्शन करण्यासाठी किंवा त्यांच्यापर्यंत ज्ञान पोहोचवण्यासाठी शिक्षक नसतील. तरीही कार्यरत प्रौढ आणि अखेरीस निवृत्त प्रौढ म्हणून, ते आयुष्यभर त्यांची कौशल्ये, ज्ञान आणि दृष्टीकोन सुधारण्यास आणि टिकवून ठेवण्यास सतत शिकू शकतील. हे आजीवन शिकणाऱ्यांसाठी ज्ञान समाजाच्या मागणीसाठी अत्यंत समर्पक आहे. याव्यतिरिक्त, पीसीसी मेटा-कॉग्निटिव्ह जागरूक असलेल्या विद्यार्थ्यांना विकसित करते. समस्याकेंद्रीत अभ्यासक्रमाद्वारे, विद्यार्थ्यांना समस्येबद्दल कोणती माहिती आधीच माहित आहे, समस्या सोडवण्यासाठी त्यांना कोणती माहिती माहित असणे आवश्यक आहे आणि समस्या सोडवण्यासाठी वापरण्याची रणनीती याबद्दल जागरूक असणे आवश्यक आहे. त्याशिवाय, विद्यार्थ्यांना समस्या सोडवण्याच्या त्यांच्या स्वतःच्या दृष्टिकोनाबद्दल अंतर्दृष्टी प्राप्त करण्याची संधी देखील दिली जाते. याचे कारण असेकी विद्यार्थ्यांना अधिकाधिक समस्या येत असताना पूर्वी वापरलेल्या दृष्टिकोनाच्या सामर्थ्याचे मूल्यांकन करण्यास प्रवृत्त केले जाईल. जर पूर्वी वापरलेल्या रणनीतीने समस्येचे यशस्वी रित्या निराकरण करण्यात मदत केली नाही, तर ते ते लक्षात ठेवतील आणि पुढील आणि भविष्यातील समस्यांसाठी बदल करण्याचा प्रयत्न करतील. हे मेटा-कॉग्निशन आजीवन शिकणाऱ्यांमध्ये एक मजबूत भूमिका बजावते कारण ते त्यांच्या स्वतःच्या विचार प्रक्रियेबद्दल जागरूकता आणि समज विकसित करते, त्यांना त्यांचे शिक्षण निर्देशित करण्यास आणि सुधारण्यास सक्षम करते.

● समस्याकेंद्रीत अभ्यासक्रम विद्यार्थ्यांना नवोपक्रमाकडे घेऊन जातो

बुचर (2011) च्यामते, नाविन्य हे ज्ञान समाजाचा तिसरा स्तंभ आहे कारण ते विकास आणि आर्थिक कार्यासाठी समर्थनाचे साधन आहे. इनोव्हेशनचे वर्णन "नवीन वस्तू आणि सेवांच्या निर्मितीसाठी निर्मिती, उत्क्रांती आणि ज्ञानाचा वापर करण्याची प्रक्रिया" असे केले जाते. नाविन्यपूर्ण कौशल्येही ज्ञान समाजाची मागणी आहे कारण तंत्रज्ञानाच्या प्रगतीसाठी आणि ज्ञान समाजाच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी सुधारित उत्पादने आणि सेवांच्या निर्मितीसाठी ज्ञानाचा स्वीकार करणे, स्वीकारणे आणि वापर करणे आवश्यक आहे.

समस्याकेंद्रीत अभ्यासक्रम हे मागणी पूर्ण करते कारण समस्या सोडवण्याचा दृष्टीकोन शिकणाऱ्यांना नाविन्यपूर्णतेकडे घेऊन जातो. आधी सांगितल्याप्रमाणे, खराब-संरचित समस्या आहेत विद्यार्थ्यांच्या जिज्ञासा आणि विचार प्रक्रियेस चालना देण्यासाठी वापरले जाते. हे नीच-संरचित समस्या अशाप्रकारे डिझाइन केल्या आहेत की त्यांच्याकडे अनेक निराकरणाचे मार्ग आहेत. एकतर्फी उपायांशिवाय, विद्यार्थ्यांना त्यांच्या स्वतःच्या सर्जनशीलतेसाठी भरपूर जागा देऊन चौकटी बाहेर विचार करण्यास प्रशिक्षित केले जाते. बहुविध उपाय मार्ग कठोर संरचनादेखील कमी करतात जे त्यांच्या समस्या सोडवण्याच्या प्रक्रियेस मर्यादित करतात.

हे निर्विवाद आहे की उत्पादक समस्या सोडवण्यासाठी विविध शाखा, क्षेत्रे आणि स्रोतांकडून माहिती गोळा करण्यासाठी इंटरनेट आणि इलेक्ट्रॉनिक उपकरणांचा वापर करणे महत्त्वाचे आहे. म्हणून, पीसीसी विद्यार्थ्यांना माहिती मिळवण्यासाठी आयसीटीचा वापर करण्यासाठी एक्सपोजर, सराव आणि कौशल्ये देते. जागतिक कार्यस्थळासाठी आवश्यक कौशल्ये असलेल्या विद्यार्थ्यांना तयार करण्यासाठी आणि त्यांना शिक्षित करण्यासाठी आयसीटी सक्षमता हे एक महत्त्वाचे साधन आहे. विद्यार्थ्यांना सतत तांत्रिक नवकल्पनांच्या कामाच्या जगाशी जुळवून घेण्यास शिक्षित करण्याच्या अशा प्रदर्शनासह, समस्याकेंद्रीत अभ्यासक्रम प्रगतीचा उपयोग करू शकणारे विद्यार्थी विकसित करण्यासाठी अप्रत्यक्षपणे आयसीटीचा वापर करते.

समस्याधारित अध्ययनाचे आठ आवश्यक घटक:

३.४.१३ समस्याकेंद्रीत अभ्यास क्रमाचे तोटे

विद्यार्थ्यांसाठी

- पूर्वीचे शिकण्याचे अनुभव विद्यार्थ्यांना PBC साठी चांगले तयार करत नाहीत.
- याला जास्त वेळ लागतो आणि इतर विषयांमधून अभ्यासाचा वेळ काढून घेतो.
- यामुळे काही चिंता निर्माण होते कारण शिकणे अव्यवस्थित आहे.
- काहीवेळा ग्रुप डायनॅमिक्स समस्या PBC परिणामकारकतेची तडजोड करतात.
- कमी सामग्री ज्ञान शिकले जाऊ शकते.

प्रशिक्षकांसाठी

- योग्य समस्या परिस्थिती निर्माण करणे कठीण आहे.
- यासाठी अधिक तयारीसाठी वेळ लागतो.
- प्रक्रियेबद्दल विद्यार्थ्यांना काही शंका आहेत.
- ग्रुप डायनॅमिक्स समस्यांसाठी प्राध्यापकांच्या हस्तक्षेपाची आवश्यकता असू शकते.
- हे कशाचे आणि कसे मूल्यांकन करावे याबद्दल नवीन प्रश्न उपस्थित करते.

संस्थांसाठी

- मुख्यतः व्याख्यान देणाऱ्या प्राध्यापकांसाठी शैक्षणिक तत्त्वज्ञानात बदल करणे आवश्यक आहे.
- शिक्षकांना कर्मचारी विकास आणि समर्थन आवश्यक असेल.
- यासाठी सामान्यतः अधिक प्रशिक्षक लागतात.
- हे लवचिक वर्गातील जागेसह उत्कृष्ट कार्य करते.
- हे प्राध्यापकांकडून प्रतिकार निर्माण करते जे त्याच्या कार्यक्षमतेवर प्रश्नचिन्हनिर्माण करतात.

निष्कर्ष

विषय-केंद्रित- हे मॉडेल विषयक्षेत्राशीसंबंधित विशिष्ट कौशल्ये आणि ज्ञानावर भर देते. बऱ्याच प्रकारचे प्रमाणित अभ्यासक्रम विषय-केंद्रित दृष्टीकोनाखाली येतात. यू.एस.मधील K-12 शाळांमध्ये वापरला जाणारा हा सर्वात सामान्य दृष्टीकोन आहे, परंतु तो संपूर्ण महाविद्यालयीन वर्गामध्ये, विशेषतः मोठ्या 1000-स्तरीय व्याख्यान वर्गामध्येदेखील आढळतो.

जेव्हा तुम्ही "मूलभूत अभ्यासक्रम" हा शब्द ऐकता तेव्हा ते विषय-केंद्रित दृष्टीकोनाचा संदर्भ देते. हे मॉडेल विविध शाळा आणि वर्गामध्ये समान शिक्षण अनुभव निर्माण करण्याचा मानस असले तरी, सरावात ते नेहमी तसे काम करत नाही.

हा दृष्टिकोन विद्यार्थी-केंद्रित नसल्यामुळे, यामुळे व्यस्ततेचा अभाव आणि संभाव्यतः कमी कामगिरी होऊ शकते. या व्यतिरिक्त, हा दृष्टिकोन क्रॉस-विषय कनेक्शनसाठी कमी जागा सोडतो.

उदाहरण: जर तुम्ही प्रास्ताविक युरोपियन इतिहासाचा अभ्यासक्रम शिकवत असाल, तर विषय-केंद्रित अभ्यासक्रमामध्ये प्रमुख युद्धांचे तपशील आणि प्रमुख खेळाडूंचा समावेश असू शकतो.

समस्या-केंद्रित- या दृष्टिकोनाचा उद्देश विद्यार्थ्यांना संबंधित वास्तविक-जागतिक कौशल्ये प्रदान करणे आहे. एखाद्या समस्येकडे कसे पहावे आणि निराकरण कसे करावे हे शिकणाऱ्यांना शिकवले जाते. यादृष्टिकोनाचे काही फायदे म्हणजे गंभीर विचारांवर वाढीवभर, सहयोगावर लक्षकेंद्रित करणे आणि वर्गात अधिक नाविन्य पूर्णता. विद्यार्थी अजूनही मुख्य कौशल्ये आणि ज्ञान शिकतात, परंतु अतिरिक्त संदर्भासह.

उदाहरण: जनसंपर्क अभ्यासक्रम शिकवण्याच्या समस्या-केंद्रित दृष्टिकोनामध्ये विद्यार्थ्यांच्या गटाला वास्तविक व्यवसायाच्या PR धोरणाचे मूल्यांकन करणे आणि कृती करण्यायोग्य मोहीम विकसित करणे समाविष्ट असू शकते.

अध्ययन-केंद्रित- शिकाऊ-केंद्रित रचना प्रत्येक विद्यार्थ्यांच्या गरजा आणि उद्दिष्टांवर जोर देते. या दृष्टिकोनासह, तुम्ही तुमच्या विद्यार्थ्यांच्या पूर्व-अस्तित्वातील ज्ञान आणि शिकण्याच्या शैलीचे विश्लेषण कराल. तुमच्या विद्यार्थ्यांच्या गरजा तुमच्या अभ्यासक्रमविकास प्रक्रियेला मार्गदर्शन करतील.

साधारणपणे, या प्रकारचा अभ्यासक्रम विकास प्रक्रिया- केंद्रित अभ्यासक्रमाशी सर्वात जवळून संरेखित करतो.

उदाहरण: तुमच्या अभ्यासक्रमात विद्यार्थी-केंद्रित डिझाइन समाविष्ट करण्याचा एक मार्ग म्हणजे विद्यार्थ्यांना तुमच्या विषयाबद्दल काय माहित आहे आणि त्यांना कोणत्या क्षेत्रात शिकण्यात जास्त रस आहे हे पाहण्यासाठी अभ्यासक्रमापूर्वीचे सर्वेक्षण भरण्यासाठी आमंत्रित करणे. उच्च-स्तरीय अभ्यासक्रमांसाठी हे विशेषतः फायदेशीर ठरू शकते-आशेने, विद्यार्थी ज्ञानाचा भक्कम पाया घेऊ नयेत आहेत, परंतु अभ्यासक-केंद्रित दृष्टिकोन अभ्यासक्रमाची उद्दिष्टे निर्धारित करण्यासाठी गृहीतकांऐवजी डेटा वापरतो.

३.५ सारांश

अभ्यासक्रमरचना याची खात्री देते:

- शाळांमध्ये ज्या तीन स्तरांवर अभ्यासक्रमाचे नियोजन केले जाते त्यात फरक करणे: धोरण, कार्यक्रम आणि धडे.
- मुख्य भागधारक, विशेषतः शिक्षक, मुख्याध्यापक, पालक, विद्यार्थी आणि बाह्य सूत्रधारांनी अभ्यासक्रमनियोजनात सामान्यतः आणलेली पार्श्वभूमी, प्राधान्यक्रम आणि कौशल्येयावर विचार करणे.
- अभ्यासक्रमाच्या अंमलबजावणीतील प्रमुख समस्यांशी परिचित होण्यासाठी.
- अभ्यासक्रमाच्या अंमलबजावणीतील निष्ठा आणि अभ्यासक्रमाच्या अंमलबजावणीत रुपांतर करण्याच्या कल्पनांचे परिणाम समजून घेणे.
- एक सामायिक दृष्टी सुनिश्चित करण्यासाठी.

अभ्यासक्रम आणि आनंद: वर्गात/बाहेर गुंतवणे, वास्तविक जीवन, सर्जनशीलता, स्वातंत्र्य, WOW प्रभावाचे कौतुक

- रुंदी: संदर्भ आणि अनुभवाची विविधता
- प्रगती: गुणवत्ता नियोजन, प्रभावी संक्रमण, पूर्वीच्याज्ञानावर इमारत
- खोली: एक्सप्लोर करण्यासाठी वैयक्तिक संधी, वैयक्तिक उद्दिष्टे
- वैयक्तिकरण आणि निवड: सर्वस्तरांवर विस्तृत व्याप्ती, निवडीची समानता
- सुसंगतता: जोडण्यांवरभर, वेगवेगळ्या व्यावहारिक संदर्भांमध्ये अर्थ पूर्ण शिक्षण
- प्रासंगिकता: वर्तमान आणि भविष्य समजून घेणे, शिकणे, सराव करणे आणि कौशल्ये विकसित करणे, प्राप्ती आणि उपलब्धी

३.६ प्रश्नावली

- १) अभ्यासक्रमाच्या रचनेची गरज आणि महत्त्व सांगा
- २) अभ्यासक्रम विकासाच्या तत्वांची चर्चा करा
- ३) विषय केंद्रीत अभ्यासक्रमाची रचना स्पष्ट करा.
- ४) विषय केंद्रीत अभ्यासक्रमाची वैशिष्ट्ये काय आहेत
- ५) शिकाऊ केंद्रीत अभ्यासक्रमाची रचना स्पष्ट करा
- ६) "आम्ही शिकाऊ केंद्रीत वर्ग तयार करू शकतो." चर्चा करा

३.७ संदर्भ सूची

1. Bean, James A., Conrad F. Toepfer, Jr. and Samuel J. Alessi, Jr. (1986) Curriculum Planning and Development. Boston: Allyn and Bacon Inc.
2. Brady, Laurie (1992) Curriculum Development, New York, Prentice Hall
3. Dash, B. N. (2007) Curriculum planning and development. New Delhi, Dominant Publication
4. Diamond, Robert M. (1989) Designing and Improving Courses and Curricula in Higher Education: A Systematic Approach, California: Jossey – Bass Inc.
5. Khan, M.I. & Nigam, B.K. (1993) Evaluation and Research in Curriculum Construction. Delhi: Kanishka
6. Mamidi, M. R. and S. Ravishankar (1995), Curriculum Development and Educational Technology, New Delhi: Sterling Publishing Pvt. Ltd.

7. National Council of Educational Research and Training (1999). Special Issue on Curriculum Development.[Special issue].Journal of Indian Education. 25(3)
8. NCTE (2009) National curriculum framework for teacher education. New Delhi: NCTE
9. NCTE. (2009). National curriculum framework for teacher education. New Delhi: NCTE
10. NCERT. (2005). National curriculum framework. New Delhi: NCERT.
11. NCERT.(2005). Position paper on teacher education for curricular renewal. New Delhi: NCERT.
12. National Education Policy 2020, MHRD, Government of India.

अभ्यासक्रम विकसन आणि सिद्धांत

घटक संरचना

- ४.० उद्दिष्टे
- ४.१ प्रस्तावना
- ४.२ दृष्टिक्षेप
 - ४.२.१ अभ्यासक्रम विकसनाची संकल्पना
 - ४.२.२ अभ्यासक्रम विकसनाची तत्वे
- ४.३ अभ्यासक्रम विकसनाची प्रक्रिया
- ४.४ अभ्यासक्रम विकासाचे सिद्धांत
- ४.५ अभ्यासक्रम आणि ज्ञानरचनावाद
- ४.६ ज्ञानरचनावादी अभ्यासक्रम विकासाची संकल्पना
- ४.७. अभ्यासक्रम आणि समीक्षात्मक सिद्धांत
- ४.८ अभ्यासक्रम आणि उत्तर संरचनात्मक सिद्धांत
- ४.९ सारांश
- ४.१० स्वाध्याय
- ४.११ संदर्भसूची

४.० उद्दिष्ट

या घटकाचा अभ्यास केल्यानंतर विद्यार्थी खालील गोष्टी अवगत होण्यास मदत होईल. विद्यार्थ्यांना अभ्यासक्रम विकसनाची संकल्पना समजण्यास मदत करणे. विद्यार्थ्यांना अभ्यासक्रम विकसनाची तत्वे माहिती करणेबाबत. अभ्यासक्रम निर्मितीची प्रक्रिया समजून घेण्यास मदत करणे. विविध अभ्यासक्रम निर्मिती सिद्धांत माहिती करून घेणे. ज्ञानरचनावाद संकल्पना आणि अभ्यासक्रम यातील परस्परसंबंध समजून घेणे. ज्ञानरचनावाद यावर आधारित अभ्यासक्रम विकसन संकल्पना समजून घेणे. अभ्यासक्रम संकल्पना आणि समीक्षात्मक सिद्धांत संकल्पना समजून घेणे. अभ्यासक्रमाची संकल्पना आणि उत्तर संरचनात्मक सिद्धांत संकल्पना समजून घेणे.

४.१ प्रस्तावना

अभ्यासक्रम हा शब्द इंग्रजीतील "Curriculum" या शब्दासाठी पर्याय म्हणून आपण वापरतो. अभ्यासक्रमाची संकल्पना, तत्वे आणि गृहीते यांचा आपण आधीच्या पाठात अभ्यास केला आहे.

अभ्यासक्रमाची संकल्पना

अभ्यासक्रमाला इंग्रजीमध्ये "Curriculum" असे म्हणतात. "Curriculum" हा शब्द "Curver" या लॅटिन शब्दापासून तयार झालेला आहे. त्याचा अर्थ (-TO RUN course) असा होतो. अभ्यासक्रमसुद्धा एक धावण्याचे मैदान आहे, ज्यावर व्यक्ती शिक्षणाची उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी यथावकाश प्रयत्न करते. यावरून असे म्हणता येते की, अभ्यासक्रम ही एक प्रकारे ज्ञान मिळवण्याची शर्यत आहे. औपचारिक विषयाच्या आखलेल्या उद्दिष्ट प्राप्तीसाठी ज्ञान प्राप्ती करणे व सर्वांगीण विकास घडवून आणणे विद्यार्थ्यांचे कर्तव्य आहे. समाजात घडणाऱ्या बदलांनुसार अभ्यासक्रमाची संकल्पना गतिशील व प्रगतशील झालेली दिसून येते.

अभ्यासक्रम सिद्धांत हा अभ्यासक्रम विकसनाचा ,विकासाचा व त्याच्या अंमलबजावणीचा सिद्धांत आहे. अध्ययन कर्त्याच्या गरजांचा विचार करून त्याप्रमाणे गरजाधिष्ठित उद्दिष्टे आखून त्याच्या परिपूर्तीसाठी अभ्यासक्रम विकसन हे महत्त्वाची बाब ठरते.

अभ्यासक्रम विकसन हे अशी बाब आहे जी अभ्यासक्रम सिद्धांताने प्रभावित होते. अभ्यासक्रम सिद्धांतात शिक्षणाचे उद्दिष्टबरोबरच अध्यापन पद्धती, शिक्षककृती, विविध उपक्रम, अध्यापन कार्यनिती , इत्यादी गोष्टींचा समावेश आणि विचार केला जातो . उद्दिष्ट समोर ठेवून अध्यापन करणे आणि ते उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी प्रयत्नशील रहावे या सर्व गोष्टींची रचना अभ्यासक्रम विकासनामध्ये केली जाते.

अभ्यासक्रम विकसित करण्याची प्रक्रिया हे प्रत्येक राष्ट्रीय परिस्थितीसाठी महत्त्वपूर्ण आणि अद्वितीय असते, ज्यामध्ये शिक्षणाच्या प्रमुख भागधारकांच्या आणि समाजातील विचारवंत सर्वांच्या एकत्रित मताचा विचार आजचे परिणाम हे समाविष्ट असतात. अभ्यासक्रम विकसनामध्ये अभ्यासक्रमाचे ऐतिहासिक विश्लेषण आणि वर्तमान शैक्षणिक अभ्यासक्रम यासंबंधित धोरणात्मक निर्णय घेण्याचा मार्ग समाविष्ट असतो.

अभ्यासक्रम सिद्धांताचे महत्व :

अभ्यासक्रमातील विविध पैलूंचे कार्यात्मकरीत्या विश्लेषण करणे. अभ्यासक्रमाच्या समस्यांमधील संबंध अभ्यासक्रमाच्या विकासनामध्ये अधोरेखित करणे. अभ्यासक्रमातील विविध पैलू नाविन्यपूर्ण पद्धतीने राबविणे. ज्ञानाच्या संरचनेचा दृष्टिकोन समजून घेणे. ऑपरेशनल मार्गांनी अभ्यासक्रमातील समस्यांचे वर्णन, अंदाज आणि स्पष्टीकरण करणे. अभ्यासक्रम नियोजनात नवीन आणि अधिक शक्तिशाली सामान्यीकरण शोधाने. अभ्यासक्रमाच्या समस्यांमधील संशोधनासाठी विशिष्ट आणि चाचणी करण्यायोग्य गृहितके तार्किक काढाने. विद्यमान आणि नवीन ज्ञानाचे वर्गीकरण करते. अभ्यासक्रम मॉडेल विकसित आणि वापर करणे. अभ्यासक्रमातील घटनांची क्रमवारी लावणे आणि वैशिष्ट्यीकृत करणे.

४.२ दृष्टिक्षेप

अभ्यासक्रम सिद्धांत हा अभ्यासक्रमाच्या चौकशीतील अधिक स्पर्धात्मक क्षेत्रांपैकी एक आहे. स्लॅटरी (2006) यांनी अलीकडेच लिहिले आहे की "अभ्यासक्रम सिद्धांतामध्ये एकमेकांशी विरोधाभास असलेले अनेक विरोधी आणि स्पर्धात्मक गट आहेत" (पृ. 193). भौतिकविज्ञानातील केसच्या विपरीत, उदाहरणार्थ, जेथे स्पर्धात्मक सिद्धांत जसे की प्रकाशाच्या लहरी आणि कण सिद्धांत हे निरीक्षण करण्या योग्य घटनांच्या सापेक्षतांच्या सामर्थ्याच्या संदर्भात वादविवाद करतात, योग्य अभ्यासक्रमाच्या सिद्धांतांवरील मतभेद हे वैचारिक स्थितींशी संबंधित असतात आणि त्यांचे निराकरण केले जाते. राजकीयदृष्ट्या एका किंवा दुसऱ्या विचारसरणीचे अनुयायी म्हणून विश्वास मिळवतात. वेस्टबरी (2007) युनायटेड स्टेट्स आणि युरोपसाठी अभ्यासक्रम चौकशीचे राजकारण म्हणू शकणाऱ्या घडामोडींचा मागोवा घेतात. फ्रीर, पी. (1970)

अभ्यासक्रमाच्या सिद्धांताला चार आयाम आहेत:

ध्येय किंवा उद्दिष्टे, सामग्री विषय, पद्धती किंवा प्रक्रिया आणि मूल्यमापन किंवा मूल्यांकन.

पहिला परिमाण अभ्यासक्रमात काही विषय समाविष्ट करण्याच्या तर्काशी संबंधित आहे आणि इतरांना काढून टाकतो. अभ्यासक्रमाच्या समावेशाचे औचित्य साधारणपणे चार प्रकारांमध्ये वर्गीकृत केले जाऊ शकते. ज्ञानाच्याक्षेत्रांमधील तार्किक वर्णन, मानसिक किंवा संज्ञानात्मक ऑपरेशन्स, क्रॉस-सांस्कृतिक सामाजिक भिन्नता आदर्श समाजासंबंधी विचारपूर्वक क्रियाकलाप.

दुसरा परिमाण म्हणजे सामग्री किंवा विषय :

जे ज्ञान, कौशल्ये किंवा गोष्टींच्या निवडीमध्ये अंतर्भूत असलेले स्वभाव आणि त्यांची मांडणीचा संदर्भ देते , माहितीच्या भिन्न वस्तू आणि डोमेनमधील प्रगती यामधील एकात्मतेचे प्रमाण हे त्यांच्यातील परस्परसंवादाचे दोन सर्वात आवश्यक प्रकार आहेत.

अभ्यासक्रमाच्या सिद्धांतकारांनी ती उद्दिष्टे आणि उद्दिष्टे कशी संप्रेषित केली जातात यावरदेखील लक्ष केंद्रित केले आहे. अभ्यासक्रमाच्या सिद्धांतकारांनी तीन मॉडेल विकसित केले गेले आहेत आणि एक उत्पादन म्हणून अभ्यासक्रम, प्रक्रिया म्हणून अभ्यासक्रम आणि सामग्री म्हणून अभ्यासक्रम हे सर्व अभ्यासक्रमाची उदाहरणे आहेत.

तिसरा परिमाण म्हणजे पद्धती किंवा प्रक्रिया, ज्या अध्यापनशास्त्राशी संबंधित आहेत आणि पहिल्या दोन आयामांद्वारे नियंत्रित केल्या जातात. अभ्यासक्रम वितरणाची पद्धत अध्यापनशास्त्र म्हणून दर्शविली जाते. अनेक तंत्रे विकसित केली आहेत. अनुकरण, उपदेशात्मकता, आंतरविषयात्मक परस्परसंवाद आणि प्रशिक्षणार्थी हे याची उदाहरणे आहेत. दोन सर्वात प्रभावशाली शिक्षण सिद्धांत, प्रतीक-प्रक्रिया आणि संदर्भ पद्धती, शिकण्याच्या शैली, मूल्यांकन आणि मेटा-कॉग्निशनसाठी भिन्न भूमिका नियुक्त करतात.

चौथा घटक म्हणजे मूल्यांकन किंवा मूल्यमापन, जे अभ्यासक्रम यशस्वीरित्या लागू झाला आहे की नाही हे मूल्यांकन करण्याच्या प्रक्रियेचा संदर्भ देते.

४.२.१ अभ्यासक्रम विकसनाची संकल्पना

अभ्यासक्रम विकसन ही निरंतर चालणारी प्रक्रिया आहे म्हणून अभ्यासक्रमात क्रमबद्धतेला फार महत्व आहे. कारण शैक्षणिक ध्येय पूर्ण करण्यासाठी अभ्यासक्रम असतो. अभ्यासक्रमातील क्रमबद्धतेला विचारात घेऊन त्याप्रमाणे अभ्यासक्रमाची उद्दिष्टे निश्चित करणे, विषयानुसार अध्ययन अनुभव व आशय निश्चित करणी विषयाची उद्दिष्टे निश्चित करणे, उद्दिष्टानुसार अभ्यासक्रमाची निवड करणे प्रत्याभरण घेणे या सर्व बाबींचा विचार अभ्यासक्रम विकासनात केला जातो. ज्ञानाच्या संरचनेचा दृष्टीकोन समजून घेणे, ग्रहण क्षमतेचा विकास करणे आणि प्रतिकात्मक कार्ये यावर लक्ष केंद्रित करतो ज्यामुळे शिक्षण आणि ज्ञानाचा विस्तार होतो.

अभ्यासक्रमाची रचना आणि अंमलबजावणी करताना ही दोन क्षेत्रे एकमेकांपासून विभक्त करण्याऐवजी लक्षपूर्वक एकत्रित कशी करता येतील यावर विचार केला पाहिजे.

'करिक्युलम' हा शब्द स्कॉटलंडमध्ये 1820 च्या सुरुवातीला आढळतो. अभ्यासक्रम हा शब्द लॅटिन शब्द 'कुरेरे' वरून आला आहे ज्याचा अर्थ 'धावणे' आहे. अभ्यासक्रम हा अभ्यासक्रम चालवण्यासाठी असतो; अभ्यासक्रम हा शिक्षणाचा कणा आहे जो शिक्षणाच्या अंतिम उद्दिष्टे आणि उद्दिष्टांपर्यंत पोहोचण्याचा मार्ग प्रदान करतो जे राष्ट्राला एक समान प्रगतीशील मार्गाने तयार करण्यास मदत करते.

अभ्यासक्रम विकसन प्रामुख्याने सामग्री आणि त्याच्याशी संबंधित क्षेत्रांवर लक्ष केंद्रित करतो. यात मॅक्रो किंवा व्यापकपणे आधारित क्रिया कलापांचा समावेश आहे जे कार्यक्रम, अभ्यासक्रम आणि विद्यार्थ्यांच्या अनुभवांच्या विस्तृत श्रेणीवर परिणाम करतात, विकासाच्या अनेक पैलूंचे वर्गीकरण अभ्यासक्रम किंवा सूचना म्हणून केले जाऊ शकते.

“अभ्यासक्रम विकसन सैद्धांतिक समस्या आणि समस्यांकडे आणि नियोजन आणि डिझाइनकडे अधिक झुकू शकतो, जसे की हे असे करते, किंवा अभ्यासातील उपलब्धी, समस्या, कोडे आणि समस्यांकडे, शाळा-आधारित अभ्यासक्रम विकासातील सहचर खंड वाचन या संबंधीचा विचार अभ्यासक्रमात केला जातो” (स्किलबेक 1984a)).

अभ्यासक्रमाच्या विकसनबद्दल बोलताना आपण आपले मुख्य लक्ष कृतीसाठी योजना, अभ्यासक्रम रचना आणि कल्पनांवर दिले पाहिजे: आपला सिद्धांत हा कृतीचा सिद्धांत आहे आणि त्याच्या चाचण्या, पुरावे आणि तार्किक युक्तिवादाच्या पलीकडे जाऊन अध्यापनाच्या आणि अध्ययनाच्या ध्येयाप्रत पोचण्यासाठी वर्गातील अनुभवाच्या कसोटीवर अभ्यासक्रम कृति केंद्री आधिरीत पाहिजेत.

अभ्यासक्रमाची व्याख्या :

अध्यानार्थीची अभिरुची, क्षमता आणि गरजा लक्षात घेऊन गरजाधिष्ठित अध्ययन अनुभव निवडणे, त्यांची रचना करणे ते राबविणे आणि त्यांचे मूल्यमापन करणे म्हणजे अभ्यासक्रम विकसन होय.

अभ्यासक्रम दिवसें दिवस अद्यावत करणे त्यामध्ये विद्यार्थी आणि समाज याची गरज लक्षात घेऊन बदल करणे म्हणजे अभ्यासक्रम विकसन होय. अभ्यासक्रम विकसनामध्ये अध्ययन अध्यापन कामाचे मूल्यमापन करून त्याचे विश्लेषण करून यौग्यतेबदल करून अध्ययन पद्धती मूल्यमापन पद्धती अभ्यासक्रम समितीची पुनर्रचना करणे इत्यादी बाबी करणे अपेक्षित असते.

"अभ्यासक्रमात त्याच्या व्यापक अर्थाने, संपूर्ण शालेय वातावरणाचा समावेश आहे, ज्यामध्ये सर्व अभ्यासक्रम, क्रियाकलाप, वाचन हे अभ्यासक्रमाचे स्वरूप आणि वैशिष्ट्ये समजून घेण्यासाठी येथे प्रदान केले गेले आहेत." (बी.रुद्यांड आणि एच. हेन्री)

अभ्यासक्रम विकासाची गरज आणि महत्त्व :

- अभ्यासक्रम विकास हा एक उद्देशपूर्ण क्रिया कलाप आहे.
- काही विशिष्ट शैक्षणिक उद्दिष्टांच्या पूर्ततेसाठी डिझाइन किंवा पुनर्रचना करणे हाती घेतले जाते.
- अभ्यासक्रम महाविद्यार्थ्यांच्या कॉलेज/शालेय अनुभवाचा केंद्र बिंदू आहे.
- अभ्यासक्रमाचे नियमितपणे पुनरावलोकन आणि सुधारित केले जावे जेणे करून ते विद्यार्थी आणि समाज या दोघांच्या बदलत्या गरजा पूर्ण करू शकेल.

४.२.२ अभ्यासक्रम विकसनाची तत्त्वे-

अभ्यासक्रम विकासाची काही महत्त्वाची तत्त्वे आहेत जी खालीलप्रमाणे आहेत.

1. विद्यार्थी केंद्रीत शिक्षणाचे तत्त्व
2. क्रिया कलाप आधारित शिक्षणाचे तत्त्व
3. जीवनाशी परस्पर संबंध आणि नाते संबंधाचा सिद्धांत
4. कल्पकता आणि रचनात्मक शक्तीच्या अंमलबजावणीचे तत्त्व
5. एकात्मिक अनुभवांचे तत्त्व
6. कार्यक्षमतेचा सिद्धांत
7. भविष्यातील ध्येयाचा सिद्धांत
8. स्वातंत्र्य आणि एकात्मतेचे तत्त्व

४.३ अभ्यासक्रम विकसनाची प्रक्रिया

अभ्यासक्रम हा सर्वात महत्त्वाचा घटक आहे आणि शिक्षणाचा कणा देखील आहे. शिक्षण संस्थेचा हा एक अपरिहार्य भाग आहे.

अभ्यासक्रम विद्यार्थ्यांचे शिक्षण अनुभव पूर्ण करण्यासाठी निर्देशित करतो जे केवळ अनौपचारिक शिक्षण नाहीतर औपचारिक आणि अनौपचारिक शिक्षण देखील आहे.

सकारात्मक किंवा रचनात्मक मार्गां ने विद्यार्थ्यांच्या वर्तनाचा हा नियोजित आणि उद्देश पूर्ण प्रवास आहे.

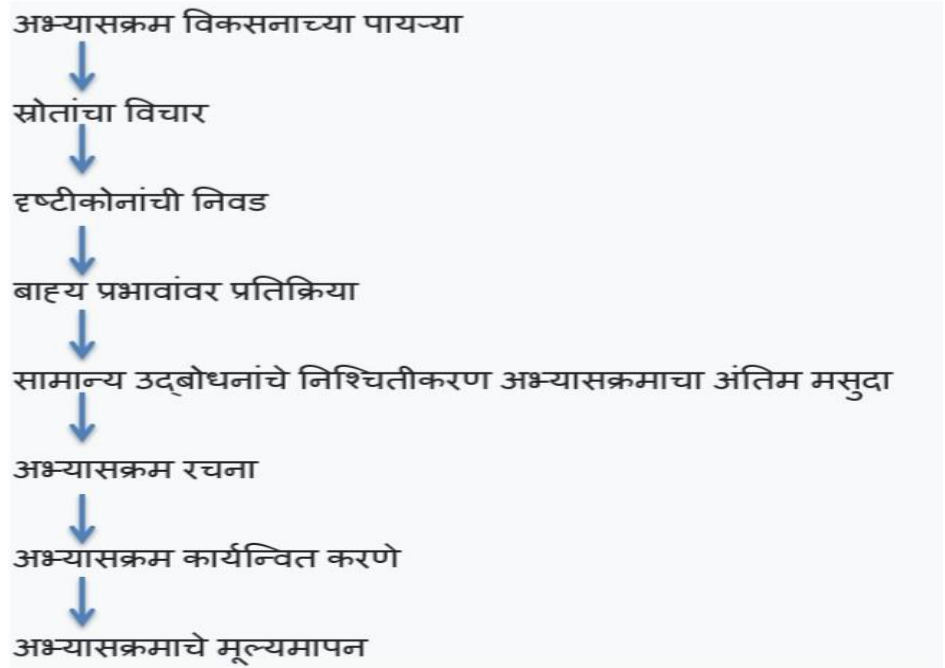
समाजाच्या गरजेनुसार अभ्यासक्रम बदलला किंवा समाजाच्या गरजेनुसार अनेक बदल केले गेले.

अभ्यासक्रम विकासाला व्यापक वाव आहे कारण त्यात शिक्षण आणि समाजातील सर्व भागधारकांचा समावेश होतो. भविष्यातील शिक्षण आणि जगाच्या प्रगतीतील बदलानुसार, सर्व इच्छित उद्दिष्टे आणि उद्दिष्टे साध्य करण्यात अभ्यासक्रम महत्वाची भूमिका बजावतो.

अभ्यासक्रम हा शब्द सामान्यतः एखाद्या विशिष्ट अभ्यासक्रमात किंवा कार्यक्रमात शिकलेल्या गोष्टींचा व्यापक अर्थाने संदर्भ देण्यासाठी वापरला जातो.

यात नियोजित आणि आनुषंगिक असे दोन्ही नियोजित आणि उद्दिष्ट शिक्षण आणि शिकणे समाविष्ट आहे. प्रथम, साधारणपणे दोन प्रकारचे अभ्यासक्रम मॉडेल असतात. उत्पादन मॉडेल आणि प्रक्रिया मॉडेल.

अभ्यासक्रम विकसनाच्या पायऱ्या या पुढील प्रमाणे सांगता येतील :

४.४ अभ्यासक्रम विकासाचे सिद्धांत

अभ्यासक्रम विकास सिद्धांत अभ्यासक्रमा च्या विकासाचा इतिहास जर आपण पाहिला तर गेल्या काही वर्षांत किंवा दशकात अभ्यासक्रमाच्या निर्मिती मध्ये झालेल्या अनेक बदलांचे आपण विद्यार्थी म्हणून साक्षीदार आहोत. अभ्यासक्रम विकास ही आवश्यकतांच्या संचानुसार अभ्यासाचा अभ्यासक्रम तयार करण्याची प्रक्रिया आहे.

अभ्यासक्रमाचा सिद्धांत आणि सराव देखील प्रभावी व्यावसायिक विकास, अभ्यासक्रमाचे सिद्धांत, प्रभावी अध्यापन आणि मूल्यमापन यांच्याशी एकत्रित करणे आवश्यक आहे जे त्यांच्या अनुप्रयोग आणि सरावांस सह हाताने विकसित केले जातात.

जॉन ड्यूर्येचा अभ्यासक्रम सिद्धांत असे प्रतिपादन करतो की, अभ्यासक्रमाने शेवटी असे विद्यार्थी तयार केले पाहिजे जे आधुनिक जगाशी प्रभावीपणे व्यवहार करू शकतील आणि म्हणून अभ्यासक्रम पूर्ण अमूर्त म्हणून सादर केला जाऊ नये. जॉन ड्यूर्येच्या मते, मूल जिथे राहते त्या जगाच्या सुव्यवस्थित अर्थाने अभ्यासक्रम तयार केला पाहिजे. हे साध्य करण्यासाठी जॉन ड्यूर्ये ने विषय आणि मुलाचे जीवन यांच्यातील संबंध जोडले आहेत. समवाय तत्वाचा वापर करून अभ्यासक्रम शिकवावा आणि कृतीवर भर व कृतीला केंद्रस्थानी मानून विद्यार्थी अध्ययनाचा विचार करून अध्यापन करावं आणि अभ्यासक्रम राबवावा असं सांगितले. जॉन ड्यूर्ये ने मुलांच्या वर्तनाला आकार देणाऱ्या सामाजिक, रचनात्मक, अभिव्यक्ती आणि कलात्मक भावना या चार प्रवृत्तींना खूप महत्त्व दिले आहे.

४.५ अभ्यासक्रम आणि ज्ञान रचना वाद

ज्ञान रचना वाद हा 'शिकण्याचा एक दृष्टीकोन आहे जो असे मानतो की लोक सक्रियपणे त्यांचे स्वतःचे ज्ञान तयार करतात किंवा तयार करतात आणि ते वास्तव शिकणाऱ्यांच्या अनुभवांवरून निश्चित केले जाते' (इलियट एटअल., 2000, पृ. 256). ज्ञान जन्मजात किंवा निष्क्रियपणे आत्मसात करण्याऐवजी तयार केले जाते. रचनावादी असा विश्वास ठेवत होते की मानवी शिक्षण तयार केले जाते, की शिकणारे पूर्वीच्या शिक्षणाच्या पायावर नवीन ज्ञान तयार करतात.

ब्रूक्स (1987) च्या मते, विविध प्रकारचे ज्ञान रचना वाद, जसे की मूलगामी, संज्ञानात्मक, स्थित, सामाजिक, सांस्कृतिक, सामाजिक-सांस्कृतिक आणि गंभीर, साहित्यात आढळतात. यातील सर्वात सामान्य म्हणजे संज्ञानात्मक, मूलगामी आणि सामाजिक रचना वाद. संज्ञानात्मक रचना वाद स्विस विकासात्मक मानसशास्त्रज्ञ जीन पायगेट यांच्या कार्यावर आधारित आहे. पायगेटच्या सिद्धांताचे दोन प्रमुख भाग आहेत: एक "वय आणि टप्पे" घटक जो वेगवेगळ्या वयो गटातील मुले काय समजू शकतात आणि काय समजू शकत नाहीत याचा अंदाज लावतात आणि विकासाचा सिद्धांत जो मुलांमध्ये संज्ञानात्मक क्षमता कशा विकसित होतात याचे वर्णन करतो.

सामाजिक ज्ञान रचना वाद वायगोत्स्कीच्या कल्पनांशी संबंधित आहे आणि सर्व ज्ञान सामाजिकरित्या तयार केले जाते आणि रचनावादाच्या सामाजिक केंद्रित गटात आहे या कल्पनेवर आधारित आहे. खरंतर, Piaget (1955) ज्ञान प्राप्त करण्याच्या प्रक्रियेचे परीक्षण करण्याचा प्रयत्न करतो. Glasersfeld (1995) ज्ञान आणि वास्तव (मूलभूत रचना वाद) यांच्यातील संबंध तपासतात आणि ज्ञानाच्या निर्मितीच्या प्रक्रियेत वैयक्तिक घटकांवर अधिक भर देतात. दुसरीकडे, Piaget (1955) आणि Glasersfeld (1995) दोघेही दैनंदिन जीवनातील वैयक्तिक अनुभवांद्वारे शिकण्याची प्रक्रिया स्पष्ट करतात आणि त्या अनुभवांमधून काय समजते. अशा प्रकारे रचनावादाच्या वैयक्तिक केंद्रीत गटात दोन प्रकार आहेत.

४.६ ज्ञान रचनावादी अभ्यासक्रम विकासाची संकल्पना

अभ्यासक्रम हा शिक्षणाचा केंद्र बिंदू आहे, शिक्षक आणि विद्यार्थी यांच्यातील अनुभवांची देवाण घेवाण. प्रणालीतील इतर सर्व गोष्टीयातून मिळायला हव्यात. विद्यार्थ्यांचे मूल्यमापन कसे केले जावे, शिक्षकांना कसे प्रशिक्षित केले जावे आणि विकसित केले जावे, कोणती पाठ्यपुस्तके आणि इतर शिक्षण सहाय्य सामग्री आवडली पाहिजे, शाळा आणि शैक्षणिक प्रणाली कशी व्यवस्थापित आणि व्यवस्थापित करावी, आणि प्रणाली कार्य करण्यासाठी आवश्यक संसाधनांचे वाटप.

जोनासेन (1991) च्या मते, विश्लेषण, रचना आणि मूल्यमापन हे अभ्यासक्रमाच्या विकासाचे तीन प्रमुख टप्पे आहेत.

ज्ञान रचनावादी अभ्यासक्रम ?

विद्यार्थ्यांला आधी पासूनच काय माहित आहे, ते कशामुळे गोंधळलेले आहेत, आणि शिक्षकांची शिकण्याची उद्दिष्टेयावर आधारित एक रचनात्मकपणे देणारा अभ्यासक्रम एक उदयोन्मुख अजेंडा सादर करतो. अशा प्रकारे, ज्ञान रचनावादी-भिमुख अभ्यासक्रमाचा महत्त्वाचा भाग म्हणजे अर्थाची वाटाघाटी. रचनावादी अभ्यासक्रमाला विद्यार्थ्यांच्या पूर्वज्ञाना भोवती तसेच समस्या सोडवण्याच्या हातां भोवती तयार करण्यासाठी प्रोत्साहित केले जाते.

४.७ अभ्यासक्रम आणि समीक्षात्मक सिद्धांत

समीक्षात्मक सिद्धांत असे मानतो की शिक्षक सामाजिक, राजकीय आणि सांस्कृतिक संबंधांच्या चौकटीत राहतात. हे फ्रेमवर्क विशिष्ट प्रमाणात विविधता प्रतिबिंबित करते; त्यामुळे शालेय अभ्यासक्रम विविधतेच्या आधारे तयार केला गेला पाहिजे.

समीक्षात्मक सिद्धांतानुसार खालील शालेय अभ्यासक्रमाचे मुख्य घटक आहेत (गौटेक, ट्रान्स. पाकसेरेष्ट, 1388, पृ. 481)

- औपचारिक अभ्यासक्रम- सामान्य कौशल्ये आणि नेहमीच्या विषयांचा समावेश असलेला
- छुपा अभ्यासक्रम- मूल्ये, दृश्ये आणि आचरणांचा समावेश असलेला.

औपचारिक अभ्यासक्रम, जो सध्याच्या घडामोडींचे रक्षण करतो, त्यात साहित्य, भूगोल आणि सामाजिक विज्ञान या सारख्या शालेय विषयांचा समावेश असतो. हे विद्यमान शक्ती संरचनेचे समर्थन करते आणि विद्यार्थ्यांना सामाजिक रचना असलेले ज्ञान प्रदान करते. छुपा अभ्यासक्रम सध्याच्या सामाजिक-आर्थिक परिस्थितीत टिकून राहण्यासाठी स्पर्धा, उपभोगतावाद आणि खाजगी मालकी यावर भर देतो. अभ्यासक्रमाच्या संकल्पनेवर टीकात्मक सिद्धांतकारांनी काय म्हटले आहे याचा पुढील भाग आढावा घेतो. फिलिपजॅक्सनने प्रथम "दहिडन करिक्युलम" हा शब्द त्यांच्या "लिव्हिंग इन द क्लासरूम"

(1986) या शीर्षकाच्या पुस्तकात वापरला कारण त्यांनी शिक्षणाची ओळख सामाजिक बनण्याची प्रक्रिया म्हणून केली (विकिपीडिया, 2007).

खालील घटक छुपा अभ्यासक्रम तयार करतात :

- शालेचे नियम आणि नियम
- वैयक्तिक परस्पर संवाद
- शिक्षक आणि विद्यार्थी संबंध
- शिकवण्याच्या पद्धती आणि छुपा अभ्यासक्रम संबंध.

छुपा अभ्यासक्रमात शिक्षक, पुस्तके, शैक्षणिक संसाधने आणि अगदी शाळा प्रशासन विद्यार्थ्यांना संदेश देतात. छुप्या अभ्यासक्रमात नियम आणि विषयांचा संच समाविष्ट आहे जे विद्यार्थ्यां मध्ये सामर्थ्य संबंध निर्माण करतात आणि त्यांना संस्थात्मक बनवतात (Apple, 1979).

अनौपचारिक शिक्षणाच्या संदर्भात मूल्ये आणि वर्तणुकीशी संबंधित नमुन्यांची गर्भित शिकवण म्हणून मॅकलरेन ने छुपा अभ्यासक्रम परिभाषित केला आहे. ते पुढे म्हणतात की छुपा अभ्यासक्रम विद्यार्थ्यांना विद्यमान शक्ती संबंध तसेच नैतिकवर्तनाच्या नावाखाली प्रबळ विचारधारा आणि नियम स्वीकारण्यास भाग पाडतो. टीकात्मक सिद्धांतकारांचा असा विश्वास आहे की छुपा अभ्यासक्रम अधिकाऱ्यांची सेवा करतो कारण तो शाळांना त्यांच्या खऱ्या कार्याची जाणीव न ठेवता शक्ती संरचनेची सेवा देतो.

आधुनिक शाळा हे सामाजिक प्रक्रियेचे घटक आहेत आणि त्यांची कामगिरी निश्चित सामाजिक-आर्थिक चौकटीत तपासली पाहिजे. त्यामुळे शालेय अभ्यासक्रम महासांस्कृतिक घटक म्हणून अभ्यासला गेला पाहिजे. आधुनिक सामाजिक संस्थेत अस्तित्वात असलेल्या सर्व सांस्कृतिक मूल्यांचा अभ्यासक्रमात समावेश करणे आवश्यक आहे.

समीक्षात्मक सिद्धांत असे मानतो की शालेय अभ्यासक्रम आणि समुदाय यांच्यातील संबंधांचे औपचारिक आणि छुपे अभ्यासक्रमां मध्ये फरक करण्यासाठी पुनरावलोकन करणे आवश्यक आहे, ज्यामुळे प्रबळ मूल्यप्रणालीची चांगली समज होते. शिक्षण पद्धती अर्थ, मूल्ये, सांस्कृतिक निकष आणि सामाजिक पद्धतींचे वेगवेगळे संच व्यक्त करतात (Giroux, 1979).

शिक्षण तज्ञांनी छुपे अभ्यासक्रमाच्या कार्याचा सामाजिक असमानतेचा एक घटक म्हणून विचार करणे आवश्यक आहे कारण बहुतेक प्रकरणांमध्ये औपचारिक अभ्यासक्रम हे त्याच्या पुष्टीकरण शिवाय दुसरे काहीच नसते.

गिरौक्स म्हणतात की छुपा अभ्यासक्रमाचा अभ्यास सामाजिक प्रक्रियांद्वारे केला जाऊ शकतो ज्या विद्यार्थ्यांच्या वर्गातील परस्परसंवादा मध्ये प्रतिबिंबित होतात (मॅकलारेन, 1998,). शालेय नियमांविरुद्ध विद्यार्थी विरोध करतात पण हे उघड बंड म्हणून घेतले जाऊ नये. शालेय अभ्यासक्रमाचे आकलन झालेले काही विद्यार्थी कोणत्याही प्रकारे प्रतिक्रिया न देण्याचा निर्णय घेतात; समीक्षात्मक सिद्धांतकारांचा असा विश्वास आहे की या विद्यार्थ्यांना निश्चित करणे आवश्यक आहे. छुपा अभ्यासक्रम हा नियम आणि लैंगिक मूल्यांशी सुसंगत

आहे, जे बहुसंख्य लोकांच्या स्वीकारार्ह मूल्ये बनवतात, जरी शैक्षणिक सेटिंग्ज मध्ये नेहमीच समानतेची हवा असते. शालेय अभ्यासक्रम पितृसत्ताक समाजाची मूल्ये पुन्हा निर्माण करतो.

समीक्षात्मक सिद्धांतकारांचा असा विश्वास आहे की शालेय अभ्यासक्रम हा वांशिक पार्श्वभूमी आणि सामाजिक उद्दिष्टे यासारख्या वैयक्तिक फरकांचा समावेश असलेला असावा. शालेय अभ्यासक्रमाच्या या नवीन पध्दतीने आधुनिक शाळांमधील शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांचे कार्य बदलून विद्यार्थ्यांना गंभीरपणे विचार करण्यास सक्षम केले आहे. शालेय अभ्यासक्रमात प्रतिबिंबित होणाऱ्या विद्यमान शैक्षणिक तत्त्वज्ञानाचा आढावा घेण्याची गरज आहे. हे बदल समाजाच्या सामाजिक उद्दिष्टांमध्ये आणि उद्दिष्टांमध्ये सर्वोत्तम दर्शविले जातील.

४.८ अभ्यासक्रम आणि उत्तरसंरचनात्मक सिद्धांत

उत्तर संरचनात्मक सिद्धांत (पोस्ट स्ट्रक्चर लिस्ट) सिद्धांत इतर गोष्टींबरोबरच विशिष्ट व्यक्ती आणि सामाजिक विविध क्षेत्रातील यांच्यातील संबंधांची तपासणी व मानवी संबंधाचे अभ्यास करण्यास परवानगी देतो. हे मानवी अनुभवाच्या संघटनेत भाषेच्या केंद्रस्थानावर पूर्णपणे लक्ष केंद्रित करते. पोस्ट स्ट्रक्चरल वाद मानवी अस्तित्वाच्या जटिलतेच्या विरुद्ध कार्य न करता उत्पादकतेला वाढवण्यावर प्रयत्न भर देते.

पोस्ट स्ट्रक्चर लिस्ट सिद्धांत खालील कारणांसाठी अभ्यासक्रमासाठी मौल्यवान आहे:

- उत्तर संरचनात्मक सिद्धांत सामाजिक गुंता गांभीर्याने घेतो आणि तो कमी आणि किरकोळ करण्यापेक्षा त्या सोबत काम करण्याचा प्रयत्न करतो; म्हणजेच ते सरावाला संबोधित करते.
- उत्तर संरचनात्मक सिद्धांत व्यक्ती आणि सामाजिक यांच्यातील विरोध नाकारते आणि त्यांच्यातील संबंध तपासण्याचे मार्ग आहेत.
- उत्तर संरचनात्मक सिद्धांत सामर्थ्य देते आणि स्पष्टपणे राजकीय दृष्ट्या माहितीपूर्ण संशोधन सराव करण्यास अनुमती देते.

उत्तर संरचनात्मक सिद्धांत जगाकडे पाहण्याचा एक महत्वपूर्ण मार्ग जो प्रोत्साहित करतो आणि, 'सत्य' आणि 'ज्ञान' म्हणून स्वीकारल्या जाणाऱ्या गोष्टींना आव्हान देतो.

उत्तर संरचनात्मक सिद्धांत व्यक्तीला नेहमी प्रश्न विचारतात की, तसेच काही स्वीकृत 'तथ्ये' आणि 'विश्वास' यात असणारा भेद सांगतात. उत्तर संरचनात्मक सिद्धांत सार्वभौमिक कायदे किंवा सत्य प्राप्त करण्याच्या शक्यते वर शंका घेतो, कारण असे कोणतेही जग नाही जे आपल्या स्वतःच्या व्याख्यांपासून स्वतंत्रपणे अस्तित्वात नाही यावर उत्तर संरचनात्मक सिद्धांत काम करते.

४.९ सारांश

या प्रकरणाची सुरुवात अभ्यासक्रम विकासाची संकल्पना समजून घेऊन आणि त्यातील सिद्धांतांसह झाली. शिक्षणातील अभ्यासक्रमात रचनावाद, समीक्षात्मक सिद्धांत आणि

उत्तरसंरचनात्मक सिद्धांत यांचाही विचार केला. सर्वांगीण दृष्टिकोनाने मानवी वर्तनात बदल घडवून आणण्यासाठी बांधील असलेल्या संपूर्ण शिक्षणाच्या उद्दिष्टांची उच्च उद्दिष्टे साध्य करायची असतील, तर अभ्यासक्रमाची रचना करताना आणि शिक्षणात अंमलबजावणी करताना या सर्व सिद्धांतांचा पुनर्विचार करावा लागेल.

४.१० स्वाध्याय

- अभ्यासक्रम म्हणजे काय?
- अभ्यासक्रम तयार करताना कोणकोणती तत्वे विचारात घ्याल ?
- अभ्यासक्रम विकसन म्हणजे काय ?
- ज्ञान रचनावाद म्हणजे काय ते सांगून त्याची अभ्यासक्रमातील गरज स्पष्ट करा.
- ज्ञान रचनावादी अभ्यासक्रम विकासाची संकल्पना स्पष्ट करा.
- अभ्यासक्रम विकसन आणि समीक्षणात्मक सिद्धांत स्पष्ट करा.
- अभ्यासक्रम विकसन आणि उत्तरसंरचनात्मक सिद्धांत स्पष्ट करा.

४.११ संदर्भसूची

- सी बिहारी पंडित, मोरेलता व युनूस पठाण (2009) : उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षक, पिंपळापुरे
- माळी एम. जी. शैक्षणिकप्रश्न, पुनर्रचना आणि राष्ट्रविकास, निलकंठ प्रकाशन, पुणे.
- पवार एम.डी. (2008) : भारतीय शिक्षण प्रणालीचा विकास, नित्य नूतन प्रकाशन, पुणे.
- Apple, M. (1979). Ideology and Curriculum, (2nd. Ed.). New York: Rout ledge & Kegan Paul foundation (chapter 2,4)
- Cardozo, M. (2009). Teachers in a Bolivian context to conflict : potential act ors for organist change? Globalization, societies and education.

अभ्यासक्रम आकृतिबंधाची प्रतिमाने

घटक रचना

- ५.० उदीष्टे
- ५.१ प्रस्तावना : अभ्यासक्रम आकृतिबंधाची संकल्पना
- ५.२ उद्दिष्टानुगामि प्रतिमान आणि प्रक्रिया प्रतिमाने
- ५.३ प्रतिमांनाच्या पायऱ्या
- ५.४ उद्दिष्टानुगामि प्रतिमान संरचना
- ५.५ प्रक्रिया प्रतिमान
- ५.६ टायलरचे प्रतिमान
- ५.७ टायलर प्रतिमानातील पायऱ्या
- ५.८ व्हीलरचे चक्रीय प्रतिमान
- ५.९ व्हीलर प्रतिमानाच्या टप्पे
- ५.१० केर चे प्रतिमान आणि पायऱ्या
- ५.११ सारांश
- ५.१२ स्वाध्याय
- ५.१३ संदर्भ

५.० उदीष्टे

या घटकाच्या अध्यायनानंतर विद्यार्थी

- अभ्यासक्रम आकृतिबंध विविध प्रतिमाने समजून घेण्यास सक्षम होईल.
- अभ्यासक्रम आकृतिबंधात प्रतिमानातील विविध पायऱ्या समजून घेण्यास सक्षम होईल.
- अभ्यासक्रम आकृतिबंध व विविध अभ्यासक्रमाच्या प्रतिमांनाचा संबंध समजण्यास मदत होईल.

५.१ प्रस्तावना : अभ्यासक्रम आकृतिबंधाची संकल्पना

अभ्यासक्रमाचा आकृतिबंध म्हणजे असा आराखडा की ज्याद्वारे अध्यानकर्त्याच्या एकूण अभ्यासक्रमावर दृष्टीक्षेप टाकला जाऊन त्या शिक्षणातील संपूर्ण घटकांचं अवलोकन होण्याच्या दृष्टीने प्रकाश टाकला जातो. अभ्यासक्रम आकृतिबंध तयार करणे हे अत्यंत जटिल प्रक्रिया आहे यामध्ये तज्ञ आपला संपूर्ण वेळ हा अभ्यासक्रम विकसन प्रक्रिया एका

विशिष्ट पद्धतीने सुरु राहण्यासाठी प्रयत्नशील असतात. या अभ्यासक्रम आकृतीबंध आराखड्याचा विकसन करत असताना त्यामध्ये अध्यापनात विविध कृती राबवणे, अभ्यासक्रम तयार करणे, त्यांची संरचना तपासणे, मूल्यमापन प्रक्रियेचा विचार करणे व शैक्षणिक ध्येय साध्य करण्याच्या दृष्टीने विविध बाबी राबविणे इत्यादींचा समावेश केला जातो.

अभ्यासक्रम प्रतिमाने ही अभ्यासक्रमाचे स्वरूप, संरचना, अभ्यासक्रम रचनेची तत्वे या सगळ्यांचा एकत्रित महत्त्वपूर्ण भाग असते. थोडक्यात अभ्यासक्रम विकासनाचा पाया हा अभ्यासक्रम प्रतिमाने असतात. अभ्यासक्रम प्रतिमाने ही राबविण्यात येणारा अभ्यासक्रम शैक्षणिक तत्त्वज्ञान त्या संबंधीचे अध्यापन तंत्र, अध्यापन पद्धती या सर्व बाबी निर्धारित करते.

मुळात जो पर्यंत अभ्यासक्रम आकृति बंध आपण तयार करण्याच्या प्रक्रियेला समजून घेणार नाही तो पर्यंत अभ्यासक्रम प्रतिमाने आपल्याला समजणार नाही. त्यामुळे अध्ययन करताना शाळां मध्ये राबविण्यात येणाऱ्या प्रतिमांनाचा विचार करता ही संपूर्ण प्रतिमाने समजून घेणे हे महत्त्वपूर्ण ठरते. काही शिक्षक अध्यापन प्रतिमाने स्वतः तयार करत असतात आणि प्रयोगशील भूमिकेतून राबवतही असतात. या घटकांमध्ये आपण विविध अभ्यास प्रतिमाने समजून घेऊन ती प्रभावीपणे कशी राबवता येतील याचाही आपण विचार करणार आहोत.

शिक्षक म्हणून शाळेत राबविण्यात येणारा अभ्यासक्रम आकृति बंध याचे महत्त्व या घटकातून आपणास अभ्यासणार आहोत.

या घटकास खालील अभ्यासक्रम आकृति बंध प्रतिमांनाचा विचार करण्यात आला आहे :

१. उद्दिष्टनुगामी प्रतिमान आणि प्रक्रिया प्रतिमान
२. टायलर प्रतिमान
३. व्हीलरचे प्रतिमान आणि करचे प्रतिमान

५.२ उद्दिष्टनुगामी प्रतिमान आणि प्रक्रिया प्रतिमान

उद्दिष्टनुगामी प्रतिमान ह्या प्रतिमानामध्ये शिक्षणाचा आणि अभ्यासक्रमाच्या उद्दिष्टाला साध्य करण्यासाठी असणारा अभ्यासक्रम यावर प्रकाश टाकला जातो. या प्रतिमानात उद्दिष्ट साध्य करणे हेच मुख्य असते. उद्दिष्ट साध्य करण्याच्या दृष्टीने उद्दिष्टान भिमुख आशय तयार करून तो राबविला जातो. अध्ययन निष्पत्तीमध्ये अध्ययनासाठी प्रमाण ध्येय उद्दिष्ट निश्चित करण्यात आले आहे, ते साध्य करण्याच्या दृष्टीने त्याचे मापन करण्याच्या दृष्टीने या उद्दिष्टनुगामी प्रतिमानाचा वापर अभ्यासक्रम राबवितांना अध्यापनात केला जातो. उद्दिष्टनुगामी प्रतिमान राबवितांना अभ्यासक्रमाच्या आकृतिबंधात आशयाचे संरचनाही विशिष्ट उद्दिष्ट समोर ठेवून करण्यात आलेली असते.

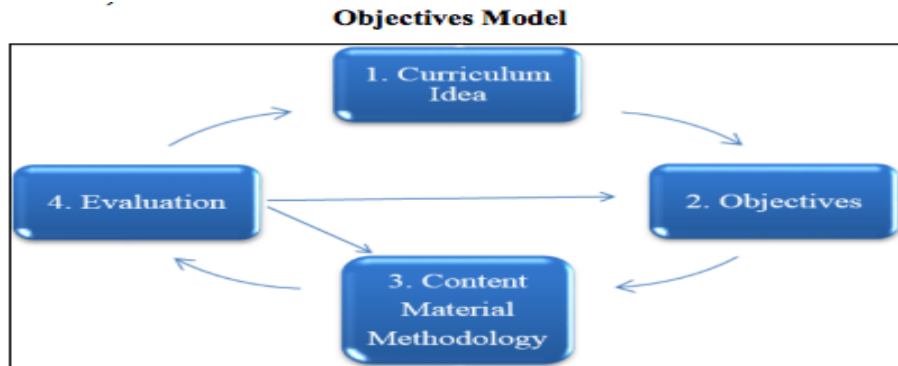
५.३ प्रतिमांनाच्या पायऱ्या

या उद्दिष्टानुगामी प्रतिमानात खालील चार पायऱ्यांचा विचार प्रामुख्याने केला जातो :

१. उद्दिष्टांचा विचार करून ते साध्य होण्याच्या दृष्टीने विश्लेषण व अवलोकन करणे.
२. ठरविण्यात आलेली उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी उद्दिष्ट आणि अभ्यासक्रम तयार करणे.
३. अभ्यासक्रम उद्दिष्टे, ध्येय साध्य होतात की नाही याच्या परिष्कृत पुनर्तपासणी करण्याची क्षमता तपासणे.
४. उद्दिष्टांची चौकट समोर ठेवून ती साध्य करण्याच्या दृष्टीने वैचारिक माध्यमातून शिक्षकांशी संवाद साधणे. (गटावा, १९९० :३०)

५.४ उद्दिष्टानुगामी प्रतिमान संरचना

१. अभ्यासक्रम कल्पना
२. उद्दिष्टे
३. आशय अध्यापन साहित्य
४. मूल्यमापन

Adapted from Gatawa, B. S. M. (1990: 28). The Politics of the School Curriculum: An Introduction. Harare: Jongwe Press.

अभ्यासक्रम कल्पना

अध्यापनाचे अंतिम ध्येय/उद्दिष्टसाध्य करण्याच्या दृष्टीने जे अभ्यासक्रम, विविधतंत्रे, अध्यापनपद्धती, अनुदेशनप्रणाली या सर्वांचा विचार अभ्यासक्रम कल्पना यामध्ये होतो. उद्दिष्टानुगामी प्रतिमानं यामध्ये अभ्यासक्रम कल्पना ही पहिली पायरी आहे, ज्यात उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी विशेष नियोजन करण्यावर भर दिला जातो.

उद्दिष्टनुगामी प्रतिमानाचा मुख्य भाग ही अध्यापन अध्ययनाची प्रक्रियेसाठी चे उद्दिष्ट आहेत. यामध्ये ठरविलेले उद्दिष्ट साध्य करणे हे अंतिम उद्दिष्ट असते.

आशय अध्यापन साहित्य

अध्ययन अध्यापन प्रक्रिया ही अभ्यासक्रम प्रतिमाने राबवितांना केंद्रस्थानी असते. उद्दिष्टनुगामी प्रतिमान यामध्ये अभ्यासक्रम प्रतिमाना मध्ये असे अध्यापन साहित्य हे उद्दिष्टनुरूप असावे हे अपेक्षित असते. यामध्ये आशय अध्यापन पद्धती आणि उद्दिष्टनुगामी अभ्यासक्रम प्रतिमान यांची एकसंध बांधणी अध्ययन उद्दिष्ट साध्य करण्यास सहाय्यभूत ठरते.

मूल्यमापन

उद्दिष्ट साध्य झाले आहे की नाही हे उद्दिष्टनुगामी प्रतिमानाच्या प्रत्येक स्तरावर, पायरीवर तपासून पाहणे अत्यंत महत्त्वपूर्ण ठरते. मूल्यमापनाच्या या पायरीमध्ये आशय, सामग्री, अध्यापन पद्धती, अभ्यासक्रम आकृति बंध या सर्वांची उपयुक्तता तपासली जाते.

थोडक्यात उद्दिष्टनुगामी प्रतिमान हे अभ्यासक्रम उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी उपयुक्त असलेले प्रगत प्रतिमान मानले जाते.

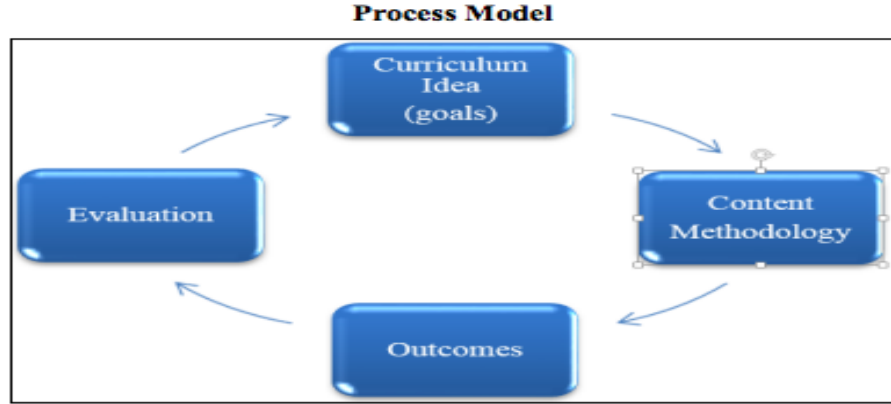
५.५ प्रक्रिया प्रतिमान

प्रक्रिया प्रतिमान हे अध्ययन प्रक्रिया अथवा कृतीशी संबंधित असते. ज्ञान जेव्हा प्रत्यक्ष कृतिशील स्वरूपात व्यक्त होते, त्या अध्ययन प्रक्रियेत अध्ययन प्रक्रिया कशा प्रकारे होत जाते या सर्वबाबींचा मुक्त विचार या प्रक्रिया प्रतिमानाच्या साहाय्याने केला जातो. विद्यार्थ्यांच्या उपयोजनात्मक, कौशल्यात्मक प्रक्रियांचा मुख्यतः यात विचार करून अध्ययनासाठी प्रवृत्त केले जाते. हे प्रतिमान भविष्यातील शिक्षणावर परिणाम करेल इतके प्रभावी ठरते.

प्रक्रिया प्रतिमान खालील बाबींचा विचार करते :-

१. आशयाला स्वतःची ओळख, अर्थमूल्य असते त्यामुळे प्रक्रिया प्रतिमान त्या आशय मुल्याला महत्त्व देते.
२. संकल्पना आणि निकषयाबाबी अभ्यासक्रमाचे मूल्यांकन करण्यासाठी पुरेशा नसतात म्हणून अध्ययन सामग्री मध्ये अध्ययन अध्यापन प्रक्रिया महत्त्वपूर्ण असते.
३. प्रक्रिया प्रतिमान हे अध्ययन सामग्री, अध्ययन आशय उद्दिष्टांचे भाषांतर करण्यास नाकारते कारण त्यामुळे ज्ञानाची संकल्पना आणि ज्ञानाचे विकृती करण होण्याची संभाव्यता असते असे या प्रतिमानाचे स्वरूप आहे.
४. अध्ययन कृतींना स्वतःचे उद्दिष्ट असते त्याचे स्वतःचे मूल्य देखील असते त्यामुळे अध्ययन कृतीमापनक्षम असल्यामुळे अध्ययन कृती व प्रक्रिया समजून घेणे महत्त्वाचे ठरते.

थोडक्यात आशय आणि पद्धती दोन्ही बाबी एकत्रितपणे ठरवलेला अभ्यासक्रम उद्दिष्टांची साध्यता होण्यासाठी गरजेच्या असतात. यातून ध्येय उद्दिष्टांची परीपूर्तता होत आहे की नाही याची पडताळणी शेवटच्या प्रक्रिया प्रतिमांनाच्या टप्प्यात मूल्यमापनातून होते .

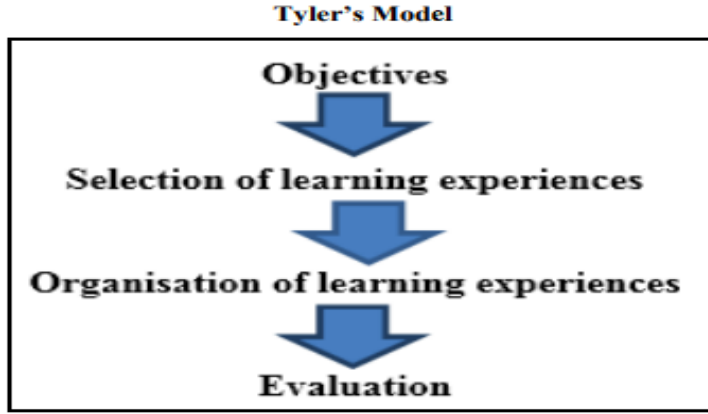
प्रक्रिया प्रतिमांना मध्ये एकूण प्रतिमांनाच्या संरचनेचा विचार केल्यास आशय ठरविणे, त्या आशयाचे पुनरावलोकन करून गरज भासल्यास आशयाचे पुनरावलोकन करून त्याप्रमाणे अभ्यासक्रम आराखडा तयार करणे, अभ्यासक्रमाचा आकृती बंध तयार करणे, अपेक्षित असते. मूल्यमापनातून अभ्यासक्रमातील उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी राबविलेल्या आशय व पद्धती यासंदर्भात मुख्यत्वे भर देऊन संपूर्ण प्रक्रियेचा अभ्यास केला जातो. प्रक्रिया प्रतिमांनात मूल्यमापन संपूर्णतः प्रक्रिया सामग्री आशय व मुख्यत्वे पद्धतीवर अवलंबून असते हे सिद्ध होते. प्रक्रियेचा प्रतिमाना मध्ये आशय आणि पद्धती या दोन बाबींना समोर ठेवून एकूण अध्ययन अध्यापन प्रक्रिया कशी घडून येते व कशी घडून आली पाहिजे याचा विचार केला जातो.

५.६ टायलरचे प्रतिमान

१९४०च्या दशकात राल्फटायलरने विकसित केलेले टायलर प्रतिमान, वैज्ञानिक दृष्टिकोनातील अभ्यासक्रम विकासाचा उत्कृष्ट नमुना आहे.

टायलरने आपल्या विद्यार्थ्यांना अभ्यासक्रम तयार करण्याच्या तत्वांची कल्पना देण्यासाठी अभ्यासक्रमाची मूलभूत तत्वे आणि सूचना या पुस्तकात आपल्या कल्पना लिहून ठेवल्या. टायलरच्या प्रतिमानाचे हे विशेष म्हणजे ते सर्वप्रथम प्रतिमान होय. या प्रतिमांनात फक्त चार पायऱ्या असून ते सरळ रेषेत असलेले अत्यंत साधे प्रतिमान म्हणून आजही टायलरचे प्रतिमान हे महत्वपूर्ण आहे.

१. शाळेचे उद्देश निश्चित करा
२. उद्देशाशी संबंधित शैक्षणिक अनुभव ओळखा
३. अनुभूती /अनुभव आयोजित करा
४. उद्देशांचे मूल्यांकन करा

(Adapted from Urevbu, A. O. (1985: 20). Curriculum Studies.)

१. **उद्दिष्टे** : पहिली पायरी म्हणजे शाळेची किंवा वर्गाची उद्दिष्टे निश्चित करणे.
२. **अध्ययनाच्या अनुभवांची निवड** : दुसरी पायरी म्हणजे अध्ययनाचे अनुभव विकसित करणे जे विद्यार्थ्यांना पहिली पायरी गाठण्यास मदत करते.
३. **शिक्षण अनुभवांचे संघटन** : शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांसाठी अनुभवांचा तार्किक क्रम निश्चित करणे आवश्यक आहे.
४. **मूल्यमापन** : शिक्षक विद्यार्थ्यांच्या क्षमतेचे मूल्यांकन करतात, विद्यार्थ्यांनी पाठाचे निर्धारित उद्दिष्ट साध्य केले आहे कि नाही याचे मूल्यमापन हा पुरावा आहे.

टायलर प्रतिमान हे रेखीय स्वरूपाचे प्रतिमान आहे, जे उद्दिष्टांपासून सुरु होऊन मूल्यमापनासह समाप्त होते. या प्रतिमानामध्ये, मूल्यमापन हे महत्वपूर्ण असते.

टायलर प्रतिमानाला आजही अभ्यासक्रम विकासाचे सर्वात मजबूत आणि उपयुक्त प्रतिमान मानले आहे. टायलर प्रतिमान ह्यात मूल्यमापन ही एक अशी प्रक्रिया आहे ज्याद्वारे एखादी व्यक्ती सुरुवातीच्या अपेक्षेची व परिणामांशी जुळते सरळ जोडली जाते. थोडक्यात टायलरच्या प्रतिमाना अध्ययनाची उध्दीष्टे हा महत्वाचा घटक असतो. या प्रतिमाना मध्ये उद्दिष्टाच्या संदर्भात विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीचे मापन करणे हा हेतू असतो. या प्रतिमानात फक्त प्रक्रियेला मर्यादा म्हणून पाहता येईल. या प्रतिमानामुळे विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीचे मापन सुलभ करता येते.

५.८ व्हीलरचे चक्रीय प्रतिमान

अभ्यासक्रम आकृतिबंधासाठी व्हीलरचे मॉडेल टायलरच्या मॉडेलवर सुधारणा आहे. रेखीय प्रतिमान ऐवजी, व्हीलरने चक्रीय मॉडेल विकसित केले. व्हीलरच्या प्रतिमानमधील मूल्यमापन शेवट नाही. मूल्यमापनातील निष्कर्ष, हे उद्दिष्टे आणि उद्दिष्टांमध्ये दिलेले प्रत्याभरण हे प्रतिमानातील इतर टप्प्यांवर प्रभाव टाकतात.

अभ्यासक्रम विकासाचे चक्रीय प्रतिमान हे सूचित करते की अभ्यासक्रम विकसन हि एक सतत चक्राकार चालणारी प्रक्रिया आहे. या प्रतिमाना नुसार, अभ्यासक्रम विकास, अभ्यासक्रम विकसन हा शिक्षण क्षेत्रातील बदलांना प्रतिसाद देणारा असला पाहिजे आणि बदलत्या उद्दिष्टे आणि उद्दिष्टांच्या गरजेनुसार त्या मध्ये योग्य ते बदल केले पाहिजेत.

Wheeler's Model

Wheeler's Model Adapted from Urevbu, A. O. (1985: 22). Curriculum Studies.

५.९ व्हीलर प्रतिमानाच्या टप्पे

या प्रतिमानामध्ये पाच परस्पर जोडलेले टप्पे आहेत:

- उद्दिष्टे, ध्येय
- अध्ययन अनुभवांची निवड
- सामग्रीची / आशयाची निवड
- अध्ययन अनुभव आणि सामग्रीचे संघटन आणि एकत्रीकरण
- मूल्यमापन

चक्रीय प्रतिमानात एकदा अध्ययन चक्र सुरु झाले कि पहिल्या टप्प्यावर पुन्हा ते सुरु होते आणि लादण्यात आलेले किंवा नैसर्गिकरित्या घडलेल्या कोणत्याही बदलांना तोंड देत अभ्यासक्रमात सतत सुधारणा करण्यासाठी पुढे जाते ते चक्रीय प्रतिमानाच्या पुढच्या टप्प्यावर जात राहते.

व्हीलरच्या मते अध्यापनाचे उद्दिष्टे साध्य करणाऱ्या शिक्षणाच्या अंतिम उत्पादनाचा संदर्भ देणारी वर्तणूक म्हणून उद्दिष्टांची चर्चा केली पाहिजे. व्हीलर मॉडेलचा हेतू आहे की अभ्यासक्रम नियोजनामध्ये सामान्यते विशिष्ट उद्दिष्टे तयार केली जातात. याचा परिणाम सक्षम आणि असक्षम अशा दोन्ही स्तरांवर उद्दिष्टे तयार करताना विचारात घेतला पाहिजे.

५.१० केर चे प्रतिमान आणि पायऱ्या

केर चे अभ्यासक्रम प्रतिमान हे केरच्या कल्पनांनुसार अध्ययन उद्दिष्टे हे अनुभव आणि ज्ञान यांच्यापासून वेगळे केले जातात, हस्तांतरित करण्यासाठी निवडले जातात. केरच्या मॉडेल मध्ये, एकूण तीन उद्दिष्टे मांडली आहेत, बोधात्मक, भावात्मक आणि क्रियात्मक, अशा तीन गटांमध्ये विभागली जातात. केर जोर देतात की ते संघटित, समाकलित, अनुक्रमित आणि मजबूत केले पाहिजे.

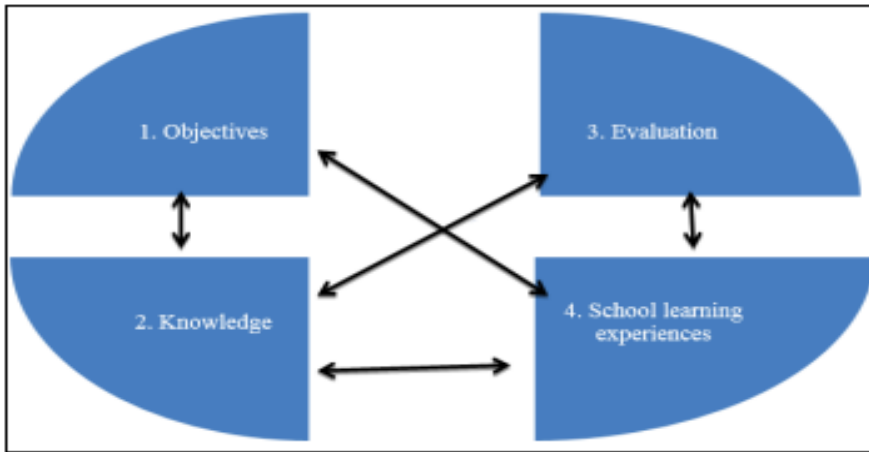
केरच्या प्रतिमानामधील मूल्यमापन हे अभ्यासक्रमाच्या कार्यक्षमतेच्या दृष्टीने माहितीचे संकलन मानले जाते. ग्रेट ब्रिटन आणि अमेरिकेत 1960 आणि 1970 च्या दशकात अभ्यासक्रम मॉडेलिंग मध्ये जे. केरच्या कल्पनांचा दबदबा होता हे लक्षात घेणे महत्त्वाचे आहे.

ब्रिटीश शिक्षणतज्ञ E. C. Wrag (१९९७) शालेय अभ्यासक्रमाला शैक्षणिक कार्यक्रमाच्या पलीकडे परिभाषित उद्दिष्टे, सामग्री, तंत्रे आणि त्याच्या अंमलबजावणीच्या पद्धती सहपरिभाषित करण्यासाठी पुढे जातात.

केरच्या मॉडेलमधील बहुतेक वैशिष्ट्ये व्हीलर आणि टायलरच्या मॉडेलसशी मिळती जुळती आहेत. तथापि, केरनेडोमेनची चार भागात विभागणी केली (Urevbu, 1985: 23):

- उद्दिष्टे,
- ज्ञान,
- शालेय शिक्षण अनुभव.
- मूल्यमापन

अभ्यासक्रम आराखडाच्या संदर्भात केरच्या प्रतिमानाची सरलीकृत आवृत्ती खाली दर्शविली आहे.

हे प्रतिमान पुढे सूचित करते की ज्ञान हे खालील बाबीशी संबंधित असावे (Urevbu, 1985):

- आयोजित, संघटित
- एकात्मिक
- क्रमबद्ध
- प्रबलित

५.११ सारांश

अभ्यासक्रम आकृति बंधाच्या एकूण सर्व अभ्यासलेल्या प्रतिमानावरून असे दिसून येते की अभ्यासक्रम आकृति बंध टप्प्याटप्प्याने आयोजित आणि नियोजित चालणारी प्रक्रिया आहे. चर्चा केलेली काही प्रतिमाने अभ्यासक्रम उद्दिष्टांपेक्षा अध्यापन अध्ययन प्रक्रिया अधिक महत्त्वाची मानतात. तर काही प्रतिमाने उद्दिष्टे अभ्यासक्रम आकृतिबंधाचे सर्वात महत्त्वाचे वैशिष्ट्य मानतात.

साधारणपणे, सर्व प्रतिमाने अभ्यासक्रमावर परिणाम करणाऱ्या विविधघटकांचा विचार करण्याच्या महत्त्वावर भर देतात. आता तुम्ही अभ्यासक्रम आकृति बंध प्रकार, अभ्यासक्रमाच्या प्रतिमांवर परिणाम करणारे घटक आणि अभ्यासक्रम आकृति बंध, आराखडा तयार करण्यासाठी वापरल्या जाणाऱ्या प्रतिमानाबद्दल वाचले आहे, पुढील घटकात अभ्यासक्रम प्रतिमानातील इतर प्रक्रियेत सामील असलेल्या महत्त्वपूर्णबाबीची चर्चा करूया.

५.१२ स्वाध्याय

१. अभ्यासक्रम रचना संकल्पना स्पष्ट करा?
२. उद्दिष्टनुगामी प्रतिमान आणि प्रक्रिया प्रतिमान स्पष्ट करा.
३. उद्दिष्टनुगामी प्रतिमान आणि अभ्यासक्रम आकृति बंध प्रक्रिया प्रतिमां मध्ये काय फरक आहे ?
४. टायलरच्या अभ्यासक्रमाच्या रचनेचे मॉडेल स्पष्ट करा.
५. व्हीलर्स आणि केरचे अभ्यासक्रम डिझाइनचे मॉडेल स्पष्ट करा. दोन्ही मॉडेलच्या सर्व पायऱ्या स्पष्ट करा.

५.१३ संदर्भ

1. <http://en.wikipedia.org/wiki/Curriculum>, 10 Mar, 2015.
2. http://www.tki.org.nz/r/health/curric_devt/lit_review/pe/lit_rev_pe7_e.php, 10 Mar, 2015.
3. Rakesh Gupta, Akhilesh Sharma, Santosh Sharma, Professional Preparation and Curriculum Design in Physical Education & Sports sciences, Friends Publications (India), New Delhi, P. 11

अभ्यासक्रम विकासातील वर्तमान प्रवाह

प्रकरणाची रचना

- ६.० उद्दिष्टे
- ६.१ परिचय
- ६.२ विषय विवेचन
- ६.३ स्वायत्तता आणि अभ्यासक्रम विकास
- ६.४ समावेशनासाठी अभ्यासक्रम- गरज, महत्त्व आणि आव्हाने
- ६.५ ई-लर्निंग आणि अभ्यासक्रम विकास
- ६.६ स्वाध्याय
- ६.७ संदर्भ

६.० उद्दिष्टे

या घटकाच्या अभ्यासानंतर

- स्वायत्तता आणि अभ्यासक्रम विकासाची गरज समजून घ्याल
- समावेशनासाठी अभ्यासक्रमाची गरज, महत्त्व आणि आव्हाने स्पष्ट होतील.
- ई-शिक्षण आणि अभ्यासक्रम विकास समजून घ्याल.

६.१ प्रास्ताविक

स्वातंत्र्यानंतर शैक्षणिक व्यवस्थेत आमूलाग्र बदल झाले आहेत. अलीकडच्या काळात शिक्षणामध्ये गुणवत्ता कमी आहे आणि म्हणूनच शैक्षणिक संस्थांमधील कामगिरीचे मूल्यमापन करण्यासाठी मुख्य कामगिरी निर्देशक सादर केले आहेत. ग्रेड अधिक अर्थपूर्ण बनले आहेत आणि स्पष्टपणे परिभाषित केलेल्या शिकण्याच्या उद्दिष्टांच्या आधारावर विद्यार्थ्यांच्या प्रवीणतेचे मोजमाप केले पाहिजे असा विश्वास. पूर्वीच्या काळात, शिक्षणात शिकणाऱ्यांच्या गरजांवर लक्ष केंद्रित केले जात नव्हते आणि त्यांच्या शिक्षणाच्या नंतरच्या वयात विषयांची निवड दिली जात असे. शिक्षक अभ्यासक्रमाची रचना करताना आता विद्यार्थ्यांच्या गरजा, त्यांची आवड पाहतात आणि एकत्रीकरणाचा मार्गही मोकळा करतात. अध्यापन शिकण्याच्या प्रक्रियेत तंत्रज्ञान आणि त्याचा वापर महत्त्वाचा ठरला. यामुळे शिक्षकांना त्यांच्या क्षमतेवर आधारित त्यांच्या विद्यार्थ्यांसाठी वैयक्तिक धडे तयार करणे सोपे झाले.

सर्वसमावेशक शिक्षण (IE) हा अपंग मुलांना शिक्षित करण्याच्या दिशेने एक नवीन दृष्टीकोन आहे आणि एकाच छतातील सामान्य लोकांप्रमाणे शिकण्यात अडचणी हे सर्व विद्यार्थ्यांना एका वर्गात आणि समुदायात एकत्र आणते, कोणत्याही क्षेत्रातील त्यांची ताकद किंवा

कमकुवतपणा विचारात न घेता, आणि सर्व विद्यार्थ्यांची क्षमता वाढवण्याचा प्रयत्न करते. सर्वसमावेशक आणि सहिष्णु समाजाला चालना देण्याचा हा सर्वात प्रभावी मार्ग आहे.

समावेशक शिक्षण (Inclusive Education) : व्याख्या "Inclusive education can be defined as the process of increasing the participation of students in the cultures , curricula and communities through local schools" समावेशक शिक्षण म्हणजे स्थानिक शाळांच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांचा विविध संस्कृती, निरनिराळे अभ्यासक्रम आणि समुदायजीवन यातील सहभाग वाढविण्याची प्रक्रिया होय. समावेशक शाळेत शारीरिक व मानसिकदृष्ट्या आव्हानात्मक मुले, आर्थिक किंवा सामाजिकदृष्ट्य वंचित तसेच कोणत्याही जातीजमातीची मुले व मुली या सर्वांचा समावेश होतो .

समावेशक शिक्षण अशा तात्विक भूमिकेवर आधारित आहे की सक्षम व अक्षम अशा दोन्ही प्रकारच्या बालकांना त्यांच्या वयानुरूप योग्य वर्गात एकत्र शिकण्याचा अधिकार आहे. सामान्य शाळेतील शिक्षण सर्वांनाच लाभदायक ठरते .

६.२ विषय विवेचन

स्वायत्तता ही शिक्षण धोरण आणि व्यवहारात व्यापकपणे वापरली जाणारी संकल्पना आहे. संकल्पनेची व्युत्पत्ती ग्रीक स्वायत्तता 'स्वतःचे कायदे असण्यापासून' प्राप्त झाली आहे. स्वायत्ततेची संकल्पना व्यक्ती किंवा गटांची क्षमता आणि स्वराज्य आणि शासन करण्याची क्षमतेशी संबंधित आहे.

स्वायत्तता हि संकल्पना शैक्षणिक व्यवहारात लागू केल्यावर, भिन्नता आणि जटिल संकल्पनेचा अर्थ विविध गोष्टी असू शकतो. शालेय स्वायत्तता अधिक क्लिष्ट असू शकते कारण शाळेतील सर्व लोक विविध भूमिकांमध्ये कार्य करतात आणि म्हणूनच स्वायत्तता कोणाकडे आहे - मुख्याध्यापक, शिक्षक किंवा विद्यार्थी हे मोजणे कठीण आहे. स्वायत्तता नेहमीच बंधने आणते आणि स्वायत्तता ज्या मार्गांनी मर्यादित असते तसेच त्याचा आनंद घेते यावर लक्ष केंद्रित करते.

सर्वसमावेशक शिक्षणाची व्याख्या शिकण्याच्या वातावरणातील अडथळे कमी करून सर्व विद्यार्थ्यांच्या विविध गरजा पूर्ण करण्याची प्रक्रिया म्हणून केली जाते. सर्वसमावेशक शिक्षण ही एक प्रक्रिया आहे ज्याचा अर्थ मुलाच्या स्थानिक शाळेतील वयोगटातील वर्गात उपस्थित राहणे, सर्व विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहोचण्यासाठी वैयक्तिकरित्या तयार केलेल्या शिक्षण प्रणालीची क्षमता मजबूत करणे.

६.३ स्वायत्तता आणि अभ्यासक्रम विकास

स्वायत्तता ही व्यक्तीला जे करायचे आहे ते करण्याचे स्वातंत्र्य देते. त्यामुळे जबाबदाऱ्याही येतात. कोणत्याही शैक्षणिक संस्थेला स्वायत्तता दिली जाते तेव्हा त्या संस्थेवर अनेक जबाबदाऱ्या टाकल्या जातात. वेगवेगळ्या स्वायत्ततेमध्ये अभ्यासक्रमाची रचना समाविष्ट असते. जेव्हा अशी स्वायत्तता दिली जाते, तेव्हा अभ्यासक्रम रचनाकारांना अशा प्रकारे

अभ्यासक्रम तयार करण्याचे स्वातंत्र्य दिले जाते की शिकणाऱ्यांच्या गरजा लक्षात ठेवल्या जातात. संस्थेचे तत्त्वज्ञान अभ्यासक्रमातही मिसळलेले आहे.

विद्यार्थ्यांच्या विविध गरजा आणि आवडी जास्तीत जास्त शोधल्या जातात. अभ्यासक्रमाची रचना करताना दिव्यांग विद्यार्थी आणि दिव्यांग विद्यार्थ्यांची वेगवेगळी काळजी घेतली जाते. स्वायत्ततेत लवचिकता असते आणि जेव्हा स्वायत्त शैक्षणिक संस्थेत अभ्यासक्रम तयार केला जातो तेव्हा विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास सर्वोपरि होण्याचा प्रयत्न असतो. अपंग मुलांसाठी शिकण्याच्या परिणामांमध्ये लवचिकता असू शकते. स्वायत्तता उच्च दर्जाच्या शिक्षणाची मागणी करते. अनेक शैक्षणिक संस्था स्वायत्त होऊ पाहत आहेत.

६.४ समावेशासाठी अभ्यासक्रम - गरज, महत्त्व आणि आव्हाने

सर्वसमावेशक शिक्षण व्याख्या : सर्वसमावेशक शिक्षण ही अशी एक संकल्पना आहे की, ज्यात सर्व अध्ययनकर्त्यांच्या वैविध्यपूर्ण गरजा, अध्ययन संस्कृती व समुदायामध्ये सहभाग वाढून पूर्ण केल्या जातात आणि त्यांचे शिक्षण प्रक्रियेतील आणि शिक्षणापासूनचे वंचिततत्व कमी केले जाते. - युनेस्को

सर्वसमावेशक शिक्षण म्हणजे सर्व विद्यार्थ्यांचे शिक्षण, जिथे सर्व विद्यार्थी शिकण्याच्या प्रक्रियेत समान सहभागी असतात. सर्वसमावेशक शिक्षण ही काळाची गरज आहे. त्यामुळे अभ्यासक्रम वेगळ्या सक्षम लोकांपर्यंत पोहोचला पाहिजे आणि अभ्यासक्रम हा सर्वोत्तम मार्ग आहे. अभ्यासक्रम रचनाकारांनी हे लक्षात घेतले पाहिजे की जर आपण संविधानानुसार सर्वांसाठी रंग, जात, अपंगत्व आणि पंथ यांचा विचार न करता शिक्षणाचा अधिकार प्रदान करत असू, तर अभ्यासक्रम सर्व विद्यार्थ्यांना उपयोगी पडेल असा तयार केला पाहिजे. शिक्षक आणि विशेष गरजा असलेल्या मुलांच्या सर्वसमावेशक शिक्षणासाठी अभ्यासक्रमात सुधारणा आणि बदल करण्याची नितांत गरज आहे. हे सर्व विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहोचण्याचा प्रयत्न करते, शाळांमधील संस्कृती, धोरणे आणि पद्धती यांची पुनर्रचना करते जेणेकरून ते वेगवेगळ्या प्रदेशातील विद्यार्थ्यांना विचारात घेऊ शकतील.

सर्वसमावेशक शिक्षण समाजाला प्रोत्साहन देण्यासाठी हा सर्वात प्रभावी मार्ग आहे. सर्वसमावेशक शिक्षण हे शिकणाऱ्यांमधील कोणत्याही अपंगत्वाची पर्वा न करता आणि समाजात समानता राखण्यासाठी शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण करण्याचे धोरण आहे. विशेष गरजा असलेल्या मुलांना कोणत्याही प्रकारे वेगळे न ठेवता सर्वसमावेशक व्यासपीठावर समाविष्ट केले जाऊ शकते यावर ते भर देते. पृथक्करणाचा पर्याय टाळून आणि त्यांना विशेष शाळांच्या हद्दीत मर्यादित करून सर्वसमावेशक शिक्षणाचे तज्ञ विशेष गरजा असलेल्या मुलांचा सामान्य शाळांमध्ये समावेश करण्याचे समर्थन करत आहेत.

सर्वसमावेशक शिक्षणाची गरज

सर्वसमावेशक शिक्षण हे शैक्षणिक सीमांत महत्त्वाची भूमिका बजावते. सर्वसमावेशक शिक्षण हे मुलांच्या शिक्षणात आणि त्यांच्या शाळांच्या कार्यक्रमांमध्ये पालकांच्या सहभागाला प्रेरित करते तसेच तयार करते. हे आदर आणि आपलेपणाची संस्कृती वाढवते. हे वैयक्तिक फरक जाणून घेण्याची आणि स्वीकारण्याची संधी देखील प्रदान करते.

हे वेगवेगळ्या दिव्यांग मुलांसाठी संवाद कौशल्य, प्रेम, समज, सहानुभूती निर्माण करण्यास मदत करते. शिक्षणाचा अधिकार, १४ वर्षांपर्यंतच्या सर्व मुलांसाठी मोफत आणि सक्तीचे शिक्षण, शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण हे सर्वसमावेशक शिक्षणाचे प्रमुख घटक आहेत. विद्यार्थ्यांमध्ये त्यांच्या अपंगत्वावर आधारित भेदभाव आज

स्वीकारला जात नाही आणि म्हणूनच सर्वसमावेशक शिक्षणाची गरज आहे.

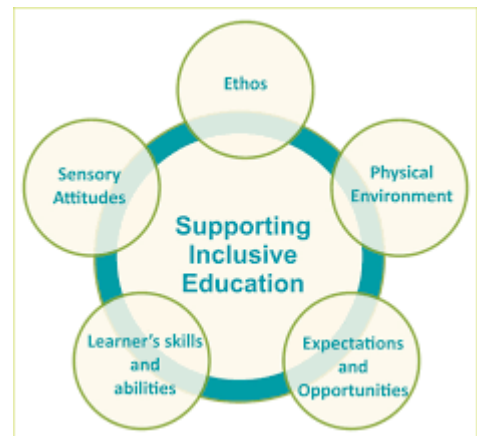
समावेशक शिक्षणाची व्याप्ती

सर्वांसाठी शिक्षण अथवा देशातील एकही बालक कोणत्याही कारणामुळे मोफत व सक्तीच्या प्राथमिक शिक्षणापासून वंचित राहू नये ही कायदेशीर व तात्त्विक भूमिका समावेशक शिक्षणामागे असल्यामुळे त्याची व्याप्ती मोठी आहे . किंबहुना शिक्षण सर्वव्यापी करण्याचीच ही योजना आहे .त्यामुळेच शिक्षणात कोणाकोणाचा समावेश असावा याची यादी खाली दिली आहे

सर्व प्रकारच्या बुद्धिमत्ता असणारी बालके - सामान्य, निम्न वा उच्च बुद्धिमत्ता असणारी बालके, कोणत्याही धर्माची बालके भारतात बहुविध धर्म असल्यामुळे कोणत्याही धर्म बालके यात समाविष्ट आहेत, कोणत्याही जाती - जमातीची बालके भारतातील जाती व जमातीबाबतची भिन्नता लक्षात घेता एकही बालक शिक्षणापासून वंचित राहू नये यासाठी सर्वांचा समावेश अपेक्षित लिंगभेद लक्षात न घेता समावेश म्हणजेच बालक, बालिका सर्वांचा समावेश, कोणतीही अक्षमता अथवा अपंगत्व असणारी बालके - बालकात शारीरिक, मानसिक अक्षमता वा अपंगत्व असेल तरीही त्याचा समावेश, कोणतीही आर्थिक स्थिती असणारी बालके, भारतातील कोणत्याही दुर्गम ठिकाणी असणारी बालके, भावनिक अथवा समायोजन समस्या असणारी बालके, अनाथ बालके, एड्स, कॅन्सरग्रस्त पालकांची मुले - मुली अशा प्रकारे समावेशक शिक्षण सर्वांना त्यांच्यातील कोणत्याही प्रकारचे भेद लक्षात न घेता सामावून घेणे.

सर्वसमावेशक शिक्षणाचे महत्त्व

सर्वसमावेशक शिक्षण हे विविध संस्कृती, कौटुंबिक पार्श्वभूमी असलेल्या विद्यार्थ्यांना एका वर्गात आणते आणि हा विविध गट एकाच वेळी वाढतो आणि त्यामुळे लहान वयातच एकता, प्रेम आणि बंधुता वाढीस लागते. अशा प्रकारे, सर्व भिन्न सक्षम विद्यार्थ्यांना मुख्य प्रवाहात आणले जाते. विशेष गरजा असलेल्या मुलांना सामान्य आणि नियमित शाळेत समाविष्ट करण्याचा

सर्वसमावेशक शिक्षण हे शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांच्या दृष्टिकोनातून स्वीकृती निर्माण करते. काही फायद्यांमध्ये सर्वसमावेशक शिक्षण हे समाविष्ट आहे: मैत्री, जीवन कौशल्ये, सामाजिक कौशल्ये, वैयक्तिक तत्त्वे, विशेष गरजा असलेल्या लोकांसोबत आरामदायी स्तर आणि काळजी घेणारे वर्गातील वातावरण मैत्रीचे असते. सर्वात महत्वाचे कार्य म्हणजे लोकांना काळजी, प्रेम आणि सुरक्षित वाटणे. सर्वसमावेशक शैक्षणिक परिस्थितीमध्ये कमी साध्य करणारे विद्यार्थी विशेष शिक्षणासाठी पात्र नसले तरीही त्यांना अधिक मदत मिळू शकते. अपंग विद्यार्थ्यांचे वर्गमित्र देखील सामाजिक अनुभूतीतील वाढ अनुभवतात, सहसा ते समावेशक वर्गात इतरांच्या गरजांविषयी अधिक जागरूक होऊ शकतात. मनोरंजक दुष्परिणाम असा आहे की ज्या पालकांनी नोंदवले आहे की त्यांना त्यांच्या मुलांच्या अनुभवांमुळे विशेष गरजा असलेल्या लोकांसह अधिक आरामदायक वाटते. दिव्यांग विद्यार्थी दीर्घकाळ टिकणारी मैत्री निर्माण करू शकतात जी अन्यथा शक्य होणार नाही आणि ही मैत्री त्यांना नंतरच्या आयुष्यात सामाजिक संबंधांमध्ये सकारात्मक होण्याचे कौशल्य मिळू शकते.

आव्हाने

- वैयक्तिक विद्यार्थ्यांची वैशिष्ट्ये:
- मुख्य प्रवाहात प्रवेशाचा अभाव
- जागरूकता आणि वृत्तीचा अभाव
- प्रशिक्षित शिक्षकांची कमतरता
- मोठा वर्ग आकार
- केंद्रीत आणि संबंधित अभ्यासक्रमाचा अभाव
- अयोग्य विषयक पायाभूत सुविधांचा अभाव
- उत्तरदायित्व

सर्वसमावेशक शिक्षणाची अंमलबजावणी करण्यासाठी उपाय

सर्वसमावेशक शिक्षण दिव्यांग मुलाला त्यांच्या कामाबद्दल अभिमानाची भावना विकसित करण्यास मदत करते कारण त्यांना असे वाटते की त्यांनी काहीतरी साध्य केले आहे. सर्वसमावेशक शिक्षणासाठी शैक्षणिक व्यवस्थेत संबंध निर्माण करणे आवश्यक आहे. भारतामध्ये सर्वसमावेशक शिक्षणाच्या चांगल्या अंमलबजावणीसाठी खालील उपाय सुचवले आहेत. शिक्षणाचा अधिकार (RTE) भारतातील सर्व नागरिकांना लागू होणे आवश्यक आहे. राज्य आणि केंद्र सरकार तसेच इतर सर्व सामाजिक कलाकारांनी सर्व विद्यार्थ्यांच्या विविध गरजा पूर्ण करणाऱ्या सर्वसमावेशक शिक्षणाच्या व्यापक संकल्पनेचे महत्त्व ओळखले पाहिजे. सर्व शाळांमध्ये आणि संपूर्ण भारतीय शिक्षण व्यवस्थेमध्ये समावेशाचे धोरण लागू करणे आवश्यक आहे (NCF, 2005). शाळांनी विद्यार्थ्यांना वेगवेगळ्या परिस्थितीत दुर्लक्षित न करता चांगल्या जीवनासाठी तयार केले पाहिजे. ग्रामीण भागात विशेष शिक्षण कार्यक्रम वेगवेगळ्या पद्धतीने नियोजित केले पाहिजेत आणि एकत्रित केले पाहिजेत आणि अपंग विद्यार्थ्यांना त्यांच्या स्वतःच्या वातावरणात मदत केली पाहिजे. सर्वसमावेशक

शिक्षणामध्ये लवचिकता महत्त्वाची असते आणि या मुलांना नियमित अभ्यासक्रमात शक्य तितका व्यापक प्रवेश देण्यासाठी वापरल्या जाणाऱ्या पद्धती आणि सामग्रीमध्ये ते प्रतिबिंबित होणे आवश्यक आहे. सर्व मुलांच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी सर्वसमावेशक शाळेने शैक्षणिक संरचना, प्रणाली आणि कार्यपद्धती सक्षम करणे आवश्यक आहे, विशेषतः ज्यांना त्यांचा शिक्षणाचा अधिकार प्राप्त करण्यासाठी सर्वात मोठ्या अडथळ्यांचा सामना करावा लागतो. पालकांनी त्यांच्या मुलाबाबतच्या निर्णय प्रक्रियेत सहभागी होणे आवश्यक आहे. त्यांच्याकडे शिक्षण प्रक्रियेतील भागीदार म्हणून पाहिले पाहिजे. जिथे असे सहकार्य आहे तिथे पालक हे शिक्षक आणि शाळांसाठी अत्यंत महत्त्वाचे साधन असल्याचे आढळून आले आहे.

६.५ ई-लर्निंग आणि अभ्यासक्रम विकास

ई-लर्निंगमध्ये अध्यापनाचा समावेश असतो जो वर्गात किंवा बाहेर, संगणक आणि इंटरनेटचा वापर यावर आधारित असू शकतो.

ई-लर्निंग व्याख्या : इंटरनेट, ऑडिओ, व्हिडिओ इत्यादी विविध इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांद्वारे विद्यार्थी/कर्मचाऱ्यांना प्रशिक्षण आणि विकास प्रदान करणे.

वेब-आधारित शिक्षण म्हणजे ई-लर्निंग ज्याला सामान्यतः इलेक्ट्रॉनिक शिक्षण किंवा आभासी शिक्षण असे संबोधले जाते.

आज लोक पुस्तके शोधण्यापेक्षा किंवा कोणालातरी विचारण्यापेक्षा इंटरनेटवर प्रथम त्यांच्या प्रश्नांचा शोध घेतात. त्यामुळे शिक्षणात ई-लर्निंगचे महत्त्व वाढले आहे.

विविध विषयांवर परस्परसंवादी वर्ग आणि अभ्यासक्रम आहेत किंवा कार्यक्रम किंवा पदवी आहेत जे पूर्णपणे नेटवर वितरित केले जातात. ईमेल, लाइव्ह लेक्चर्स आणि व्हिडिओ कॉन्फरन्सिंग ही काही माध्यमे आहेत जी सहभागींना विशिष्ट विषयावर त्यांचे विचार मांडण्यास सक्षम करतात आणि नंतर त्यावर चर्चा करू शकतात.

व्हिडिओ कॉन्फरन्सिंग किंवा लाइव्ह चॅटच्या माध्यमातून वेगवेगळ्या विषयांवर चर्चा होण्याची दाट शक्यता आहे. सर्व सहभागींच्या फायद्यासाठी मुद्रित अभ्यासक्रम साहित्यासारखी स्थिर पृष्ठे देखील उपलब्ध करून दिली आहेत

ई लर्निंगचा अर्थ आणि संकल्पना :

ई-लर्निंग म्हणजे ई-पुस्तके, सीडी, वेबिनार आणि बरेच काही यासारख्या विविध शिक्षण संसाधनांद्वारे ज्ञान प्राप्त केले जाते. विद्यार्थ्यांना शिकविण्याच्या पारंपारिक पद्धतीचे खडू आणि फळा शैलीचे रूपांतर केले आहे. ई-लर्निंग शिक्षण अधिक सोपे, उत्पादक बनवते. याच्या विपरीत, ई-लर्निंग शिक्षण देणे आणि घेणे सोपे आणि फलदायी आहे.

ई-लर्निंगची व्याख्या : अभ्यासक्रमांप्रमाणे केली जाते जे शिक्षक शिकवत असलेल्या पारंपारिक वर्गाच्या विपरीत सर्वत्र इंटरनेटद्वारे विशेषतः माहिती वितरित केली जाते. शिकवणे आणि शिकणे दोन्ही सोपे, सुलभ आणि अधिक प्रभावी बनतात.

ई लर्निंगचे महत्त्व

- विद्यार्थ्यांना सक्षम बनवण्यासाठी आणि त्यांची कौशल्ये विकासासाठी कोणतेही औपचारिक शालेय शिक्षण किंवा महाविद्यालयात उपस्थित न राहता पदवी प्रमाणपत्र मिळू शकते.
- ई-लर्निंगमध्ये वेळेची लवचिकता असते.
- शिक्षण प्रक्रिया अधिक जलद गतीने होते.
- मानसशास्त्रानुसार, शिकवण्याच्या दृकश्राव्य पद्धतीमुळे शिस्तबद्ध शिक्षणाचे वातावरण निर्माण होते. प्रभावी शिक्षक आणि विद्यार्थी सहभाग असतो.

ई लर्निंगचे फायदे

- ई-शिक्षण प्रत्येक विद्यार्थ्यांच्या गरजा पूर्ण करू शकते.
- शिकण्याची लवचिकता सर्वोच्च आहे,
- शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांना एका निश्चित ठिकाणी असण्याची गरज नाही.
- उत्पादकता सर्वोच्च आहे.
- ई-लर्निंग तुम्हाला आधुनिक शिक्षणाशी समक्रमित होऊ देते आणि सध्याच्या ट्रेंडसह अपडेट करते.
- ई-लर्निंगमुळे अध्यापन व अध्ययन गतिमान होते.
- ई-लर्निंगमुळे अध्यापन व अध्ययनात सातत्य निर्माण होते.
- ई-लर्निंग मध्ये अध्यापन व अध्ययन गतिमान आहे आणि त्यासाठी जास्त खर्च लागत नाही. प्रदीर्घ प्रशिक्षण कालावधी, पायाभूत सुविधा, स्टेशनरी, प्रवास खर्च इ. कमी होतो.
- हस्तांतरित किंवा प्रदान केलेल्या ज्ञानाची आणि शिक्षणाची परिणामकारकता उच्च आणि शक्तिशाली आहे.
- ई-लर्निंग स्वयं- गतीने शिकण्याच्या प्रक्रियेस प्रोत्साहन देते.
- ई-लर्निंगद्वारे, विद्यार्थी स्वयं-वेगवान प्रशिक्षण वेळापत्रक विकसित करू शकतात.
- ई-लर्निंगमध्ये वेळेची लवचिकता असते.

६.६ स्वाध्याय

सविस्तर उत्तर लिहा:

- 1) शिक्षणातील स्वायत्ततेची गरज आणि आव्हाने स्पष्ट करा.
- 2) स्वायत्तता अभ्यासक्रमाच्या विकासात कशी मदत करते ते स्पष्ट करा.
- 3) आधुनिक परिस्थितीत सर्वसमावेशक शिक्षणाची गरज विशद करा.

थोडक्यात उत्तरे लिहा:

- 1) सर्वसमावेशक शिक्षणाचे महत्त्व लिहा.

- 2) शिक्षणातील ई शिकण्याचे फायदे लिहा.
- 3) सर्वसमावेशक शिक्षणाची अंमलबजावणी करण्याचे मार्ग लिहा.

६.७ संदर्भ

1. Alur, M. (2002). Education and Children with Special Needs: from Segregation to Inclusion, New Delhi: Sage Publications
2. Antil, N. (2014), Inclusive Education: Challenges and Prospects in India, IOSR Journal Of Humanities And Social Science, Volume 19, Issue 9, PP 85-89 e-ISSN: 2279-0837, p-ISSN: 2279- 0845. www.iosrjournals.org www.iosrjournals.org
3. Essays, UK. (November 2013). The Importance And Definition Of Inclusion Education Essay. Retrieved from <https://www.ukessays.com/essays/education/the-importance-and-definition-ofinclusion-education-essay.php?cref=1>
4. Hudson, K.(2009), A qualitative investigation of white students' perceptions of diversity, Journal of Diversity in Higher Education, Vol. 2(3), Sep 149-155
5. Kumar, S & Kumar, K. (2007). Inclusive Education in India, Electronic Journal for Inclusive Education, Vol. 2, No. 2 (Summer/Fall) Article 7
6. Mary & Thomas, S. (2013). Inclusive Education in Crossroads: Issues and Challenges ,www.languageinindia.com
7. डॉ. चित्रा सोहनी व डॉ. संगीता शिरोडे, (२०१६) समावेशक शिक्षण : सुविचार प्रकाशन पुणे.
8. डॉ. संध्या विजय चव्हाण, (२०१६) ज्ञान व अभ्यासक्रम विकसन : श्री प्रकाशन पुणे.
9. डॉ. ह. ना. जगताप (२००४) प्रगत शैक्षणिक तंत्रविज्ञान आणि माहिती तंत्रज्ञान : नूतन प्रकाशन पुणे.

